

37187

İKİ BÜYÜK SAVAŞ ARASI DÖNEMDE
HATAY TARİHİ
(1918 - 1939)

SÜLEYMAN TÖZÜN

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

"Lisans Üstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü için
öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak
hazırlanmıştır.

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ANKARA
Eylül - 1989

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye

Üye

O N A Y

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim Üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../1989

Prof.Dr.Abdurrahman ÇAYCI
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

I.	"HATAY" BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK VE STRATEJİK ÖNEMİ	
I.1.	Konu İle İlgili Kavramlar.....	1
I.2.	"Hatay" Bölgesinin Coğrafi Sınırları.....	1
I.3.	"Hatay" Bölgesinin Coğrafi Konumu ve Özellikleri.....	2
I.4.	"Hatay" Bölgesinin Jeopolitik ve Stratejik Önemi.....	4
II.1.	XIX. YÜZYILDA "HATAY" BÖLGESİ VE HAVALİSİNE BATILI DEVLET- LERİN İLĞİ DUYMALARININ SEBEPLERİ VE ARALARINDAKİ ÇEKİŞMELER.....	6
II.2.	XX. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE HATAY BÖLGESİNE FRANSA'NIN İLGİSİ.....	9
III.	I. DÜNYA SAVAŞI VE "HATAY" BÖLGESİ	
III.1.	I. Dünya Savaşı'nda "Hatay" Bölgesini İlgilendiren Cephe- lerin Durumu ve Askerî Gelişmeler.....	11
III.2.	I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın Arap Liderle- ri İle Temasları.....	14
III.3.	I. Dünya Savaşı'nda Yapılan Gizli Anlaşmalar ve "Hatay" Bölgesi.....	17

IV.	GİZLİ ANLAŞMALARIN UYGULANMASINDA ORTAYA ÇIKAN PROBLEMLER VE "HATAY" BÖLGESİNDE KESİN İŞGAL ÖNCESİNDE OLAYLAR	
IV.1.	Gizli Anlaşmaların Uygulanmasında Ortaya Çıkan Problemler	20
IV.2.	"Hatay" Bölgesinin İşgali Meselesi ve Mustafa Kemâl Paşanın İşgal İsteğine Tepkisi.....	23
	A. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın İmzalanması ve "Hatay" Bölgesi İle İlgili Değerlendirme.....	23
	B. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Hükümlerinin Uygulanması Konusunda Mustafa Kemâl Paşa ile İstanbul Hükümetinin Haberleşme ve Tartışmalarında "Hatay" Bölgesi.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

I.	"HATAY" BÖLGESİNİN İŞGALİ VE SİLAHLI MÜCADELE DÖNEMİ (1918-1921)	
I.1.	Fransız Egemenliğine Kadar "Hatay" Bölgesindeki Sosyal Grupların Faaliyet, Etkileşim ve İşbirlikleri.....	25
I.2.	Arapçuların (Faysal Taraftarlarının) Antekya'da Hükümet İlanı.....	33
I.3.	Fransızların "Hatay" Bölgesini İşgal Etmeleri ve "İskenderun Sancağı" nın Kurulması.....	35
I.4.	King-Crane Komisyonu'nun "Sancak Bölgesi"ndeki Soruşturması.....	39
II,	"HATAY" BÖLGESİNDE SİLAHLI MÜCADELE DÖNEMİ	
II.1.	Askeri Gelişmeler.....	41
II.1.1.	1918-1921 Döneminde Anadolu Direnişçileri İle Suriye'deki Arap Direnişçileri Arasındaki İlişkiler.....	41
II.1.2.	"Hatay" Bölgesinde Silahlı Mücadele Safhaları (1918-1921)	44
	A. "Hatay" Bölgesindeki Silahlı Mücadelede Birinci Dönem (1918-1920).....	45
	B. "Hatay" Bölgesindeki Silahlı Mücadelede İkinci Dönem (1920-1921).....	52

II.2.	Siyasî Gelişmeler.....	55
II.2.1.	Millî Mücadele'nin Başlangıcında Fransa'nın Anadolu Direnişçilerine Yaklaşımının Sebepleri.....	55
II.2.2.	Fransa İle Büyük Millet Meclisi Hükümeti Arasında Geçici Ateşkes Anlaşması ve "Hatay" mücadelesine Etkisi (30 Mayıs-18 Haziran 1920).....	57
II.2.3.	Sevr Barış Antlaşması ve "Hatay" Bölgesi (10 Ağustos 1920).	61
II.2.4.	Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey'in Fransa İle Yaptığı Anlaşma ve "Hatay" Bölgesi (21 Şubat-12 Mart 1921).....	62
II.2.5.	Ankara İtilafnamesi (20 Ekim 1921).....	64
	A. Ankara İtilafnamesi'nin İmzalanmasından Önce Türk-Fransız Yakınlaşmasının Sebepleri.....	64
	B. Ankara İtilafnamesi Görüşmeleri "Hatay" Türklerinin Girişimleri ve İtilafname'nin "Hatay" Bölgesi İle İlgili Kararları.....	65
	C. Ankara İtilafnamesi'nin Önemi ve "Hatay" Tarihindeki Yeri.....	65
III.	1918-1921 DÖNEMİNDE "İSKENDERUN SANCAĞI"INDA İDARİ GELİŞMELER.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKENDERUN SANCAĞI DÖNEMİ

(1921-1938)

I.	FRANSIZ İDARESİNDE BİRİNCİ DÖNEM (1921-1923)	
I.1.	ANKARA İTİLAFNAMESİ'NİN İMZALANMASINDAN LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NA KADAR İSKENDERUN SANCAĞI'INDA SİYASİ VE İDARİ GELİŞMELER.....	76
I.2.	LOZAN BARIŞ KONFERANSI ANTLAŞMASI VE İSKENDERUN SANCAĞI..	79

II.	FRANSIZ İDARESİNDE İKİNCİ DÖNEM	
II.1.	İSKENDERUN SANCAĞI'NDA 1923-1928 DÖNEMİ.....	85
II.1.1.	Genel Hatları İle 1923-1928 Döneminde Türk-Fransız İlişkileri ve İskenderun Sancağı.....	85
II.1.2.	1923-1928 Döneminde İskenderun Sancağı'nda İdarî Yapı ve Yeni Düzenlemeler.....	87
II.1.3.	1923-1928 Döneminde Sancak Türkleri İle Türkiye İlişkileri.....	89
II.1.4.	İskenderun Sancağı'nın Fransız Mandası Altında Bağımsızlık İlânı Hareketi (Ocak-Haziran 1926).....	90
II.2.	İSKENDERUN SANCAĞI'NDA 1928-1930 DÖNEMİ.....	91
II.2.1.	1928-1930 Döneminde Türkiye-Sancak Türkleri İlişkileri	91
II.2.2.	1928-1930 Döneminde İskenderun Sancağı'nda İdarî Yapı ve Gelişmeler.....	92
II.2.3.	Türk Harf İnkılâbının Sancak'teki Etkisi.....	93
II.3.	İSKENDERUN SANCAĞI'NDA 1930-1935 DÖNEMİ.....	94
II.3.1.	1930-1935 Döneminde Milletlerarası Durumun Türk-Fransız İlişkilerine Etkisi.....	94
II.3.2.	1930-1935 Döneminde Türkiye-Sancak Türkleri İlişkisi..	95
II.3.3.	1930-1935 Döneminde İskenderun Sancağı'nda Gelişmeler.	98
III.	FRANSIZ İDARESİNDE ÜÇÜNCÜ DÖNEM (1936-1938)	
III.1.	1936-1938 DÖNEMİNDE İSKENDERUN SANCAĞI İLE İLGİLİ SİYASİ GELİŞMELER	
III.1.1.	1936-1937 Yıllarında Avrupa'daki Gelişmeler ve Türkiye	100
III.1.2.	1936 Yılı'nın İlk Yarısında Suriye İdarî Yapısında Değişiklikler ve Suriye'de Olaylar.....	102
III.1.3.	9 Eylül 1936 Fransa-Suriye Bağımsızlık Antlaşması-Türkiye'nin ve Sancak Türkleri'nin Bu Antlaşmaya Tapkisi.....	103
III.1.4.	İskenderun Sancağı'nı Bağımsızlığa Götüren Sürecin Başlaması.....	104
	A. Türkiye-Fransa Kotalaşmasınının Başlaması-Atatürk'ün Meclis Konuşması-Sancak Bölgesine "Hatay" Adının Verilmesi ve Teşkilatlanma.....	104

B.	Suriye'de Kasım 1936 Seçimleri ve Türkiye İle Sancak Türkleri'nin Tutumu.....	106
C.	Sancak Meselesinin Milletler Cemiyeti'ne Gösterülmesi.....	107
D.	Sandler Raporu ve Türk-Fransız Görüşmelerinin Devam Etmesi.....	109
E.	Sancak Statü ve Anayasa'sının Hazırlanması ve Hükümleri- 29 Mayıs 1937 Türk-Fransız Antlaşması.....	113
F.	Sancak'ta Seçim ve Sancak Anayasası İle Statüsünün Yürürlüğe Girme Meseleleri.....	115
a)	Sancak-Türkiye İlişkileri ve Sancak Türkleri'nin Faaliyetleri.....	115
b)	Sancak'ta Seçimler ve Statü ile Anayasa'nın Yürürlüğe Girmesi Konusundaki Anlaşmazlıklar.....	115
III.1.5.	1938 Yılı Başlarında Avrupa'daki Gelişmeler ve Sancak Meselesine Etkisi.....	118
III.1.6.	Sancak'ta Seçim İşlerinin Yeniden Başlaması.....	119
III.1.7.	3 Temmuz 1938 Türk-Fransız Askerî Antlaşması.....	121
III.1.8.	4 Temmuz 1938 Türk-Fransız Dostluk Antlaşması....	122
III.1.9.	Sancak-Türkiye İlişkileri ve Sancak Türkleri'nin Faaliyetleri.....	123
III.1.10.	Sancak'ta Seçim İşlerinin Yeniden Başlaması ve Seçimler - Sonuçları (Temmuz-Ağustos 1938).....	124
IV.	MANDA DÖNEMİNDE İSKENDERUN SANDAĞI SOSYAL VE EKONOMİK, İDARİ YAPISI.....	126
V.	SANCAK MESELESİ VE ATATÜRK.....	128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. HATAY DEVLETİ DÖNEMİ (2 Eylül 1938-23 Haziran 1939)	
I.1. Hatay Meclisi'nin Toplanması, Devlet Başkanı Seçimi ve Hükümetin Kurulması.....	132
I.2. Hatay Devleti-Türkiye İlişkileri ve İdarî ve Adlî Düzenlemeler.....	133
A. Hatay Devleti Dış İlişkileri ve Posta, Para İşleri.	134
B. Hatay Devleti Emniyet ve Eğitim Düzenlemeleri.....	135
C. Hatay Devleti Adlî İşleri.....	136
I.3. Hatay Devleti İle Suriye Arasında Gümrük İhtilafı ve Hatay-Suriye Sınırının Kapatılması.....	136
I.4. Hatay Devleti Döneminde Avrupa'daki Gelişmelerin ve Türk-Fransız İlişkilerinin Hatay Meselesine Etkisi....	138
I.5. 23 Haziran 1939 Türk-Fransız Anlaşması'nın İmzelenmesi ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılması.....	141
I.6. "Hatay Anlaşması" na, Hatay'ın Türkiye'ye Katılmasına Dair Çeşitli İtiraz ve Tartışmalar.....	144
SONUÇ.....	146
BİBLİYOGRAFYA.....	149
I. SÜRELİ YAYINLAR.....	149
II. KİTAPLAR.....	150

Ö N S Ö Z

"Hatay meselesi" kavramı, belli bir zaman diliminde, Türkiye ve Fransa'nın (ve bir bakıma Suriye'nin de), "Hatay" olarak bilinen bölge üzerinde üstünlük kurmak için yaptıkları mücadeleyi anlatır. Bu meselenin zaman dilimi, 1918-1939 yıllarında en yoğun olayların görüldüğü bir dönemse de, meselenin temelleri çok daha eski tarihlere atılmış ve mesele, 1939'da "Hatay Devleti" nin Türkiye'ye katılma kararı alması ile de bitmemiştir. Ancak, bu inceleme sı, nırları içinde 1939 sonrası bölge olaylarına, Suriye, Fransa ve Türkiye'nin bu konu ile ilgili görüş ve davranışları, ne yer verilmediği gibi, 1918 yılından önceki olaylara da sadece asıl inceleme dönemine bir zemin hazırlamak amacı ile yer verilmiştir. Fakat, hiçbir zaman hatırdan çıkarmamalıdır ki, "Hatay meselesi", 1936-1939 yılları arasında birdenbire ortaya çıkmış, çözümlenmiş bir mesele değil, XIX. yüzyılın başlarından XX. yüzyılın ortalarına kadar yoğun bir şekilde varlığını hissettiren, hatta özellikle günümüz Türkiye, Suriye ilişkilerini gözönünde tutarsak, hâlâ devam eden, en azından 150 yıllık bir zaman diliminde incelenerek bütün boyutları ile ortaya konulabilecek bir meseledir.

"Hatay meselesi", 1918-1939 yılları arasında, Türkiye, Fransa ve Fransa'nın mandası altında bulunan Suriye'nin iç ve özellikle dış politikasında önemli bir yer tutar. "Hatay meselesi", bu üç devletin dış politikalarının ve dış politika yöntemlerinin en azından bir bölümünün ortaya konulup bir sonuca varılması açısından da önemlidir. Özellikle Fransa açısından düşünülürse, bir mandater devlet olarak Fransa'nın mesele üzerindeki görüş ve davranışlarının önemini diğer taraflara göre daha fazla olması açısından kaçınılmazdır.

İçinde bulunduğumuz yıl ve içinde bulunduğumuz günler, "Hatay Devleti"nin bir il olarak Türkiye'ye katılımının 50. yılıdır. Cumhuriyet tarihimizin henüz 66 yıllık bir ömrü vardır. Bu tarih döneminin son 50 yıllık bölümünde, Türkiye bugünkü toprak bütünlüğü içinde yaşamıştır. 1939'dan önceki 16 yıllık dönemde ise Hatay ilinin büyük bir kısmı Türkiye sınırları dışında idi. Hem bu uzun dönemin incelenmesi, hem de Cumhuriyet Tarihinin bu en önemli ve tek sınır değişikliğinin bütün boyutları ve yöntemleri ile ortaya konulma, sınırın ilginç sonuçlar vermesi umulmaktadır.

Yukarıda belirtilen noktaların teşviki ile başlatılan bu tez çalışması, Ordu'dan Dinar'a uzanan bir coğrafî çizgide bitirilmiş ve tezin hazırlanmasında Ordu Fatih Lisesi ile Dinar İmam-Hatip Lisesi ortamları etkili olmuştur. Her ortamda, her zaman ve her konuda tez çalışmamla ilgili maddî ve manevî ihtiyaçlarımı gidermek için gayret gösterenlere teşekkür borçluyum.

Bu Tez, kütüphanecisinden daktilo edenlere kadar bir çok kişinin emeğinin ürünüdür. Birçoğunun adını bile bilmediğim bu kişilerin hepsine de teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmamın her basamağında yönlendirici yardımlarını esirgemeyen Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof.Dr. Abdurrahman Çaycı'ya ve danışmanım Prof.Dr. M.Abdülhalûk Çay'a şükran duygularımı burada ifade etmekten mutluluk duyuyorum.

Süleyman TÖZÜN
Dinar Ağustos 1989

G İ R İ Ő

Tarihi çok eski devirlere kadar uzanan "Hatay" bölgesi, coğrafi açıdan bir geçiş noktası olması sebebi ile birçok medeniyetin egemenliği altında kalmıştır. Bölgede ilk defa egemen olan Hititleri, Asur, Pers, Makedonya, Roma, Bizans, Sasani, Arap, tekrar Bizans, Anadolu Selçuklu, Haçlı, Memluk ve Osmanlı egemenlikleri izlemiştir. M.Ö. IV. yüzyılda kurulan İskenderun (ilk adı Alexandria) ve Antakya (ilk adı Antiochia) şehirleri, bütün tarih devirleri boyunca, bölgenin kaderini birarada etkilemişlerdir.

"Hatay" bölgesinin Türk egemenliğine geçmesi, XI. yüzyılda bölgeye Oğuz Türklerinin gelmesi ile gerçekleşmiştir. Ancak, bölgedeki bu Türk egemenliği fazla devam etmemiş, 1098 yılında Haçlılar bölgeyi ele geçirmişlerdir. Bölge, 1268 yılında Memluk, 1516 yılında da Osmanlı egemenliği altına girmiştir.

Osmanlı Devleti egemenliği altında iken "Hatay" bölgesinde dikkati çekecek büyük olaylar ve değişiklikler yoktur. Antakya, Osmanlı egemenliği altında önce Halep Eyaleti'nin bir ilçesi iken zamanla gelişerek Sancak merkezi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti zamanında "Hatay" bölgesinin önemi "Hac" yolu üzerinde olmasından kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin genel olarak içinde bulunduğu duruma paralel olarak, bölgede huzursuzluk artıp da Hac ve ticaret yolunda soygunlar ve esayişi bozucu hareketler ortaya çıkınca, XVII ve XVIII. yüzyıllarda bölgeye çok sayıda Türkmen ailesi getirilip isken edilmiştir. Hac ve ticaret yolu olan bölgede güvenlik bu şekilde sağlanmıştır.

XIX. yüzyıla kadar, "Hatay" bölgesinde, Antakya ve İskenderun şehirleri en önemli merkezler olarak göze çarpılmaktadırlar. Özellikle Antakya, İslâmiyetin etkisi altına girmeden önce ve özellikle de Sasanilerin bölgeye gelmesinden önce çok ünlü, zengin bir şehirdi. Antakya, hem ilk-

çağ'da, hem de Hıristiyanlık döneminde dinî açıdan önemli bir merkezdi. Roma çağında, Antakya, felsefe ve sanat hayatı açısından canlı bir hayat yaşamıştı.

İskenderun şehri de tabii fizikî özellikleri ile bölgenin önemli bir limanı idi. Devirden devire değişen şartlara rağmen, İskenderun, bir liman şehri olarak önemini her zaman korumuştur.

Osmanlı Devleti döneminde, İmparatorluğun geniş ticarî ve ekonomik yapısı ve olanakları içinde "Hatay" bölgesinin özel bir yeri olmamıştır. Coğrafî konumu, geçiş yolları üzerinde olması gibi özellikler "Hatay" bölgesine Osmanlı ekonomik yapısı içinde özel bir yer kazandıramamıştır. Ancak, sömürgeciliğin kollarının Suriye'ye uzanması, Uzakdoğu'da Hindistan gibi bir sömürge toprağına sahip olan İngiltere'nin bir geçiş noktası olarak Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesine ilgisi, bu bölgelere her bakımdan yakın ilişkili olan "Hatay" bölgesinin önemini birden arttırmıştır.

Demiryollarının sömürgecilik hizmetine girmesi, petrolün stratejik bir madde olarak dünya politikasında ağırlığını hissettirmesi ve "Kilikya" bölgesindeki pamuk üretiminin Fransa ve benzeri ülkelerin iştahını kabartması XIX.yüzyılda "Hatay" bölgesinin önemini ve stratejik değerini arttıran hususlar olmuştur.

"Hatay" bölgesi, XIX. yüzyıla işte böyle bir siyasî ve ekonomik atmosfer içinde girmiştir,

BİRİNCİ BÖLÜM

I. "HATAY" BÖLGESİNİN JEOPOLİTİK VE STRATEJİK ÖNEMİ

I.1. Konu İle İlgili Kavramlar

Bölgeyi coğrafi açıdan tarif etme güçlüğü, konunun başlangıcında ortaya çıkan başlıbaşına bir meseledir. Bu açıdan bölgenin önemini incelemeye başlamadan önce bazı kavramların anlamlarını ve bu inceleme içinde hangi anlamlarda kullanıldıklarını açıklamak bir zorunluluk olarak görülmektedir.

Çok uzun bir tarihe sahip olan bölge, tarih boyunca belli bir ad bütünlüğü altında, bir ayrı coğrafi bölge olarak tanımlanmamıştır. Genellikle bölgenin kendisine komşu bölgelerle bir arada mütalâe edildiğini ve o bölge veya bölgelerin bir çıkış noktası olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Bu durum, Fransızların I.Dünya Savaşı'nda bölgeyi işgal etmelerine kadar sürmüş ve bu dönemde bölge "İskenderun Sancağı" veya kısaca "Sancak" olarak adlandırılmıştır. 1936'da "Sancak Meselesi" alevlenip de Türkiye, konuyu resmen bir millî mesele olarak ele alınca bölge, Atatürk'ün deyişiyle artık "Hatay" adını alır. Bu tez gelişmesinde yerine göre her iki kavram da kullanılmıştır.

I.2. "Hatay Bölgesi"nin Coğrafi Sınırları

1935 sonrasında bir il olarak karşımıza çıkan "Hatay" ile daha önceki dönemlerde "İskenderun Sancağı" veya "Hatay Devleti" olarak bilinen bölge sınırları arasında bazı farklılıklar vardır. Hatay iline bağlanan Hassa ve Dört Yol ilçeleri Sancak ve Devlet dönemlerinde Türkiye'ye bağlı idiler ve bu sebeple "İskenderun Sancağı" veya "Hatay" kavramı, coğrafi olarak Hassa ve Dört Yol ilçelerini içine alma-

maktadır. Bunun dışında, "İskenderun Sancağı", "Hatay Devleti" sınırları coğrafî açıdan pek farklı değildir. Küçük çapta yapılan değişiklikler de ilgili bölümlerde yeri geldikçe gösterilmiştir.

I.3. "Hatay Bölgesi'nin Coğrafî Konumu ve Özellikleri

"Hatay", 35 derece 52 dakika ve 37 derece 04 dakika kuzey enlemleri ile 35 derece 40 dakika ve 36 derece 35 dakika doğu boylamları arasında yer alan bir bölgedir⁽¹⁾. Bu bölge, günümüzde, doğu ve güneyinden Suriye, batısından Akdeniz, kuzeyinden de Adana ve Gaziantep illeri ile sınırlanmıştır. Günümüzde 5403 km² yüzölçümündedir⁽²⁾.

Bölgenin oldukça önemli bir sınırı denize açıktır. Bu özellik bölgeye özel bir önem kazandırır. Akdeniz kıyılarında Yayladağı, Uluğınar-Samandağ, İskenderun-Sarısaki arasında kalan kesimler dik ve kayalıktır. Bu kesimlerde kurdağları ile deniz yanyanadır. Diğer bölgelerde ve derinleşen genişleyen bir kıyı şeridi ve küçük kıyı ovaları vardır⁽³⁾.

Kıyı bölgesinde en önemli liman İskenderun Körfezi'ndeki limandır ki, gerçekte "Hatay Meselesi" büyük ölçüde bu limana sahip olma isteğinin genişletilmiş bir durumudur. Doğel bir liman olan İskenderun limanının güneyini bir burun kapatır ki, böylece güney rüzgârlarına karşı liman tabii bir korunma halindedir⁽⁴⁾. Bu önemli özelliğe karşı liman eularının sağlığı⁽⁵⁾, ulaşımda zorluklara neden olmuş ve tarih boyunca liman gerçekte sahip olması gereken ünemin altında bir

1) Mahmut Saral, Hatay İli (Yakın Çevre İncelemeleri), Düzenleyen Muhtefa Taha Barutçu, İstanbul 1981, s.5; Cumhuriyet'in 50.Yılında Hatay İl Yıllığı (1973), Adana 1975 s.35.

2) Cumhuriyet'in 50. Yılında Hatay, s.35. Bu yüzölçümüne Samsak döneminde bölge sınırları dışında olan Hassa ve Dörtöyl ilçeleri yüzölçümleri de dahildir.

3) M.Saral, A.g.e., s.27.

4) Ahmet Faik Türkmen, Mufassal Hatay Coğrafyası ve Edebiyatı, C.1., İstanbul 1937, Cumhuriyet Mat., s.102.

5) Osman Yalçın, Hatay, 4. Baskı, İstanbul 1982, Özyürek Yay. s.4.

fonksiyonla çalışmıştır. Aslında tarihte bu limandan beklenenler her zaman elde edilenlerden daha yüksek olmuştur⁽⁶⁾. Bu, hem ticarî ve ekonomik hem de askerî açıdan geçerli bir yargıdır. Limandan beklentilerle elde edilenlerin, bölge ancak Türkiye'ye katıldıktan sonra yapılan çalışmalarla birbirine yaklaştığı ve limanın gerçek çalışma kapasitesini kullanmaya başladığı söylenebilir.

"Hatay" bölgesinin iç kesimleri de çok farklı coğrafi özellikler taşımaktadır. Bu küçük bölgede göller, nehirler, dağlar, yaylalar, ovalar iç-içe geçmiş bir vaziyette karşımıza çıkmaktadır⁽⁷⁾. Nur (yada diğer adıyla Gâvur dağı veya Amenus Dağı) dağları, Musa dağı, Daztepe, Kızıldağ, Akkaya, Kel dağı gibi en önemlileri sıralanan bu dağlar Akdeniz'e dik olarak inerler. Bu dağlar, bölgede sarp ve zor geçit veren bir özellik oluştururlar ki bu, İskenderun limanının fonksiyonlarını her yönden etkilemiş ve liman kendisinden beklenenleri büyük ölçüde bu sebeple verememiştir.

Bölgenin akarsuları arasında en önemli olanı Asi nehridir. Toplam 380 km. uzunluğundaki bu nehrin 94 km.si Hatay sınırları içindedir. Diğer akarsular ise küçük boyutlu olup hiç birisi Asi nehri kadar önemli değildir.

Amik ovası, bölgenin en büyük ve verimli ovasıdır. Uzunluğu 90, genişliği 15-50 km. arasında olan bu ova Kızıl Deniz'de başlayıp Kahramanmaraş'a uzanan bir çöküntü alanının içindedir. Yeşilkent, Uluçınar, Karrağaç, Samandığ gibi ovalarda olmasına rağmen bunlar daha küçük boyutlu, nispeten daha az önemli ovalardır.

Bölge, Akdeniz iklim sahası içine girer ve her türlü ziraî ürün burada yetiştirilebilir. Bölge, bu açıdan da zengin bir ekonomik yapıya sahiptir.

6) İ. Abdülhâk Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi, C.II., İstanbul 1966, s.184.

7) Bölgenin bu tür coğrafi özellikleri şu kaynaklarda incelenmiştir: Yalçın, a.g.e., s.4-5; M. Saral, a.g.e., s.23-40; Türkmen, a.g.e., C.I., s.21-25; İnci, Antakya'da Ekonomik, Sosyal ve Turizm Faaliyetleri, Ankara 1976, s.24-25.

I. "Hatay" Bölgesinin Jeopolitik Ve Stratejik Önemi

Coğrafi sınırları ve özellikleri yukarıda açıklanmaya çalışılan bölgenin önemli bir yönü incelenmiş oldu. Böylece denilebilir ki, Hatay bölgesinin önemi coğrafi konumundan, ziraî üretiminden, tarih eserlerinin zenginliğinden, turizme elverişliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sıralananlardan birincisi dışındakiler bölgenin sadece kendi sınırları, coğrafi yapısı ve tarihi ile ilgilidir. Ancak coğrafi konum gibi bir özellik, sadece bu sınırlardan değil, aynı zamanda komşu ülkelerin, açıldığı denizin, hatta uzak ülke ve bölgelerin etkisi altında incelenmesi gereken bir özelliktir. Hatta bölgenin öneminin bütünü ile ortaya konulabilmesi bölgeyi etkileyen coğrafi bölgelerin sınırlarının genişletilmesi ile de mümkün olmayabilir ve burada tarihî devirler içinde değerlendirilmeler yapmak bir zorunluluk haline gelir. Her şeye rağmen, coğrafi ve tarihî özellikleri birbirinden ayırmadan incelemeye girişmek en doğru yol olacaktır.

Hatay bölgesi, Doğu Akdeniz ve Orta-doğu bölgelerinin güvenliği açısından önemli bir konuma sahiptir. "Bu bölge; yüzyıllardır 'Suriye'nin Kapısı' diye bilinir. Özellikle, İskenderun jeopolitik önemi büyük bir limandır."⁽⁸⁾ Zaten, "Hatay meselesi tümüyle bir Orta-doğu meselesidir ve Orta-doğu meselesi içinde ele alınmadıkça hiç bir şey ifade etmez."⁽⁹⁾ Gerçekten de bölgenin önemi, tarihi, ekonomisi, çevresi ile sıkı sıkıya bağlıdır. İskenderun limanının zaman zaman kendisinden beklenilene verememesi bu fikir için bir örnek olabilir. Bir tarafta "Kilikya"⁽¹⁰⁾, diğer tarafta Irak,

8) Mete Tunçay, "Hatay Sorunu Ve TBMM", Türk Parlamento-luğu'nun İlk Yüzyılı (1876-1976), Ankara 1976, s.254.

9) Tarık Zefar Tunaya'nın değerlendirme konuşmasından, a.g.m., s.277.

10) "Kilikya" nın coğrafi sınırları ve kavramın tanımı için bkz. Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuyu (1919-1922), II. bs., Ankara 1988, TTK Yayınlarından, s. 175-177.

Suriye gibi geniş ve verimli topraklar arasında kalan bölgenin tarihi elbette bu bölge tarihleri ile sıkı ilişki içinde olacaktır. Bu açıdan düşünülürse bölge, doğrudan doğruya ele geçirilmesi gereken bir toprak parçası değil, başka bölgeleri elde etmek, kontrol altına almak ve ticarî ve askerî açıdan coğrafî konumundan faydalanmak için elde edilmesi gereken stratejik öneme sahip bir bölgedir. Bilhassa, "Hatay Meselesi" nin temellerinin atıldığı XIX. yüzyılın sömürgecilik olayları ve özellikleri göz önünde tutulursa bu fikrin doğruluğu daha iyi anlaşılır.

Hatay bölgesi sömürgecilik olaylarında çok önemli bir yere sahip olan iki bölgenin arasına sıkışmıştır ve bu özellik altında "Hatay Meselesi" nin özgül bir şekilde ele alınmasını güçleştirmektedir. Hatay'ın kuzey-batı yönünde Kilikya, doğu ve güneyinde ise Suriye yer almaktadır. Suriye'nin gerisindeki bölge ise Irak gibi petrol açısından son derece verimli topraklardan oluşur. Bu zengin bölgelerin ortasında Hatay, stratejisi ile daha çok ilgi görmektedir. Bundan başka, bilhassa XIX. yüzyılda bir büyük sömürge olan Hindistan'a giden en kısa yolun buradan geçmesi, bölgenin stratejik ve jeopolitik değerini artıran bir özelliktir. Özellikle, Ümit Burnu denizyolu keşfedilmeden ve Süveyş Kanalı açılmadan önce Doğu-Batı ticaretinde bölgenin önemi büyüktür⁽¹¹⁾. Ticaret yollarındaki bu değişime rağmen XIX. yüzyıldan itibaren dünya politik dengesinde petrolün ağırlığına koyması sonucu bölgenin önemi daha da artmıştır.

Bölgenin önemi sadece Doğu'ya bağlantılı olmasından kaynaklanmamaktadır. Deniz stratejisi açısından düşünülecek olursa, Doğu Akdeniz'in güvenliği için de bölgenin önemli olduğu ve burayı elinde bulundurmanın önemli bir stra-

11) Genel olarak bölgenin önemi, Süveyş Kanalı ve Ümit Burnu'nun bölgeye etkisi hakkında şu kaynaklara başvurulabilir: E.E. Adamof, Anadolu'nun Taksimi Plânı Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde, II. ss. İstanbul 1972, s.37-39; Laurence Evans, Türkiye'nin Paşlaşılması (1914-1924), Çev. Tefik Alanay, İstanbul 1972, s.114; Ahmet Hülki Şenal, Türk İstiklâl Harbi, C.IV., (Güney Cephesi), Ankara 1966, s.35; Türkmen, s.g.e., C.I., s.18-25.

tejik üstünlüğe sahip bulunduğu söylenebilir. Deniz ticareti ve stratejik açıdan da bölgenin en önemli noktasının İskenderun limanı olduğu bütün tarih boyunca karşımıza çıkmaktadır⁽¹²⁾.

II.1. XIX. YÜZYILDA HATAY BÖLGESİ VE HAVALİSİNE BATILI DEVLETLERİN İLGİ DUYMALARININ SEBEPLERİ VE ARALARINDAKİ ÇEKİŞMELER

Napolyon'un Mısır'ı işgal girişiminden⁽¹³⁾ başlayarak bütün XIX. yüzyıl boyunca Fransa, Akdeniz'in doğusunda sağlam bir atlama noktası peşinde koşmuş, fakat bu yoldaki girişimleri, özellikle İngiltere tarafından engellenmiştir. Bu devletler için amaç, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra, Osmanlı kıyılarında bazı noktalar ele geçirmek değil, ileride ekonomik ve stratejik imkânlar sağlayıcı geniş iç bölgelere de sahip olmaktır. Fransa bu amaçla, faaliyet alanı olarak Kuzey Afrika ile Suriye ve Lübnan'ı seçmiştir⁽¹⁴⁾. Artık Osmanlı topraklarında nüfuz bölgeleri ortaya çıkmaya başlamış ve bu bölgelerin paylaşılması gündeme gelmiştir⁽¹⁵⁾. Hatay bölgesinde ise, Suriye ve Kilikya'nın bir parçası olarak İngiltere, Fransa ile tam bir mücadele halindedir. Bütün Osmanlı ülkesinde ticarî alanda Fransa, İngiltere'den daha geride idi. Ancak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Fransa'nın üstünlüğü vardı. Fransa, özellikle ipekçilik ve demiryolu inşaatında bölgede daha üstündü. Fransa bütün Osmanlı Devleti topraklarında kaliteli müesseseleri ile faaliyette idi ancak yoğunluk merkezi

12) İskenderun limanının her yönden önemi, tarih boyunca bu önemin azalma ve artmaları hakkında bkz. A.H. Saral, a.g.e., C.IV., s.35-37; Türkmen, a.g.e., C.I., s.23 ve 101-102; Tacettin Sekerye, Türkiye'nin Kış Dönemi İskenderun, Ankara 1962, s.30-34; Remzi Siliöz, Hatay İli ve Milli Mücadele Yılları, Bursa 1937, s.7-19.

13) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.V., 4. be., Ankara 1983, s.39; Evans, a.g.e., s.112; Adamof, a.g.e., s.56.

14) Adamof, a.g.e., s.56.

15) Stefanos Yeranos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, (Bizans'tan 1871'e), Çev. Babür Kuzucu, İstanbul 1980, s.543-567.

Suriye bölgeleri idi. Bu yönleriyle Fransa, Hatay bölgesinde oldukça aktif durumda idi⁽¹⁶⁾.

Dinî ve etnik açıdan çok karışık bir yapıya sahip olan Hatay bölgesinde Batılı devletlerin faaliyet göstermeleri çok kolay olmuştur. Fransa, Suriye'de faaliyet gösteren birçok kiliseyi himayesine aldığı gibi⁽¹⁷⁾, hayır kurumları, okullar, şirketler, çeşitli tarikatlar ve buna benzer birçok müesseselerle bölgede etkili olmaya çalışmıştır⁽¹⁸⁾. Sadece 1681 yılına ait şu rakamlar bölgedeki bu tür faaliyetlerin yoğunluğunu anlatmaya yetmektedir: "Antakya'da 5 okul, 290 öğrenci. Balen'de 2 okul, 105 öğrenci. İskenderun'da hristiyan okulu ve 58 öğrenci."⁽¹⁹⁾ Bu rakamlar giderek artmış ve I. Dünya Savaşı öncesinde doruk noktasına ulaşmıştır. Kaldı ki bu rakamlar sadece üç merkezdeki ve sadece eğitim alanındaki faaliyetleri kapsamaktadır. Diğer faaliyet alanları ile diğer merkezler, köyler göz önüne alınmamıştır. Bunlarda göz önüne alınırsa olayın boyutları daha iyi anlaşılır.

XIX. yüzyılda Fransa'yı bu bölgeye çeken en önemli sebepler; "Suriye" ve "Kilikya" nın ekonomik zenginliği, ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu, bölgeye egemen olarak çavre bölge ve ülkelere egemen olma yeteneğinin artması, sömürge yolları üzerinde hayli önemli bir kavşak olmakta devam etmesi, Irak petrolüne yakınlığı, Doğu Akdeniz güvenliği için önemli bir üs olması gibi sebeplerdir.

XIX. yüzyıl sonlarında, Osmanlı topraklarında, artık yabancı devletlerin tam bir sömürgecilik yarışına girdikleri görülür. İngiltere ve Fransa'nın yanında Almanya'da

16) Tefvik Davdar., Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, İstanbul 1978, s. 93.

17) Adamof, a.g.e., s. 43

18) Suriye bölgesinde XIX. yüzyılda faaliyet gösteren bu tür müesseseler için ve faaliyetleri ile ilgili olarak şu kaynaklar incelenebilir: Mesut Fani Bilgisi, Manda İdarası'nda Hatay Kültür Hayatı, Antakya 1939, s. 73; Hatay'da Eğitim Kültür, Ankara (t.y.), c. 71-73.

19) Hatay'da Eğitim Kültür, s. 73.

Bu yarışa katılmıştır ve bu devletler için başlıca mesele Osmanlı topraklarını kolonize etme yolunu bulmaktır. Hatta bu dönemde Osmanlı topraklarını kolonize etmek için çok cüretkâr plânlar hazırlanıp Osmanlı sarayına bile teklif edilebilmiştir⁽²⁰⁾.

Bu dönemde demiryolu yapımı, bütün Osmanlı ülkesine olduğu gibi Suriye bölgesine de sızmak için yabancı devletler tarafından bir araç olarak kullanılmıştır⁽²¹⁾. Hatay bölgesi ise bu tür demiryolu projelerinde bir ana hat üzerinde olmamasına rağmen etkilenmiştir. Önceleri Osmanlı Devleti ile Fransa'nın itirazlarına rağmen, sonradan bir hat ile İskenderun'un Bağdat Demiryolu Hattı'na bağlanması liman faaliyetlerini artırmıştır⁽²²⁾. Ancak, yine de Hatay bölgesinin önemi doğrudan doğruya bu hatın değil yukarıda gütebilen sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Yabancı devletler, Osmanlı topraklarında daha etkili olabilmek için azınlıkları da kullanmışlardır. Hatay bölgesinde de Ermeniler'in çıkardıkları olaylar bu türden kışkırtmalarla başlamıştır. 1893 yılında, Ermeni Cemiyeti, Taçnak liderlerinden Dikran Antreanyan topladığı çetelerle Muse dağı bölgesinde Osmanlı idaresine karşı ayaklandı (2 Ağustos). Osmanlı Devleti bölgeye asker göndermiş ve 5 Eylül'e kadar Ermeniler'i sıkıştırmıştır. Ancak, İngiliz güdümündeki liderlerin başlattığı bu ayaklanma yine İngilizler'in araya girmesi ile sonuçlanmıştı. Ermeniler'in Süveydi'ye çıkışlarında bekleyen İngiliz gemilerine serbestçe binip bölgeden ayrılmalarına izin verilerek mesele kapanmıştı⁽²³⁾.

20) İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan bu tür bir teklif hakkında bkz. Çavdar, a.g.e., s. 44-47.

21) Adamof, a.g.e., s.40.

22) Adamof, a.g.e., s.72; Sakarya, a.g.e., s.31

23) Mehmet Tekin, Tarihte Hatay ve Hatay Devleti, Antakya 1966, s.10.

Bölgede I. Dünya Savaşı öncesinde bir başka Ermeni isyanı 1909 yılında çıkmış, Adana, Tarsus, Hamidiye, Misis, Erzincan, Dört Yol ve Azizli'de Ermeniler ayaklanmıştı. Olaylar Antakya'da duyulunca Türk ve Ermeniler arasında gâtişmeler meydana geldi. Cemal Paşa'nın müdahalesi ile yatışan bu isyan olayında da yabancı devletlerin parmağı görülmektedir (24).

II.2. XX. YÜZYILIN İLK ÇEYRESİNDE HATAY BÖLGESİNE FRANSA'NIN İLGİSİ

Suriye bölgesinde en büyük pay sahibi Fransa olunca, bu bölgenin kapıcı durumundaki Hatay bölgesinde de Fransız etkisi kaçınılmazdır. Fransız Hükümeti, bu bölgeye "ayrıca ilgisi olduğunu" (25) ilân ederken Osmanlı Devleti de bunu kabullennmiş bir tutum içinde idi. Bu dönemde, Suriye demiryolu şebekesinin % 40'ı Fransa'nın elinde idi. Bu 788 km. uzunluğunda bir demiryolu şebekesi demektir. Bu demiryolu şebekesi Fransız "Société Ottoman du Chemin de fer Damas-Hama et Prolongements" şirketine ait olup bu şirketin arkasında da "Régie Générale des chemins de fer" (Fransız Demiryolları Kumpanyası) bulunmaktadır (26).

XX. yüzyıl başında Osmanlı genel dış ticaretinde Fransa'nın payı en önde değildir (27), Hatte 1913'de Suriye ithalâtında da % 17.8 oranıyla üçüncü sırada idi (28). Ancak sermaye dağılımı olarak Osmanlı Devleti'ndeki yabancı sermayenin en büyük payı Fransa'ya aittir. Miktar olarak 3. 357.377 Fransız franci tutarındaki bu sermayenin tüm yabancı sermaye içindeki oranı % 60.88'dir. Bu oran Fransa'yı bu alanda birinci sıraya yerleştirmiştir (29).

24) Mehmet Tekin, a.g.e., s. 10-11.

25) Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.II., Kısım 3, II. Es. Ankara 1983, s. 470.

26) Adanof, a.g.e., s. 40-41.

27) Çavdar, a.g.e., s. 116.

28) Adanof, a.g.e., s. 40.

29) Çavdar, a.g.e., s.112.

Suriye ihracatında birinci sırada yine Fransa vardı ve % 32'lik ihracat oranı ile İngiltere'nin (% 9.7) önünde idi⁽³⁰⁾.

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin en borçlu olduğu ülke yine Fransa'dır ve Osmanlı genel borçları içinde Fransa'nın payı % 66.34'dür⁽³¹⁾. Bu rakamlardan kolayca anlaşılmaktadır ki Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden beklentileri çok fazladır. Bu beklentilerin odak noktası da Suriye bölgesidir. Suriye'nin kapısı olması dolayısıyla Hatay bölgesinde Fransa'nın özel ilgi alanı içinde idi.

Fransa, bölgedeki üstünlüğünü Osmanlı Devleti'ne kabul ettirirken, diplomatik girişimlerle, yaptığı anlaşmalarla aynı olguyu diğer devletlere de kabul ettirmeye çalışmıştır. İskenderun limanının, bir hatla Bağdad demiryoluna bağlanması için Almanya'ya verilen imtiyazı engellemeye çalışması bu sebeptendir⁽³²⁾. 1912'de Fransa, İngiltere ile bölgedeki üstünlüğünü kabul ettiren bir anlaşma yaptı. Suriye bölgesi yanında, Güney Anadolu topraklarının da Fransa'ya ait olduğu böylece kabul olunmuştur⁽³³⁾. 18 Aralık 1913'de bir Osmanlı-Fransız antlaşması imzalanmış ve Osmanlı topraklarındaki Fransız müesseselerine birçok imtiyazlar tanınmıştır⁽³⁴⁾. 15 Şubat 1914 tarihinde ise Fransa, Almanya ile bir anlaşma yaparak, Kilikya bölgesindeki haklarından vazgeçme karşılığında Almanya'yı Suriye'den uzaklaştırmaya çalışmıştır⁽³⁵⁾. 9 Nisan 1914'de parafede edilen Osmanlı-Fransız antlaşması ile de Osmanlı Devleti Suriye bölgesindeki demiryolu imtiyazlarını tümüyle Fransa'ya verdiği gibi, kendi yapmakta ve işletmekte olduğu demiryollarını da Fransızlar'a devretmeyi veya onların

30) Ademoğlu, s.p.e., s.40.

31) Çavdar, s.p.e., s.111.

32) Ademoğlu, s.p.e., s. 73; 13 Mart 1911'de hususi bir irade ile Almanlar'a bu imtiyaz verilmişti.

33) Evans, s.p.e., s. 112.

34) Hikmet Bayur, "Son Yirmi Beş Yıllık Tarihimize Bakışlar", Bülten, C.II., Sayı : 7-8 (1938), s. 313.

35) Ademoğlu, s.p.e., s. 41; Bayur, "Son Yirmi...", s. 313.

murakabesi altına koymayı kabul etmiştir (36). Ancak bu sözleşmeler, I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeni ile uygulama alanına konulmamıştır (37).

I. Dünya Savaşı'ndan önce bütün Osmanlı topraklarında olduğu gibi, Suriye bölgesinde de tek çatışma alanı demiryolları üzerinde değildir. Ekonomik ve siyasi çıkar sağlamak, elde edilen çıkarları pekiştirmek, çoğaltmak için bölgede birçok eğitim ve kültür, sağlık müesseseleri, tarikatlar, konsolosluklar olanca güçleri ile mücadele etmekte-
diler (38). Fransızlar da bu tür müesseseleri ile faaliyet göstermektedir. Fransa'nın konsoloslukları Suriye ve civarında yoğun bir faaliyet içindedirler (39). Fransız misyoner okulları Hatay katoliklerini eğitmektedirler (40). Sadece 1903'te Beelen'de 1 ortaokul, 29 öğrenci, İskenderun'da 5 ortaokul 169 öğrenci, Antekya'da 1 ortaokul, 35 öğrenci bulunuyordu (41). Fransızlar'ın bu okullara yaptıkları yardım 1910 yılında bir milyon frangın üstüne çıkmıştı (42). Fransız dinî kurumları ve bunlara ait okullarda Suriye bölgesinde faaliyetlerini sürdürmektedirler (43).

III. I. DÜNYA SAVAŞI VE HATAY BÖLGESİ

III.1. I. Dünya Savaşı'nda Hatay Bölgesini İlgilendiren Cephelerin Durumu Ve Askerî Gelişmeler

I. Dünya Savaşı'nda Hatay bölgesini ilgilendiren cephe, Irak ve daha dar bir deyimle "Filistin-Suriye

35) Bayur, a.g.m., s. 314-315.

37) Adamof, a.g.e., s. 89.

38) Çavdar, a.g.e., s. 86-93; Hatay'da..., s. 72,)3.

39) Çavdar, a.g.e., s. 88-89.

40) Hatay'da..., s. 72.

41) Hatay'da..., s. 73.

42) Çavdar, a.g.e., s. 93.

43) Çavdar, a.g.e., s. 90-92.

Cephesi" adıyla bilinir. Bölgede, savaş boyunca, İngiltere etkili olmuş; askerî harekâtlar İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından plânlanmış, İngiliz lojistik desteği ile İngiliz askerleri tarafından uygulanmıştır. Bölgede, Araplar'la, özellikle İngilizler görüşmüş, gizli görüşme ve anlaşmalar çoğunlukla İngilizler tarafından yürütülmüştür (44)

Bu bölgede İngiltere, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından hemen sonra (Kasım 1914), petrol bölgesi çıkarlarını korumak ve Türk kuvvetlerinin Hindistan'ı tehdit etmesini önlemek için cephe açmıştır (45). Lâkin, Selmân-ı Pâk'teki (Kasım 1915) Türk başarısı da göstermektedir ki, savaşın ilk yıllarında, bölgedeki girişim üstünlüğü Türk kuvvetlerinin elindedir (46). Hatta, Kut'el-Amara'daki İngiliz kuvvetleri de esirilmiş ve Nisan 1916'da General Townshend 18.000 kişilik kuvveti ile teslim olmak zorunda kalmıştır (47). Ancak, Başkomutan Enver Paşa'nın, Alman savaş plânlarını uygulamak için İran'daki Rus kuvvetlerinin üzerine yürümesi dolayısıyla İngiliz kuvvetleri yeniden toparlanıp saldırı için hazırlanıyorlar ve Aralık 1916'da saldırılara başlayıp Mart 1917'de Bağdad'a girerler (48). Artık bu cephede girişim üstünlüğü Türkler'in elinden çıkmış ve zaman Türk kuvvetlerinin aleyhine çalışmaya başlamıştır.

Savaşın son yılında ise bölgedeki durum Türk kuvvetlerinin iyice aleyhindedir. Koordineli bir harekât için kurulan Yıldırım Orduları Grubu'na bağlı üç ordunun (49)

44) Bu konu için Birinci Bölüm, III.2 ve 3'e bakınız.

45) Fahri Armaoğlu, Siyasî Tarih (1909-1960), 3. be. Ankara 1975, s. 424-425.

46) Fahri Armaoğlu, a.g.e., s. 424-425; Doğan Üçok, Siyasî Tarih (1909-1960), 2. be. Ankara 1978, s. 217.

47) Armaoğlu, a.g.e., s. 435.

48) Armaoğlu, a.g.e., s. 435.

49) Bu ordular, 4., 7. ve 8. ordulardır. 7. Ordu Komutanı M. Kamâl Paşa'dır. Bir müddet sonra Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman Von Sanders'in yerine atanacaktır. Tefik Bayraktar, Türk İstiklâl Harbi, C.I., Mondros Mühdrekesi Ve Tathikati, Ankara 1962, s. 17.

toplam mevcudu 25.000 muharibi bile bulmamaktadır. Ordu, mad-
dî ve manevî alanda tam bir çöküş halindedir. İhtiyat kuvveti,
lojistik destek hemen hemen hiç yoktur (50). Eylül ve Ekim
1918'de Amman, Beyrut, Şam ve Halep düşmüştü. Artık Yıldırım
Orduları Grubu komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'yu
savunmak için kuvvetlerini Toroslar'a çekmeye (51) başlamıştır.
Bu sırada Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır (52). Hâtey
ile ilgili Türk kuvvetlerinin Ateşkes'in imzalandığı sıradaki
durumu şöyledir;

Yıldırım Orduları Grubu Karargâhı: Adana'da,

2. Ordu Karargâhı (53) : Adana'da,

Görevi, İskenderun Körfezi'ne yapılması muhtemel
bir çıkarmaya karşı koymaktı.

41. Tümen Karargâhı : İskenderun'da (Tümen bu
sırada III. Kolordu emrinde idi).

7. Ordu Karargâhı : Raou'da,

Görevi, Antakya-Rayhanlı-Darbemasl, Telrufat-Anta-
rin ve doğusunu İngilizlerle karşı savunmaktı.

Bu sırada İngiliz birlikleri de Antakya güneyin-
den itibaren doğuya doğru 7. Ordu birlikleriyle temas halinde
idi (54).

41. Tümen'in dağılımı ise şöyle idi : 131. Alay
Karaağaç'ta, 132. Alay Antakya'da, 133. Alay'da Sabika'da bu-
lunmaktadır (55).

50) Türk ordularının bu dönemdeki durumu ve birliklerin yerleri hk. bkz.
Tevfik Bayraktarlı, a.g.e., s. 16-18; Bayur, a.g.e., C.II, Kısım 3, s.432.

51) Armaçlı, a.g.e., s. 458; M.Kemal Paşa bu komutanlığa 31 Ekim 1918'de
devralmıştır. Utken Kobatürk, Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihini
Kronolojisi (1918-1938), Ankara 1983, s. 1.

52) Utken Kobatürk, a.g.e., s. 1.

53) Sevgi sırasında karargâhıyla Halep'te bulunan 2.Ordu Suriye ve Adana
vilâyetleri kayıplarına bir d'Üçmen çıkarmasına karşı koymaktaydı. Ancak,
özellikle Hâtey bölgesinin korunması için ayrılmış olan bu ordu
Filiatin Cephesi'ne asker sevki nedeniyle ile çok zayıflamıştır. Güney-
deki geri çekiliş neredeyse son safhasındayken, ordu bölünmüştür. 2.
Ordu Yıldırım Orduları Grubu emrine verilmiştir. Bayraktarlı, a.g.e.,
C.I., s. 17-18.

54) Tevfik Bayraktarlı, a.g.e., C. I., s. 57.

55) Etiler, a.g.e., s. 58.

Görüldüğü üzere, bölgedeki askerî gelişmeler de etkin olan devlet İngiltere'dir. Aslında, bu bölge, savaş sırasında yapılan gizli görüşme ve anlaşmalarda Fransa'ya bırakılmıştı.

İngiltere'nin askerî harekâta yalnız kalması Fransa'yı etkisiz ediyordu. Ancak, 1917 yılında, Suriye bölgesine sadece üç tabur gönderebilmişti. Fransa, bölgede hareket için askerî güç sağlama konusunda, İngiltere kadar geniş imkânlara sahip değildi. Alman ordusunun Fransa üzerindeki ağır baskısı, Fransa'yı bu bölgede yapılan gizli anlaşmaların uygulanması için, savaş sonuna askerî açıdan avantajlı girme konusunda askerî harekâttan alıkoyuyordu. Özellikle savaş sonunun iyice belli olduğu 1918 yazında, Allenby, Suriye işlerine ilerlediği zaman gerilim iyice artmıştı (56).

III.2. I. Dünya Savaşı'nda İngiltere Ve Fransa'nın Arap Liderleri İle Temasları

İngiltere ve Fransa'nın (ve bir ölçüde de Çarlık Rusyası'nın) Osmanlı Devleti'nin Arap toprakları üzerindeki faaliyetlerinin, I. Dünya Savaşı öncesine uzandığı bilinmektedir. Ancak, I. Dünya Savaşı'na kadar bu devletlerin faaliyetleri, adı geçen topraklar üzerinde siyasî ve kültürel açılardan üstünlük kurma mücadelesi şeklinde olup, genellikle, doğrudan doğruya Osmanlı Devleti merkezinden bütün koparmak biçiminde yürümektedir. Adı geçen devletler, kendi çıkarları için de olsa Osmanlı merkezini desteklemekten ve devletin yıkılmasını önlemeye, gerçekte geciktirmeye çalışmaktan geri durmamışlardır.

56) Evans, a.g.e., s. 111; Adenof, a.g.e., s. 137-138.

I. Dünya Savaşı döneminde ise aynı devletlerin aynı bölgedeki faaliyetleri farklı bir şekilde sürmüştür. Bu dönemde faaliyetler (çoğunlukla diğer devletlerden gizlice) İngiltere'nin önderliğinde sürdürülmüştür. Arap liderleri ile gizli bir şekilde sürdürülen görüşmeler başlangıçta Fransa ve Rusya'ya bildirilmediği gibi, bu devletlerle yapılan gizli anlaşmalar da Araplar'a bildirilmemiştir.

Araplar'ın en önde gelen lideri Mekke Emiri Hüseyin⁽⁵⁷⁾ ile İngiltere adına mektuplaşan kişi, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Mc Mahon'dur⁽⁵⁸⁾. Bu ikili arasındaki mektuplaşma Hüseyin-İngiltere anlaşmasının genel çizgilerini taşır. 1914'teki bu mektuplaşmalar⁽⁵⁹⁾, 1915 yılı yazından itibaren tarafların daha yakınlaşmasına⁽⁶⁰⁾ ve geçitli anlaşmalar yapılmasına zemin hazırlayacaktır.

Ekim 1915 tarihine kadar, bu mektuplaşmalarla, kurulacak olan Arap devletinin sınırları saptanır. Buna göre, Hüseyin'e, güneyi Hind Denizi, kuzeyi İskenderun Körfezi, batısı Akdeniz ile Kızıldeniz, doğusu Ege Körfezi ile sınırlanan geniş bir arazi vad edilmişti⁽⁶¹⁾. Kuzeyde Toroslar'a kadar uzanan bu bölge, "Hatay Bölgesi" ni de içine almakta, dır.

Belirli mektuplaşmalar sonucu, Ocak 1916'da yapılan bir anlaşma ile İngiltere, Hüseyin'in, bütün Arap Yarımadası ile bütün Suriye ve Irak'ı içine alacak bağımsız bir devlet kurulmasını ve başına da kendisinin geçilmesi isteğini "Lübnan" hariç olmak üzere kabul edilmiştir⁽⁶²⁾.

57) Arap ayaklanmasına büyük ölçüde yönetecek kişi bu Hüseyin ile oğulları Faysal ve Abdullah idiler. Şerif Hüseyin'in kimliği hakkında bkz. Üçok, s.g.e., s. 217, dipnot 1.

58) Yuluğ Tekin Kurat, Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması, 2.bs., Ankara 1986, b. 26.

59) Akşin, s.g.e., C.I., s. 29; Ömer E. Kırkçuoğlu, Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ankara 1982, s. 75 vd.

60) Bayur, s.g.e., C.III, Kısım 3, s. 238-239.

61) Adamof, s.g.e., s. 135; Akşin, s.g.e., C.II., s. 87.

62) Fahri Armaçlıoğlu, 20. Yüzyıl Elverişli Tarihi (1914-1921), 2.bs., Ankara, 1980, s. 125; Bayur, s.g.e., C. IIII, Kısım 3, s. 241-245.

1915 yazına kadar, görünüşte de olsa, Arap ileri gelenleri ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri oldukça iyi idi⁽⁶³⁾. Ancak, Cemal Paşa'nın Beyrut'teki Fransız Konsololuğu'nda bulunduğu bir dosyadan öğrenilen bilgiler sonucu, Ağustos 1915 ve Mayıs 1916'da, Suriye'de Arapçı faaliyette bulunan önemli şahıslardan 34'ü idama mahkûm edilerek asıldılar⁽⁶⁴⁾. Bu idamların uygulanmasıyla "Osmanlılar'ın cihad ilkesinin de artık Arap dünyası için geçerliliği" ni kaybettiği iddia edilmektedir⁽⁶⁵⁾.

Çanakkale Savaşı, Arap isyanını tetikleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Faysal ve ondan etkilenerek Hüseyin, İskenderun Körfezi'ne yapılacak bir çıkarmanın Arap isyanını başarıya ulaştıracağını düşünmüşler, ancak İngiliz ve Fransızlar, Çanakkale'ye saldırmayı tercih etmişlerdi. Çanakkale'de bir Türk yenilgisi olsaydı Arap ayaklanması hemen gerçekleştirilecekti. Fakat, Çanakkale Savaşı'nın durgunleşip uzaması, bu erada, Suriye bölgesinde de Türkler'in gerekli tedbirlerini alması sonucu Faysal, bir müddet Cemal Paşa'ya misafir olmayı uygun görmüştür⁽⁶⁶⁾. Arap ileri gelenleri sıkıktan sıkıştı Osmanlı Devleti'ne karşı gelemedince, İngiltere ve Fransa, genelde Suriye, özelde de "Hatay" bölgesinde Ermeniler'i silahlandırıp ayaklandırmayı düşünmüşlerdir. İngiltere ve Fransa'nın girişimleri ile Temmuz-Ağustos 1915'te silahlı faaliyete geçen Ermeni asileri, 41. Tümen'in baskısı ile Fransız gemilerine binip bölgeyi terketmek zorunda kalmışlardır⁽⁶⁷⁾.

63) Bayur, a.g.e., C.III., Kısım 3, s. 211-216; Kürkçüoğlu a.g.e., s. 148-154.

64) Bu dönemde Suriye'de Osmanlı Devleti aleyhine gelişen şahıs ve dernekler, Cemal Paşa açısından bunların asılma sebepleri hakkında bk. Cemal Paşa'nın Hatıratı, s.406 vd. 'nden nkl. Bayur, a.g.e., C.III., Kısım 3, s. 226-230.

65) George Antonius, The Arab Awakening, New York 1965, s.184-186'dan nak. Kurat, a.g.e., s. 26.

66) Bayur, a.g.e., C.III., Kısım 3, s. 217.

67) Tekin, a.g.e., s. 12-13; İsmet Parmaksızoğlu, Ermeni Komitelerinin İhtilâf Hareketleri ve Başladıkları Emeller Ankara 1981, s.123.

1916 yılının hemen başında, Arap liderler, ayaklanma için şartların uygun olduğunu düşündüklerinden olsa gerek, faaliyetlerini hızlandırdılar. Artık İngilizler'le Hüseyin arasında anlaşma gerçekleşmiş, Araplar için İngiliz güvencesi sağlanmıştır⁽⁶⁸⁾. T.E. Lawrence'de bedevî kabileleri "etkin gerillalar biçiminde" örgütlemeyi başarmıştı⁽⁶⁹⁾.

11 Ocak 1916'da Şerif Hüseyin⁽⁷⁰⁾, Cemal Paşa'ya bir telgraf çekerek⁽⁷¹⁾ isteklerini bildirmişti. Şerif Hüseyin'in istekleri, Suriye ve Irak asileri için genel af, bütün Hicaz bölgesinde idarî muhteriyet ve babadan büyük oğula geçmek üzere emaretin kendisine verilmesi şeklinde özetlenebilir.

Osmanlı Devleti'nin girişimi sonuçsuz kalmış ve Şerif Hüseyin 1916 Mayıs'ında Arap isyanını başlatmış idi. Ayaklanmanın sebebi olarak Cemal Paşa'nın Suriye'deki idamları ile-ri sürülmüşü⁽⁷²⁾. Ekim 1916'da Hüseyin kendisini "Arabistan Kralı" ilan etmiş ve İngiltere tarafından da hemen tanınmıştı⁽⁷³⁾. Ancak, zaman içinde, olaylar hiç de Araplar'ın istedikleri gibi sonuçlanmayacaktır.

III.3. I. Dünya Savaşı'nda Yapılan Gizli Anlaşmalar ve "Hatay" Bölgesi

İngiltere ile Arap liderler arasında gizli görüşmeler sürerken, İtilâf Devletleri arasında da Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda temeslar devam etmekte idi. Osmanlı toprakları üzerinde bir önceki yüzyılda meydana getirilen nüfuz bölgelerinde tarafların çıkarlarını fiilen düzenlemeye zemin

68) Kurat, a.g.e., s. 26.

69) T.E. Lawrence, Seven Pillars of Wisdom, London 1965, s.117 den nk. Kurat, a.g.e., s. 26-27.

70) Arap ayaklanmasında Şerif Hüseyin'in rolü hk. bk. Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 67-73.

71) Bayur, a.g.e., C.III., Kısım 3, s. 248.

72) Bayur, a.g.e., C.III., Kısım 3, s. 211-309; Kurat, a.g.e., s. 26.

73) Arnedoğlu, Siyaseti..., s. 441

hazırlayacak olan diplomatik girişimlere artık sıra gelmişti. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Arap toprakları üzerinde, bir yandan bağımsız Arap Devleti (yada devletleri) kurulacağı vaadleri ile Arap ileri gelenleri ile gizli görüşmeler yaparken, diğer taraftan da müttefikleri ile, bir kısmı bu Arap topraklarını kapsayacak şekilde nüfuz bölgeleri oluşturma ve paylaşma görüşmeleri yapmıştı. Bu sayede İngiltere hem Arap liderlerini hem de müttefiklerini birbirlerinden habersiz kendi menfaati doğrultusunda kullanabilmişti.

İtilâf Devletleri arasında, Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda savaş boyunca birçok görüşme ve anlaşma yapılmıştır⁽⁷⁴⁾. Fakat burada Arap toprakları, özellikle de "Hetay" bölgesini ilgilendiren "Suriye" ile ilgili anlaşmalar söz konusu edilmiştir.

İtilâf Devletleri arasındaki gizli görüşmeler Çanakkale Savaşı sırasında başlamıştı⁽⁷⁵⁾. Çarlık Rusyası'nın 4 Mart 1915 tarihli tekliflerine⁽⁷⁶⁾, İngiltere 12 Mart'ta muvafakatını bildirmiş ve Osmanlı topraklarında "İngiliz ve Fransız menfaatlerinin korunmasını..., nüfuz bölgelerinin ayrılmasını" istemişti⁽⁷⁷⁾. 16 Nisan'da da Fransa diplomatik bir dille cevap vererek, "harbe başarılı bir sonuca varılıncaya kadar devam edileceğini bildirmiştir"⁽⁷⁸⁾. Rusya'nın bu dönemde, Boğazlar karşılığında Farnese'nin Toroslar'a kadar olan isteklerine hayır demeyeceği anlaşılmaktadır⁽⁷⁹⁾. Mayıs 1915'te yapı-

74) Salahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.I., 2. be. Ankara 1987, s. 2-3., Lord Kinross, Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu, Çev. Necdet Sandar, 9. be. İstanbul 1984, s. 227.

75) İtilâf Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler için bkz. Adamof., a.g.e., s. 142 vd.

76) Akşin., a.g.e., C.I., s. 29.

77) Akşin., a.g.e., C.I., s. 29-30.

78) Akşin., a.g.e., C.I., s. 30.

79) Bayur, a.g.e., C.III., Kısım 3, s. 24-25.

len bu paylaşma plânında Musul'da Fransa'nın payına düşmekte, Ermeniler'e ise kesinlikle bir toprak parçası ayrılmamakta idi⁽⁸⁰⁾. Mayıs 1915 paylaşım plânında "Kilikya", "Suriye" ve "Musul" Fransız nüfuz bölgesi olarak belirlenmişti. Böylece Hatay bölgesinin de Fransız nüfuz bölgesinde olduğu görülmektedir. Ancak, 1915 yılında Rusya, Boğazlar üzerindeki isteklerini kabul ettirdikten sonra özellikle Kilikya'da Fransa'ya karşı Ermeniler'i kullanarak, kendisi ön plâna çıkmadan Kilikya'da dolayısıyla Hatay'da Fransa'nın yerleşmesini önlemeye gayret göstermiştir. Çünkü, İskenderun Körfezi'nden denize açılmak, Rusya'yı oldukça rahatlatırdı⁽⁸¹⁾. Bu sırada, Ermeniler'de siyasi ortamdan yararlanarak İngiltere'ye baş vurmuşlar ve İskenderun kıyılarında gönüllü asker çıkarma isteklerini iletmişlerdi. İngiltere, Ermeni isteklerini önemsenmeyecek reddetmiştir⁽⁸²⁾.

İngiltere, Hüseyin ile arasındaki gizli görüşmeler konusunda Fransa'ya Kasım 1915'te haberdar edildiğinde Fransız kuşkuya düşmüştü⁽⁸³⁾. Bundan sonra Fransa, Ortadoğu'yu paylaşma meselesi üzerinde ısrarla durmuş ve 5-16 Mayıs 1916 tarihlerinde teati edilen notalarla İngiltere ile Fransa arasında "Sykes-Picot" Anlaşması imzalanmıştır⁽⁸⁴⁾. Fransa, bu dönemde, Ortadoğu petrolleri, İngiltere ile Rusya arasında hakim olma ve Kilikya'nın verimli toprakları ile ilgilenmekte idi⁽⁸⁵⁾.

80) Akşin, a.g.e., C.I., s. 39. İngiltere, Rusya ile ortak sınıra da sahip olmamak için Musul'u istememişti. Ancak ileride Rusya'da ihtilâl çıkıp da Bolşevikler geri çekilince İngiltere Musul'u ele geçirecekti.

81) Bayur, a.g.e., C.III., Kısım 3, s. 25-34; Akşin., a.g.e., C.I., s. 39.

82) Parmaksızoğlu, a.g.e., s. 123-124.

83) Armaoğlu, a.g.e., s. 439.

84) Anlaşmanın müzakerelerini Fransa adına Georges Picot ve İngiltere adına Sir Mark Sykes yürüttüğü için, anlaşma bu adle anılmaktadır. Bk. Armaoğlu, a.g.e., s. 440.

85) Bayur., a.g.e., C.III., Kısım 3, s. 70; Şağıl Akpun., "Ankara Anlaşması-Hazırlanış ve Önemi", (20 Ekim 1921), Ahmet ŞUKRÜ ESER'e Anımsan, s.3.

Sykes-Picot anlaşması ile Fransa, bütün Suriye, Musul ile Kilikya, Adana ve Orta Anadolu'da Sivas'a kadar uzanan bölgede nüfuz sahibi olabilmekte idi. Böylece Fransa, Ergani bakırlarına, Kilikya pamuğuna ve İran ticaretinin en elverişli ihraç iskelesi olan İskenderun, serbest bir liman olarak Fransa'ya bırakılmakta idi⁽⁸⁶⁾.

I. Dünya Savaşı döneminde İtilâf Devletleri'nin kendi aralarındaki ve Arap liderlerle temas ve anlaşmaları 1917 yılına kadar bu şekilde bir gelişme göstermiştir. 1917 ve daha sonraki dönemlerde ise ortaya çıkan yeni durumlar sebebiyle olaylar daha farklı bir biçimde gelişecektir.

IV. GİZLİ ANLAŞMALARIN UYGULANMASINDA ORTAYA ÇIKAN PROBLEMLER VE "HATAY" BÖLGESİNDE KESİN İŞGAL ÖNCESİNDEKİ OLAYLAR

IV.1. Gizli Anlaşmaların Uygulanmasında Ortaya Çıkan Problemler

Savaş boyunca Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu bölgesi ile beraber Güney Anadolu bölgesi üzerindeki çatişmaları devam etmiştir. Fransa'yı kuşkulandıran husus bölgede kendisinin askeri denetiminin olmamasından ve denetimin tamamen İngilizler'in elinde olmasından kaynaklanıyordu. Ayrıca Fransız nüfuz alanı olan bölgede Faysal'ın, Arap bağımsızlığı istemesinden kuşkulanıyordu⁽⁸⁷⁾. Ayrıca Suriye'nin tamamlayıcı bir bölümü olarak görülen Filistin'in İngiltere tarafından,

86) Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 125; Evans., a.g.e., s. 108; Yusuf Hikmet Bayur., Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Ankara 1973, s. 11.

87) Evans., a.g.e., s. 112-113.

Arap Yarımadası'nı denetim altına almak üzere elde edilmek istenmesi⁽⁸⁸⁾, Fransa'nın endişelerini daha da artırmakta idi. Bu sebeple Fransa, İngiltere'nin diplomatik girişimlerine itiraz etmiş ve Arap Yarımadası'ndaki İngiliz-Fransız çekişmesi savaş sonuna kadar devam edecektir⁽⁸⁹⁾. Hatta Fransa, askerî güçlerinin yetersizliğini kapatmak için, bölgede Ermeniler'i askerî açıdan kullanmak istemiş ve Ermeniler'e askeri yardımları karşılığında "Kilikya" yı vermeyi vaad etmişti⁽⁹⁰⁾.

Savaş ve diplomatik girişimler böylece gelişirken 1915 yılında İtalya savaşa katılır ve daha önceden yapılmış olan anlaşmaları onaylamakta gecikmez. Ancak bu olay, Hatay bölgesi ile ilgili kararları etkilemeyecektir. Sadece İskenderun serbest limanından yararlanma hakkından aynen İtalya da yararlanacaktır⁽⁹¹⁾.

Hatay bölgesi ve yakın çevresi ile ilgili İtilâf Devletleri'nin gizli isteklerini açığa vuran ve bunları engelleyemese bile işleri aksatan olay, Rusya'da Bolşevik ihtilâlinin patlak vermesi ve Bolşevikler'in Arap dünyası ile ilgili gizli anlaşma ve plânları açığa vurmalarıdır. Bu olay, Arap dünyası üzerinde şok tesiri yapmıştır⁽⁹²⁾. İngiltere bunun üzerine Arap dünyasını yatıştırmak için büyük çaba sarfetmek zorunda kalmıştır. Wilson prensiplerine benzer bir bildiri İngiltere Başbakanı Lloyd George tarafından 5 Ocak 1918 tarihinde yayınlanmış⁽⁹³⁾, bu ve buna benzer İngiliz devlet adamlarının

88) Yerasimos, a.g.e., s. 621.

89) Kürkçüoğlu., a.g.e., s. 155-167; Bayur., a.g.e., C.III., Kısım 3, s. 245-248.

90) Tekin., a.g.e., s. 13.

91) İtalya ile yapılan St. Jean de Maurienne Anlaşması (19-21 Nisan 1917)'nin yürürlüğe girmesi Rusya'nın da onayına bağlanmıştı. Bu gerçekleşmeyince ileride İtalya ile müttefiklerinin arası açılacaktır. Bk. Armaoğlu., Siyasi..., s. 451-452; Akşin., a.g.e., C.I., s. 30.

92) Armaoğlu., a.g.e., s. 441.

93) Yusuf Hikmet Bayur., "Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız II", Bellekten., C.XXX, Sayı: 117 (Ocak 1966), s. 117; Bir başka bildiri için (7 Kasım 1918) bk. Armaoğlu., a.g.e., s. 512.

bildiri ve demeçleri Arap dünyasını etkilemişti. Böylece Araplar yeniden bağımsız ümitlerini devam ettirebilmek imkânına kavuşmuşlardır. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde yayınladığı ve "Wilson Prensipleri" olarak bilinen 14 maddelik bildiri, Araplar'ın bağımsızlık ümitlerini artıran diğer bir etken olmuştur.

Ancak Fransa, Sykes-Picot antlaşması gereğince, Hatay'ın da içinde bulunduğu Suriye-Lübnan-Kilikya bölgesine hakim olmakta kararlı idi. Bu yüzden savaş sonunda, 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'na Faysal'ın büyük ümitlerle katılması ve Arap davasını savunmasına rağmen Fransızlar'ın isteği "Milletler Cemiyeti Yasası'nın 22. maddesiyle öngörülen ve 28 Haziran 1919'da kurulan 'Mandat' sistemi içinde" gerçekleştirilecektir⁽⁹⁴⁾.

Paris Barış Konferansı, Ortadoğu'da manda rejiminin uygulanmasını kararlaştırmış⁽⁹⁵⁾, Faysal'ın⁽⁹⁶⁾ ve Ermeniler'in⁽⁹⁷⁾ istekleri (ki Ermeniler İskenderun limanı ve çevresi ile birlikte Kilikya'nın kendilerine verileceği ümidinde idiler) gözardı edilmiştir. Bundan sonra Faysal, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri nezdinde yaptığı siyasî girişimlerde bir sonuç alamamış ve çözümünü Suriye topraklarında siyasî ve askerî mücadelede aramıştır⁽⁹⁸⁾.

1920 Nisan'ında toplanan San Remo Konferansı'nda İngiltere ile Fransa, Amerika'nın bu konferansa ke-

94) İsmail Soysal, "Hatay Sorunu Ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", Bulleten, C.XLIX, Sayı : 193 (Ankara 1985), s.80

95) Armaoğlu., 20. Yüzyıl., s. 197-198; Kurat., a.g.e., s. 54.

96) Evans., a.g.e., s. 123-127.

97) Sonyel., a.g.e., C.I., s. 21-26.

98) Evans., a.g.e., s. 116-119.

tilmemesinden faydalanarak, Ortadoğu'daki manda rejimlerini aralarında paylaştılar⁽⁹⁹⁾. Konferansta Suriye ve Lübnan Fransız mandasına verildi. Ayrıca Fransa'nın Musul petrol-lerindeki payı da onaylandı. Konferans'ta, Suriye, Lübnan ve Anadolu'da inceleme yapmak üzere bir komisyonun kurulması da teklif edilmiş ancak Fransa'nın çabaları sonucu komisyon ancak Amerikan üyelerinden oluşmuştu⁽¹⁰⁰⁾. Konferans sırasında Anadolu'da Millî Mücadele hareketi devam etmekte idi. Bu sebeple Suriye'nin kuzey sınırı kezînlikle kazanılmamıştı. Bu belirsizlik daha sonraki yıllarda düzenlenecektir. Neticede San Remo kararlarının tam bağımsızlığı kazanana kadar Arap dünyasını sarsacak olan şiddet ve karışıklığın temellerini oluşturduğu ileri sürülebilir⁽¹⁰¹⁾.

IV.2. Hatay Bölgesinin İşgeli Meselesi Ve Mustafa Kemal Paşa'nın İşgel İsteğine Tepkisi

A. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın İmzalanması ve Hatay Bölgesi İle İlgili Değerlendirme.

30 Ekim 1918 tarihinde Amiral Calthorpe ile Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey, arasında Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştı⁽¹⁰²⁾. Bu sırada güneyde İtilâf Kuvvetleri, Halep-Kilis arasında Katma mevkiinde idi. Burada, Hatay'ın şimdiki sınırlarından 30-40 km. kadar uzaktır. Mütareke imzalandığında henüz Hatay topraklarına düşman kuvveti girmemişti⁽¹⁰³⁾.

99) Stanford. J. Shaw-Ezel Kural Shaw., Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye., C.III., Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1983, s. 397; Ahmet Şükrü Esmer, Siyasi Tarih, İstanbul 1944, s. 527-539.

100) King-Crane Komisyonu adını alan bu komisyon, Hatay bölgesinde de incelemeler yapmıştır.

101) Olaylarla Türk Dış Politikası, 6. bs., C.I-II., Ankara 1987, s.127.

102) Ateşkes Antlaşmasının tam metni için bk. İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.I. (1920-1945), Ankara 1983, s. 12-14.

103) Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, 2. Bs., Ankara 1986, s.2.

Mondros Ateşkes Antlaşması, tamamen yoruma açık, belirsiz coğrafî siyasî kavram ve terimlerle dolu olarak Osmanlı Devleti'ne empoze edilmişti. Hatay konusu ile ilgili olarak Mondros Mütarekesi incelendiğinde, Suriye, Irak ve Kilikya⁽¹⁰⁴⁾ gibi coğrafî sınırları kesinlikle belirsiz hükümleri ile Ateşkes, Hatay bölgesinin işgaline zemin hazırlamıştır. Kilikya ve Suriye terimleri, belirsiz birer coğrafî terim olarak tamamen siyasî amaçlarla Ateşkes antlaşmasına yazılmıştır. Bu tutum İskenderun ve çevresi hakkındaki İtilâf Devletleri'nin menfî düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır⁽¹⁰⁵⁾. Ateşkesin 2. maddesi de Türk kara sularındaki mayınların ve buna benzer engellerin temizlenmesi konusunda Türk tarafının yardımını öngörmekteydi. Bu husus ileride İskenderun Körfezi üzerinde bu türden taleplerin gündeme gelmesine sebep olacaktır.

B. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Hükümlerinin Uygulanması Konusunda Mustafa Kemal Paşa İle İstanbul Hükümeti'nin Haberleşme ve Tartışmalarında "Hatay" Bölgesi.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı haberi 31 Ekim'de Mustafa Kemâl Paşa'ya tebliğ edilmişti. Aynı gün Mustafa Kemâl Paşa, Ateşkes Antlaşması hükümlerini beklerken, Türk ordusunun denetimi altında bulunan bölgede etkili bir denetim ve düzen kurmak için 7. ve 2. Ordulara gerekli emirleri verir⁽¹⁰⁶⁾. "...Reyhaniye ve Harim'deki noktalarımızla İskenderun güney kıyısındaki gözetleme postalarının

104) Ateşkes'in 16. maddesine bakınız.

105) Sonyel, a.g.e., C.I., s. 15; Kinross, a.g.e., s. 216.

106) Bıyıkoğlu, a.g.e., C.I. s. 46.

yerlerinde kalmalarını..." emreden Mustafa Kemâl Paşa Ateşkes'ten kuşku duymakta, İtilâf Devletleri kuvvetlerinin fiili durum yaratarak bölgeye el koymalarını önlemek için önlemler almaktadır. Ateşkes hükümlerini öğrendikten sonra, Mustafa Kemâl Paşa, 3 Kasım 1918'de Adana'dan yayınladığı tebliğde, Ateşkes'in tatbikinde esas alınmasını istediği fikirlerini ilgililere bildirir⁽¹⁰⁷⁾. Bu telgrafta "İskenderun-Antakya" bölgesinin Türklerle meskun olduğu belirtilmiş ve "her davada bu esas ittihaz edilmelidir" diye bildirmiştir. Halbuki, işgal devletleri, doğrudan doğruya İskenderun'un ve "Kilkyia"nın işgaline hazırlanmaktadırlar. Osmanlı Hükümeti'ne, ikinci elden sözlü güvence verilmesi onlar için gerçek amaçlarını gizlemekte bir tür örtü görevini yapıyordu⁽¹⁰⁸⁾.

3 Kasım 1918'den itibaren Osmanlı merkezi ile Mustafa Kemâl Paşa arasında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın özü, hükümleri ve tatbiki konusunda telgrafla tartışmalar başlar⁽¹⁰⁹⁾.

3 Kasım 1918'de Erkanıharbiye-î Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemâl Paşa'ya İskenderun'un işgaline dair bir telgraf gönderir. Telgrafta, işgal durumunda Türk birliklerinin kesinlikle ateş etmemeleri, durumu protesto ile yetinmeleri bildirilmiştir⁽¹¹⁰⁾. Oysa aynı gün İskenderun Limanı'na bir Fransız torpidosu gelerek Ateşkesin 2. maddesine göre körfezdeki torpilleri tarayacağını, arkasından da şehre asker çıkaracağını bildirmiştir. Bu isteklerden birincisine muvafakat edilir, ikincisine ise edilmez⁽¹¹¹⁾. Mustafa Kemâl Paşa Adana'dan 3 Kasım'da Erkanı-

107) Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannamaları, IV, (1917-1938) (Derl. Nimet Arsan), Ankara 1964, TİTE. Yay., ss. 17. Bu telgraf, 2. ve 7. Ordulara, Adana Vilayeti Celilesine, Adana Hat Kumandan ve Müfettişliğine tebliğ edilmiştir.

108) Bıyıkoğlu, a.g.e., C.I, s. 59.

109) A.g.e., C.I, s. 50-62, Atatürk'ün.., IV, s. 15-20; Kocaturk, a.g.e., s. 2-7.

110) Bıyıkoğlu, a.g.e., C.I, s.58.

111) 4 Kasım'da beş İttilaf tarama gemisi İskenderun Körfezi'ni taramaya başlayacaklardır. A.g.e., C.I, s.58.

harbiye-î Umumiye'ye verdiği cevapta, merkezin yorumlarına karşı kendi fikirlerini bildirir. Bu cevapta, "Suriye" ve "Kilikya" coğrafi terimlerin belirsizliği konusundaki fikirlerini yazarak bunu "tasrihini" ister⁽¹¹²⁾.

5 Kasım'da Osmanlı Hükümeti, İngilizlerin "Halep civarındaki ordularını beslemek üzere" "İskenderun-Halep yolundan ve İskenderun Limanı'ndan faydalanmalarına izin verir⁽¹¹³⁾. Bu konuda İngilizler'in gerçek amacı İskenderun-Adana bölgesini doğrudan doğruya ele geçirmek ve daha güneyde bulunan Türk birliklerini teslim mecbur etmektedir. Ahmet İzzet Paşa'ya göre "... İngilizler'in İskenderun'u işgale hak ve selâhiyetleri yoksa da Halep civarındaki ordularını beslemek için" İskenderun limanından yararlanabilirler. İngiliz murahhası bu konuda "şifâhen izahat ve teminat" vermiştir. "Bunda ordunun vaziyetince de bir mahzur" görülmemektedir. İskenderun limanından ve yoldan yararlanmalarına izin vermekle "İskenderun liman ve şehri" terk edilmiş sayılmamaktadır. Liman ve şehir yine Osmanlılarda kalacak, İngilizler "sırf bir misafir sıfatıyla istifade edebileceklerdir". "Hükümet-i askeriye ve mülkiye" yerli yerinde olacaktır⁽¹¹⁴⁾.

Ahmet İzzet Paşa'nın bu yatıştırıcı telgrafına rağmen İngilizlerin gerçek amacını hisseden Mustafa Kemâl Paşa, güney bölgesindeki Türk birliklerinin teslim mecbur olmasını engellemek için gerekli tedbirleri alır. 20. Kolordu'nun geri çekilişini düzenlerken, 3. Kolordu'ya da "İngilizlerin İskenderun'a çıkmasına gerekirse ateşle mani olunmasını" bildirmiştir⁽¹¹⁵⁾.

Mustafa Kemâl Paşa, 6 Kasım'da, Adana'da hem Ahmet İzzet Paşa'ya cevap verir, hem de alınan tedbirleri bildirir⁽¹¹⁶⁾. Mustafa Kemâl bu telgrafında İngilizlerin

112) Atatürk'ün..., IV. s. 15.

113) A.H. Saral, e.g.e., C.IV, s.4.

114) Bıyıkoğlu, e.g.e., C.I. s. 59.

115) A.g.e., C.I. s.59-60, 20.Kolordu'nun çekilmesi 7 Kasım'da tamamlanacaktır.

116) Atatürk'ün..., IV, s. 19-20.

gerçek niyetleri hakkındaki düşüncelerini ortaya koymuş, İskenderun'un gerekirse silah zoruyla korunacağını İstanbul'a bildirmiştir. Ayrıca, "Suriye", "Kilikya" gibi coğrafî terimler hakkında aydınlatıcı bilgi istemekte; Osmanlı idarecilerini bu terimlerin anlamları ve coğrafî sınırlarının belirsizliği konusunda uyarmaya çalışmaktadır.

Bu telgraf İstanbul'da, hükümet çevrelerinde heyecan yaratır. Aynı gün, silah kullanma emrinin geri alınmasını, kendilerine zorlukları kabul ettiren şeyin gaflet değil, kat'i mağlubiyet olduğu, bir telgrafla Adana'daki Mustafa Kemâl Paşa'ya bildirilir⁽¹¹⁷⁾. 7 Kasım'da bu telgrafi cevaplayan Mustafa Kemâl Paşa birliklerin geri çekilmesi tamamlandığında silah kullanma emrinin geri alındığını bildirmiştir⁽¹¹⁸⁾. Gerçekten de Mustafa Kemâl Paşa aynı gün 3., 20., 15. Kolordularla, 41. Tümen'e gönderdiği emirde "İskenderun'a kuvvet ihracını eteşle men'etmeye ait olan vazifenin sâkit olduğunu bildirmiştir⁽¹¹⁹⁾.

Adana ile İstanbul arasında bu haberleşme sürerken 7 Kasım'da Amiral Calthorpe, Ateşkes'in 7., 10., 16. maddelerine dayanarak İskenderun'un işgal edileceğini, İstanbul Hükümeti'ne bildirir⁽¹²⁰⁾. Aynı gün Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı ile 7. Ordu Karargahı, Padişah iradesi ile lağvedilmiş ve Mustafa Kemâl Paşa Harbiye Nezareti emrine verilmiştir⁽¹²¹⁾.

8 Kasım'da Ahmet İzzet Paşa'dan Mustafa Kemâl Paşa'ya çok sert ve suçlayıcı bir telgraf gelir. Bu telgrafta Amiral Calthorpe'un İskenderun'un işgalini istediği,

117) Felih Rifkî Atay., Çankaya, (1881-1938), İstanbul 1969, Doğan Kardeş Matb. Anon. Şti. Bsm. s. 150.

118) a.g.e., s. 150-151.

119) Bıyıkoğlu, a.g.e., C.I, s. 61.

120) a.g.e., C.I, s.6

121) Kocatürk, a.g.e., s. 5; Bu irade 10 Kasım'da tebliğ edilmiştir. Bıyıkoğlu, a.g.e., C.I., s.63.

buna izin verilmesinin Ateşkes hükümlerine uygun olduğu, iş-
lerin bu duruma gelmesinde Mustafa Kemâl'in sorumluluğunun
bulunduğu yazılıdır. Telgrafta ayrıca "güç hal ile akdedilen
mütarekenin İskenderun şehri için" feshedilmesinden korkul-
duğu belirtilmektedir. Bu telgrafa Mustafa Kemâl'de aynı
sertlikte ve suçlamaları reddeden bir cevap vermiştir⁽¹²²⁾.
Mustafa Kemâl Paşa ile İstanbul arasındaki telgraflaşma da
böylece sona ermiştir.

Mustafa Kemâl Paşa'nın direnmesine rağmen, 9
Kasım 'da İskenderun ve havesi, 10 Kasım'den itibaren de
Amanos sıradağları ile İskenderun Körfezi-Payas çizgisi ara-
sındaki bölge boşaltılmıştır⁽¹²³⁾. Mustafa Kemâl Paşa'nın
bundan sonra gerçekleşen İngiliz işgalini, Suriye Müttefik
Orduları Kumandanı Mareşal Allenby nezdinde protesto ederek
bu bölgenin haklarına ilk defa sahip çıktığı belirtilmekte-
dir⁽¹²⁴⁾.

Mustafa Kemâl Paşa Yıldırım Orduları Grubu
Komutanlığı'ndan ayrılarak 10/11 Kasım gecesi İstanbul'a
hareket eder⁽¹²⁵⁾.

122) Kocatürk., a.g.e., s. 5; Atay, a.g.e., s. 151-152.

123) Bıyıkoğlu., a.g.e., C.I. s. 63

124) Tayfur Sökmen., Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çaba-
lar, Ankara 1978, TTK. Yay., s. 21.

125) Bıyıkoğlu, a.g.e., C.I, s. 63.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

I. "HATAY" BÖLGESİNİN İŞGALİ VE SİLAHLI MÜCADELE DÖNEMİ (1918-1921)

I.1. Fransız Egemenliğine Kadar "Hatay" Bölgesindeki Sosyal Grupların Faaliyet, Etkileşim ve İşbirlikleri.

Bu dönemde "Hatay"da başlıca üç sosyal grubun mücadele halinde oldukları görülmektedir. Bu sosyal grupları, Türkler, Araplar ve Ermeniler teşkil etmektedirler. Diğer sosyal gruplar ise (mesela Rum-Ortodokslar) bu mücadelede pek varlık gösterememişlerdir. Bu grupların işgal hareketinde Fransızlar tarafından birbirlerine karşı kullanıldıklarını görmekteyiz.

Fransızlar işgalin ilk günlerinde özellikle Ermenileri kullanmışlardır⁽¹²⁶⁾. Ermenilerin, zaten XIX. yüzyıldan beri bölgede denetim kurmak için kullanıldıklarını, I. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında ayaklanmaya teşvik edildiklerini biliyoruz. I. Dünya Savaşı sonunda Ateşkes imzalanır imzalanmaz Ermeniler, gönüllü olarak Fransız birliklerinde çerpiştiklerini ileri sürerek çeşitli isteklerde bulunmuşlardır. Fransa ise bu ortamda Ermenilere hoşgörü ile bakmaktadır. Çünkü, Fransa, askerî açıdan Ermenileri kullanarak, kendisi fazla kuvvet ayırmadan "Suriye", "Kilikya" bölgelerinde denetim kurmayı ümit etmektedir. Bunun için de Ermeni gönüllüleri silahlandırılıp Albay Romieu komutasında bir Ermeni Lejyonu kurulmuş, Fransız birlikleri arasında yer verilmiştir⁽¹²⁷⁾. Fransa böylece Ermeniler nazarında iyi bir yer edinmeyi ve onları denetleyerek bölgeye egemen olmayı planlamaktadır.

126) Melek,, a.g.e., s. 21, A.H. Saral, a.g.e., s. 45-47.

127) Parmaksızoğlu, a.g.e., s. 143.

Ermeniler, bölgeye çıkarıldıktan sonra Türkler ile mücadeleye başladılar⁽¹²⁸⁾. Ermenilerin amacı da, Fransa'nın desteği ile "Kilikya" bölgesinden ve İskenderun'dan denize açılan bir "Ermenistan" kurmaktır. Ermeniler, "Hatay" bölgesini "Küçük", Adana bölgesini de "Büyük Kilikya" olarak adlandırmışlar ve mücadelelerine başlamışlardır. Bu mücadelede, özellikle Dört Yol ve Payas, önemli çatışmalara sahne olmuştur⁽¹²⁹⁾. Dört Yol ve Payas'la başlayıp hızla gelişen ve genişleyen Ermeni saldırıları giderek o kadar genişler ki, Fransızlar bile unden rahatsız olur ve Ermeni gönüllüleri geri plâna çekerek yerlerine Tunus ve Cezayirli Müslüman askerleri kullanmaya başladılar⁽¹³⁰⁾. Fransa, Ermenilerin yardımını artık istemez, çünkü, Ermenilerin kendi işine artık yaramayacağını anlamış, bölgede doğrudan doğruya denetim kurmanın daha yararlı olacağını düşünmüştür.

"Hatay" bölgesinde esas ilginç sosyal etkileşim ise Türkler ile Araplar arasında gelişmiştir. Bu mücadeleyi işbirliğini incelemeye başlamadan önce şu nokta belirtilmelidir : 1918'den sonra "Suriye" idarî kadrolarını dolduranların çoğu Türkiye'de yetişmiştir⁽¹³¹⁾. I. Dünya Savaşı sonunda da, Antakya'da, Hükümet Osmanlı Hükümeti olmasına rağmen, "devlet otoritesini temsil mevkiinde olanların birçoğu gayri Türk unsurlardan" oluşmaktadır⁽¹³²⁾. I. Dünya Savaşı döneminde, Arapların Türk idaresi ile askerlerine karşı savaş açtıklarını biliyoruz. Bu durum ve Arapçuların bölgede egemen olmak için çalışmalarını Türk-Arap çatışmasını meydana getiriyordu, ancak İtilâf Devletleri'nin Araplara verdikleri sözleri tutmayıp bölgeyi fi-

128) Tarık Mümtaz Göztepe, Hatay Albümü, İstanbul 1942, Ticarî Birlik Gazetesi Yay., s.10'da Yayladağı'ndaki (Ordu) olaylar verilmiştir. Türkmen, a.g.e., C.IV, s. 945-949; M.Seral, a.g.e., s. 14-15; Kocatürk, a.g.e., s. 13'te çatışmalara bir örnek verilmiştir.

129) Türkmen, a.g.e., C.IV, s. 945-946.

130) Göztepe, a.g.e., s.10; Parmaksızoğlu, a.g.e., s.143; Hamdi Selçuk, Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri, İstanbul 1972, M.Sucuoğlu Matb., 2.bs. s.46.

131) Akşin, a.g.e., C.II, s.85.

132) "Antakya Kaymakamı-son zamanlara kadar İskenderun Mutasarrıflığını yapan- Cırişşuğurlu İbrahim Edhem adlı bir Arap, müddeiumumi Suriye Vatanî Partisi'nin nüfuzlu ezelerından İbrahim Mücahidülcezayiri, mevki kumandanı Nefiz adlı bir Kürt Binbaşı, Jendarma kumandanı da Mustafa adlı bir Arap Yüzbaşı idi." Siliöz, a.g.e., s. 50.

len işgale başlamaları ve Araplara bağımsızlık verilmesi yolunda hiç bir faaliyetin görülmemesi, Araplarla Türkleri ortak düşmana karşı bir cephede birleştirip zorunlu işbirliğine yöneltiyordu. Böylece Türklerle Araplar arasındaki ilişkilerde çatışma ve işbirliğinin iç içe yürüdüğü görülmektedir. Batılı kaynaklar bu dönemde Türklerle Araplar arasındaki işbirliğine dikkat çekmektedirler⁽¹³³⁾.

Kasım-Aralık 1918'de, bölgede İngiliz ve sonra da Fransız işgaline kadar, çetecilik Arapçılık namına yapılmaktadır⁽¹³⁴⁾. Bu sırada Faysal, Suriye'de egemenlik kurmaya çalışmakta ve "Hatay" bölgesindeki çetelere maddî yardım yapmaktadır. Faysal, Suriye'de Fransa'ya karşı Arap milliyetçiliğini uyandırmaya çalışmaktadır⁽¹³⁵⁾. Yusuf Hikmet Bayur, bu dönemde Suriyelilerin Faysal egemenliğini iyi karşıladıklarını ancak "Fransızlar mı? Faysal ve Hicazlılar mı? şikâyetlerinden birini seçmek gerekince" Suriyelilerin ikincilere meyiletmek durumunda kaldıklarını yazmaktadır⁽¹³⁶⁾.

"Hatay" bölgesinde Türkler ise önceleri Fransızlar tarafından kullanılmak istenmişler, ancak Fransızlar bölgeyi işgal edince Fransa'dan uzaklaşmışlardır⁽¹³⁷⁾. Fransızlar bundan sonra eşraftan yararlanarak Türkleri denetim altına almayı düşünürler, eşrafı elde etmekle büyük halk kitleleri üzerinde hakim olmayı planlamaktadırlar, ancak "Fransızlar'ın bu tuzağına düşenler... pek az" olur⁽¹³⁸⁾.

133) General Clayton'un Kahire'den İngiliz Dışişleri'ne gönderdiği 22 Aralık 1918 tarihli rapordan: "...Burada, Halep'te, bazı meşum gelişmeler vardır. Türk ajanları, Adana vilâyetini istemek yolunda Arapları tahrik etmekte ve iki Müslüman Bağımsız Devlet arasında ittifak teklifinde bulunmaktadır. Türkler, Adana'daki Arap subayları üzerinde de aynı tonda işlemektedir. Tedbir alınmazsa, bu Türk politikası, başarı yönünden iyi şansa sahip bulunmaktadır." FD 371, Vol. 3405, Doc.No: 210625 (File No. 55708)(İngiliz Dışişleri Arşivi)'nden nkl. Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 243.

134) Melek, a.g.e., s. 3-4.

135) Tekin, a.g.e., s. 21-22; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 243-244.

136) Bayur, a.g.e., C.III, Kısım 3, s. 343-344.

137) Sonyel, a.g.e., C.I, s. 195-202.

138) Siliüz, a.g.e., s. 28.

1918 Ateşkesi'nden sonra mahallî direnişte ve çete hareketlerinde, bölge halkının sosyal açıdan karışıklığı nedeniyle direnişin gerçekleştirilmesinde güçlüklerle karşılaşmıştır⁽¹³⁹⁾. "Hatay" bölgesinde bazı ileri gelen Türkler'in Arapçılığa karşı çıkması ve aralarındaki çekişmeler Arapçıları Türklere saldırmaya yöneltmiştir⁽¹⁴⁰⁾. Fakat bu saldırılar, Fransız egemenliğinin kesinleşmesi ile azalır ve nihayet sona erer. Bölgede, önceleri Arapçı etkisinde gelişen direniş ve zamanla Türkçülerin⁽¹⁴¹⁾ eline geçmiş, Arapçılar dağılmış ve Türkler Fransızlara (dolayısıyla Ermenilere) karşı silahlı olarak da savaşmışlardır.

"Hatay" bölgesinde mücadele için Türklerin faaliyetleri bölge sınırları dışında da sürmüştür. Bu faaliyetlerin birisi de İstanbul'da, 21 Aralık 1918'de, içinde Antakya İskenderun, Belen ve Reyhanlı'nın da bulunduğu Güneydoğu Anadolu topraklarının "haklarını savunmak, içten ve dıştan yardım sağlamak maksadıyla" Kilikyalılar Cemiyeti kurulmuştur⁽¹⁴²⁾.

Kısacası, Kasım-Aralık 1918'de Türkler önce sessiz ve genelde Arapçıların etkisinde kalmışlar, bölgede Fransız egemenliği kesinlikten sonra etkin faaliyete geçmişlerdir. Fakat, bu dönemde bölgedeki sosyal grupların saf bir şekilde birbirinden ayrıldıkları düşünülmemelidir. Başlangıçta Arapçı olan Türkler olduğu gibi, Fransız idaresini veya Türk idaresini isteyen Türkler de vardır. Bu yargı tüm sosyal gruplar için geçerlidir⁽¹⁴³⁾

139) Sökmen, a.g.e., s. 1 (H.Bayur'un yazdığı Önsöz'den)

140) a.g.e., s. 20.

141) Bu dönemde bölgede Arapçılık hareketine katılmayıp Türkçülüğü savunanlardan bazıları şunlardır. Ahmet Türkmen, Samih Azmi, Rasim Yurtman, Nihat Cemali, Tayfur Sökmen, Dr. Veditü Münir, Abdülgani Türkmen, a.g.e., s. 20, Göztepe, a.g.e., s. 24; Tekin, a.g.e., s. 24-25.

142) Yusuf Ayhan., Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu, Adana 1963, İpek Matb., s. 15.

143) Meselâ; İbrahim Henano, başlangıçta Arapçıdır ve Antakya'da "Geçici Arap Hükümeti"nin ilânında etkindir. Ancak, sonradan Fransızlar tarafından yakalanınca Türk askerî makamlarının isteği ile serbest kalmıştır. Henano, Arap Hükümeti'nin ilânında, Antakya'da Türk bayrağına hakareti önlemiştir. Selçuk, a.g.e., s. 55; Hatay mücadelesinde değişik kompozisyonlar çizen başka bir isim de Yüzbaşı Asım'dır. Türkmen, a.g.e., C.IV, s. 1030-1031.

I.2. Arapçuların (Faysal Taraftarlarının) Antakya'da Hükümet İlânı.

I. Dünya Savaşı'nın son döneminde Türk Kuvvetleri Anadolu'ya geri çekilerek geride sadece ardçı ve mahalî esayişi sağlayacak küçük birlikleri bırakırlar. Bu geri çekiliş sürerken "Hatay" bölgesinde bir otorite boşluğu dolmuştur. Gerçi ortada bir Osmanlı Hükümeti vardır, ancak bu sadece görüntüden ibarettir ve bölgede sosyal gruplar üstünlük mücadelesi yapmaktadırlar. Bu üstünlük mücadelesinde de başlangıçta Arapçuların faaliyetleri daha etkilidir.

Daha I. Dünya Savaşı sırasında Antakya'da "El Aha-El-Arabî" (Arap Kardeşliği) adlı bir örgüt kurulmuştur (144). Bu örgüte dahil olan veya olmayan Arapçular savaşın son günlerinde sık sık toplantılar yaparak hareket tarzı kararlaştırmaya çalışmaktadırlar (145). Bu tür toplantılarda Arapçılık amacı güden İtilafçı Türkler de boy göstermektedirler (146). O sırada "İttihatçı" olarak demgalanan milliyetçi Türklerin tam bir işbirliği içinde faaliyete geçerek olayları yönlendirici duruma gelemedikleri gözlenmektedir. Türkler bu sırada sadece izleyici durumundadırlar (147).

Antakya'daki Osmanlı Devleti'nin son kaymakamı Arap asıllı İbrahim Edhem (148) Antakya'nın diğer ileri gelenleri ve "El-Aha-El-Arabî" örgütünün temsilcileri sık sık toplanmaktadırlar. Bu toplantılarda çeşitli hareket tarzları önerilir. Kaymakam İbrahim Edhem geçici bir hükümet kurulmasını teklif eder (149). Ancak karar vermek zordur ve böylece birçok toplantıda tartışmalar sürer gider. Nihayet Arapçular çevre-

144) Göztepe, a.g.e., s. 10; Cumhuriyet'in 50..., s. 26.

145) a.g.e., s. 26; Tekin, a.g.e., s. 15; Türkmen, a.g.e., C.IV., s. 918-923.

146) a.g.e., C.IV, s. 918-923, Tekin, a.g.e., s. 15.

147) Türkmen, a.g.e., C.IV, s.918-923.

148) Siliöz, a.g.e., s. 50.

149) Tekin, a.g.e., s. 15.

deki çetelerin yardımıyla Antakya'da Hükümet Konağı'nı işgal ederek Türk bayrağını indirirler ve yerine Kral Faysal'ın bayrağını çekerek "Hükümetil Arabiyyetil Haşimiyyetil Kureysiyeye"yi resmen ilan ederler⁽¹⁵⁰⁾. Bu sırada Arap çetecilerin başında Suphi Bereket ve İbrahim Henano⁽¹⁵¹⁾ vardır. Bu Arap Hükümeti'nin reisliğine Antakya Kaymakamı İbrahim Edhem seçilir⁽¹⁵²⁾. Ancak, şehirde "bir bayrak, bir ilân" dışında değişen birşey yoktur⁽¹⁵³⁾.

Arapçılar, şehirde tam denetim kurabilmek için, bu sıralarda şehirde bulunan İttihatçıların bazıalarını gözaltında tutmaktadırlar. Ancak, Arap Hükümeti'nin ilânından sonra Türkçülerin de faaliyet içine girdikleri görülmektedir. Türkçüler (yada İttihatçılar) da Ahmet Türkmen'in evinde toplanıp bu duruma çare aramaktadırlar. Sonunda, bunlar da henüz Belen'de bulunan 41. Tümen ile temasa geçmeye karar verirler ve tutuklu bulunan Binbaşı Ethem'i kurtarıp Belen'e gönderirler⁽¹⁵⁴⁾. Bunun üzerine "... 3 Kasım 1918 Pazar günü Yüzbaşı Halid Bey komutasında bir tabur Türk birliği Antakya'ya gelmiş, Hükümet konagındaki camide göz altına alınmış olan Türk ileri gelenlerini, özellikle İttihatçı oldukları bilinen kişileri serbest bırakmışlardır. Bir hafta önce Arap Hükümeti'ni bildiren devrimciler kaçmışlardır."⁽¹⁵⁵⁾ Şehirde böylece askerî bir idare kurulur. Arapçılardan kaçanlar, Halep'te Arap ileri gelenleri ve İngilizler ile görüşürler ve Milisli Arap Şaban'ın emrindeki 500-600 kişilik kuvvetiyle tekrar Antakya'ya yürürler. Bu sırada İngiliz kuvvetleri de Antakya'ya girmiş ve Arap Hükümeti'ni yeniden kurarak reisliğine de eski Osmanlı Kaymakamını getirmişlerdir⁽¹⁵⁶⁾. 24 Kasım 1918

150) Türkmen, a.g.e., C.IV, s. 918-923, Melek, a.g.e., s. 2.

151) Suphi Bereket, sonradan Suriye Cumhurbaşkanı ve "Hatay Devleti Meclisi"nde de milletvekili olacaktır. İbrahim Henano'nun sonradan saf değiştirdiği yukarıda belirtilmişti. Şükrü Balcı, Suriye Eski Devlet ve Meclis Reisi Suphi Bereket'in İsteddiği Şehadet, Adana 1949, Türközü Bsm., s. 3-17; Hamdi Selçuk, Hatay'ın O Günleri, İstanbul 1971, Özdemir Bsm., s. 58.

152) Göztepe, a.g.e., s. 10.

153) Tekin, a.g.e., s. 15.

154) Türkmen, a.g.e., C. IV, s. 920-923.

155) a.g.e., C.IV, s. 924-925; Cumhuriyet'in 50..., s. 26, Melek, a.g.e., s. 1.

156) Göztepe, a.g.e., s. 10.

tarihinde de Arapçılar şehirde denetim sağladılar ve Haşimi Arap Hükümeti yeniden kurulmuş olur. Bu denetimin sağlanmasında da İbrahim Henano gibi, ilk Arap Hükümeti'nin kurucuları çalışmışlardır⁽¹⁵⁷⁾. Bu Arap Hükümeti'nin ömrü birincisi gibi kısa sürer. 7 Aralık 1918'de bu hükümet de tarihe karışır⁽¹⁵⁸⁾. Bölgede artık Fransız işgal dönemi başlamıştır.

I.3. Fransızlar'ın "Hatay" Bölgesini İşgal Etmeleri ve "İskenderun Sancağı"nın Kurulması

I. Dünya Savaşı'nda "Suriye Cephesi"nde İngilizler ilerlemiş ve savaş sonuna kadar "Hatay" bölgesi sınırlarına dayanmışlardı. Fakat "Suriye" ve "Kilikya" bölgelerinde, savaş sırasında yapılan gizli görüşme ve anlaşmalara göre, Fransızlar'ın egemen olması gerekiyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, gerçi "Hatay"ın işgaline Fransızlar'da katılmışlardır, ancak askeri açıdan bölgede tam denetim kurabilecek bir katılıma ulaşamamışlardır.

"Hatay" bölgesinde işgal edilen ilk önemli merkez İskenderun limanı ve şehri olmuştur⁽¹⁵⁹⁾. İç bölgelere göre bir liman şehrinde denetim kurmak hem daha çabuk hem daha kolay olmuştur. İşgalin ilk adımı limandaki mayınların temizlenmesi isteği olmuştur. 3 Kasım'da mayın temizleme isteği Türk makamlarına iletilir ve bu istek kabul olunur. 4 Kasım'dan itibaren de İtilaf Devletleri Donanmasının 5 mayın arama tarama gemisi limanı temizlemeye başlarlar⁽¹⁶⁰⁾.

157) Cumhuriyet'in 50., s. 27; Tekin, a.g.e., s. 18.

158) Göztepe., a.g.e., s. 10.

159) İskenderun'un işgali konusunda İtilaf Devletleri ile M.Kemal Paşa'nın ve İstanbul Hükümeti ile Harbiye Nezaretisi'nin fikir ve tartışmaları için Birinci Bölüm, Dördüncü Kısım, 2'ye bkz.

160) Saim Besbelli-İhsen Göymen, Türk İstiklâl Harbi, C.V (Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı), Ankara 1964, Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., s. 6-7.

9 Kasım 1918 tarihinde ise İskenderun Mevki Kumandanı Kaymakam Ali ile limandaki İtilaf Devletleri Donanması Kumandanı David Beauregard arasında İskenderun'un Türk Birlikleri tarafından tahliyesini ön gören protokol imzalanır⁽¹⁶¹⁾. Zaten İstanbul merkezinden, İskenderun şehri için Ateşkes'in feshinin mümkün olmadığı, gerekirse şehrin tahliye ve teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir⁽¹⁶²⁾. Bahsi geçen protokol şehirde Osmanlı İdaresinin devamını görünüşte kabul etmekte, dir, ancak askeri açıdan denetim, İtilâf Devletleri tarafından yapılacaktır. Ayrıca, şehir dışında genişçe bir bölgenin işgalide bu protokole dayanılarak gerçekleştirilecektir.

Protokolün imzalandığı gün küçük birer İngiliz ve Fransız birliği karaya çıkarak Konsolosluklarına törenle bayrak çekerler⁽¹⁶³⁾. Bu hareket işgal kuvvetlerinin ilk etapıdır. Ancak birkaç gün sonra şehirde askeri açıdan tam denetim kurulur. 11-12 Kasım'da bazı karışıklıklar bahane edilir ve şehir idarecilerinin bölgeden uzaklaşması istenir. 14 Kasım'da da şehir kaymakamı ve liman reisi tutuklanıp Payas'a gönderilir⁽¹⁶⁴⁾. Artık şehir tamamen işgalcilerin denetimindedir, ama görünüşte Osmanlı mülki idaresi devam etmekte, Jandarma eskisi gibi görev yapmaktadır. İşgal üzerine şehirdeki Arapçuların üstünlüğü de sona ermiştir⁽¹⁶⁵⁾.

İskenderun'un işgal edildiği günlerde Halep'in 210 ncu ve son Türk Valisi Mustafa Abdulhalik (Renda) da görevinden ayrılır. (11 Kasım 1918)⁽¹⁶⁶⁾ Fransa, "Hatay" Bölgesi ile beraber Suriye-Lübnan Bölgesinde de denetim kurmak için

161) Bıyıkoğlu., a.g.e., C.I., s. 204-205'te Protokolün tam metni vardır.

162) a.g.e., C.I, s. 62.

163) Besbelli-Göymen., a.g.e., C.V, s.9.

164) Bıyıkoğlu, a.g.e., C.I, s. 63-64.

165) Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 926-927.

166) a.g.e., C.IV, s. 950-951; Tekin, a.g.e., s. 14. A.Renda görevinden ayrılmadan bir süre önce, Harım kaza merkezini halkı Türk olan Reyhaniye'ye naklettirmiş ve memurlar da oraya taşınmışlardı.

faaliyetlerini giderek yoğunlaştırmaktadır. Sonunda "Hatay" Bölgesinde daha etkin olabilmek için 27 Kasım 1918 tarihinde "İskenderun Sancağı"nı kurar⁽¹⁶⁷⁾. "Sancak" merkezi İskenderun'dur ve Antakya, Harim Kazalarını da içeren bölgede kurulmuştur. "Sancak", Merkezi Beyrut'ta bulunan Fransa Yüksek Komiseri General Guro'nun yayınladığı bir kararname ile kurulmuştur. Yönetimin şekil ve kuralları Beyrut'taki Yüksek Komiserlik tarafından belirlenecektir. Ancak bölgede yönetime nezaret edecek bir Mutasarrıf bulundurulacaktır. Sancağa atanan ilk mutasarrıf Beşir Tabbare adında bir Arap'tır. Sancak, artık Suriye içinde mütelaa edilmektedir. Ancak Fransa bölgeyi doğrudan merkeze bağlamamıştır. Çünkü, "Fransa'nın işgal ettiği bu mıntikalarda takip ettiği Hattı Hareket... mıntikaları küçük Devletlere taksim ederek bu küçük Devletlerin aralarındaki rabıtalari kat'etmek"tir⁽¹⁶⁸⁾.

"Hatay Bölgesi" idari açıdan böyle bir gelişme içinde iken Antakya şehrinin işgali de gündeme gelmiştir. 3 Aralık 1918'de küçük bir İngiliz birliği Antakya'ya gelmişti⁽¹⁶⁹⁾. Ancak bu birliğin gelmesi şehrin tamamen işgal edildiği anlamına gelmektedir. Çünkü İngiliz-Fransız antlaşmasına göre bölgede Fransızların denetim kurması gerekmektedir. Bunun üzerine şehirden İngilizler çekilmiştir. Bu arada Halep'te bulunan Kral Faysal, Antakya'yı resmen Halep-Faysal Hükümeti'ne bağladığını açıklamış⁽¹⁷⁰⁾, bunun üzerine de Fransızlar 7 Aralık 1918'de şehre girmişlerdir⁽¹⁷¹⁾. Fransızlar'ın gelişi, bir bakıma Türkleri rahatletmiştir. Çünkü o güne kadar Arapçılar şehirde etkindirler ve Türkler üzerinde belirgin bir baskıları vardır. Fakat Fransızlar, başlangıçta bu baskıyı hafifletseler de önemli makamlarda bulunan Arap

167) a.g.e., s. 19; Göztepe, a.g.e., s. 10.

168) Ayin Tarihi, C.22-23, Sayı 75-78, Haziran-Eylül 1930, s. 6384.

169) Kocatürk., a.g.e., s. 12; Türkmen. a.g.e., C.IV, s. 931.

170) Melek., a.g.e., s. 2.

171) Kocatürk., a.g.e., s. 13.

lara karşı sessiz kalmışlardır. 30 Aralık'a kadar Fransızların yaptıkları tek etkinliğin Hükümet Konağı'ndaki Arap bayrağını indirmek olduğu söylenebilir. 30 Aralık'ta ise Fransızlar şehir idaresine fiilen el koyarlar⁽¹⁷²⁾. 21 Ocak'ta da Hükümet Konağına Fransız bayrağı çekilir⁽¹⁷³⁾.

Bu dönemde bölgede 15 Kasım'da Belen'in⁽¹⁷⁴⁾, 11 Aralık'ta da Dörttyo'un⁽¹⁷⁵⁾, işgal edildiğini görüyoruz. Belen Fransızlar tarafından, Dörttyol ise Yerli Ermenilerden kurulu bir Fransız Taburu tarafından işgal edilmiştir⁽¹⁷⁶⁾. Dörttyol'un işgalinden sonra çevre köylere yönelen Fransız birliklerinin ilerlemesine karşılık 19 Aralık 1918'de Karakese köylüleri barikatlar kurarak kendilerini savunur ve Fransızları püskürtürler ki, bu bölgedeki ilk ciddi silahlı direniştir⁽¹⁷⁷⁾.

Buradaki işgal hareketleri ve tüm Güneydoğu Anadolu'daki işgaller⁽¹⁷⁸⁾ göstermektedir ki, Fransızlar Mondros Ateşkes Antlaşması'na "Kilikya" ve "suriye" gibi belirsiz coğrafi terimleri bilinçli olarak yazdırmışlar ve bu belirsizlikten yararlanarak bölgede işgal hareketlerine başlamışlardır. Bu hareketler önceden planlanmış ve sistemli olarak yürütülmüştür. "Hatay" bölgesinin işgali ve "İskenderun Sancağı"nın (Sancak D'Alexandrette) kuruluşu, bu bölgenin de plana dahil olduğunu göstermektedir..

172) Tekin., a.g.e., s. 19-20.

173) Fransız subay "Kapiten Rokasera" burada bir konuşma yaparak elele şehrin "selâmeti" için çalışılması gerektiğini belirtir. İlerde Türkçüler, bu konuşmada kullanılan kavrama atfen "Selâmet-î Belde Cemiyeti"ni kuracaklardır. a.g.e., s. 20.

174) Kocatürk., a.g.e., s.8.

175) a.g.e., s. 13.

176) İşgal sırasındaki olaylar, tutuklamalar ve Türk protestosu için bkzs. Bıyıkoğlu, a.g.e., C.I, s.70. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı olayları önlemek için devreye girmiş ve Dörttyol'a bir Hint Birliği gönderilmesine aracı olmuştur. Böylece geçici süku-net sağlanabilmiştir. A.H. Saral, a.g.e., C.IV, s.55.

177) a.g.e., C.IV, s.55

178) Türk İstiklâl Harbi, C.VII, İdarî Faaliyetler, (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Ankara 1975, Gn.Krm.Harp Tarihi Bşk. Resmî Yay., s. 76, Sonyel., a.g.e., C.I, s. 17.

I.4. Kin-Crone Komisyonu'nun "Sancak Bölgesi"ndeki Soruşturması

Bu Komisyonunun görev bölgesi Suriye, Filistin, Lübnan ve Suriye'nin bir parçası olarak kabul ettikleri Sancak Bölgesi ile Kilikya'dır⁽¹⁷⁹⁾. Bu Komisyonun teşkiline Fransa ve İngiltere baştan karşı idiler. Haziran 1919'da Komisyon çalışmalarına başlayınca şikayetçilerin arasına Faysal da katılır. Faysal, Komisyonun "bir İtilaf Devletleri Komisyonu" olmadığından şikayetçidir⁽¹⁸⁰⁾.

King-Crone Komisyonu, 13 Temmuz 1919'da İskenderun Sancağı'na gelerek soruşturmalarına devam eder⁽¹⁸¹⁾. Komisyon, Türkler, Araplar ve Azınlıklar diye tarif ettiği üç grup üzerinde soruşturmasını yapar. Genel olarak, bu üç gruptan Azınlıklar Fransız Mandasını, Araplar ve Araplık fikri güdenler bir Arap, Türkler de Türk Yönetimini isterler⁽¹⁸²⁾. Fakat, zaten Türk yönetimi diye bir şey kalmadığını düşünen Komisyon üyeleri için Türklerin isteği pek bir şey ifade etmemektedir.

King-Crone Komisyonu'nun görüştüğü Türk temsilcileri şunlardır. Başta Türkmenzade Ahmet Ağa olmak üzere, Mürselzade İhsan bey, kadı Ali Rıza efendi, Şeyh Hasan Ağa, Balçızade Fehmi Efendi, Müftüzade Sakıp efendi, Balçızade Rıza Efendi, Şemsettinzade Ali Efendi, kardeşi Fevzi Efendi, Aziz Efendi, Safa ve Rahmi beyler, Dokuzoğlu Münir Ağa⁽¹⁸³⁾. Bu Türk temsilciler, Türkmenzade Ahmet Ağa'nın sözleri ile "Türkler bize gelmezse, biz onlara gideriz" düşüncesindedirler⁽¹⁸⁴⁾.

179) Evans., a.g.e., s. 152-154.

180) Esmer., a.g.e., s. 536.

181) Sökmen., a.g.e., s. 21.

182) Tekin., a.g.e., s. 22; Cumhuriyet'in 50..., s. 27.

183) Selçuk., a.g.e., s. 48; Tekin. a.g.e., s. 22, Sökmen., a.g.e., s.21.

184) Selçuk., a.g.e., s. 47. Gerçekten de Ahmet Türkmen manda yönetimi başlayınca Gaziantep'e yerleşmiş ve Hatay'ın kurtuluşunu göremeden orada ölmüştür.

King-Crone Komisyonu, soruşturmasını tamamladıktan sonra raporunu⁽¹⁸⁵⁾ hazırlar. Raporda, bölgedeki Türklerin İstanbul ile birlikte "makul bir mandayı" istedikleri, bölgede Türklerin "zulüm (oppression) ve tehdit (intimidation)" altında olduğu, "düşünce ve söz özgürlüğünün affedilmez bir suç sayıldığı" bildirilmektedir. Rapor, ayrıca, Amerika'nın bölge ile ilgilenmesi konusunda halkın istekli olduğunu belirtmektedir. Komisyon'un tavsiyesi "Amerika Birleşik Devletlerinin sorunu, İngiliz ve Fransızların Yakındoğu'daki toprak kavgalarından ayırarak, asıl kendisinin taşıdığı değerle dikkate alması" yolundadır⁽¹⁸⁶⁾. Komisyon, Mandateliğin Fransa'ya verilmesi halinde savaş çıkabileceği yolunda da uyarılar yapmış⁽¹⁸⁷⁾, "Kilikya'nın Anadolu'ya ait olarak kalmasını tavsiye etmiştir⁽¹⁸⁸⁾.

King-Crone Raporu, dikkate alınmamış, Fransızlar tarafından önemsenmemiştir. Hatta, Fransızlar, inceleme bölgesinde kendilerini isteyenlerin sadece azınlıklar olduğunu görünce Türklere ve Araplara baskı yapmağa başlarlar. Baskı böylece Müslüman halkın tümüne yönelmiş olur. Böylece, iki Müslüman toplum, tabii olarak ortak düşman olarak gördükleri Fransız idarecilerine karşı işbirliğine yönelirler⁽¹⁸⁹⁾.

II. "HATAY" BÖLGESİNDE SİLAHLI MÜCADELE YÖNTEMİ

"Hatay" bölgesindeki askerî gelişmeler, o sırada Anadolu'daki askerî, siyasî gelişmeler ile Suriye bölgesindeki askerî ve siyasî gelişmelerden bağımsız değildir.

185) Evans., a.g.e., s. 153-154, Sökmen., a.g.e., s. 21 dipnot no. 1'de H.Bayur'un verdiği bilgiler.

186) Evans., a.g.e., s. 152-153.

187) a.g.e., s. 152.

188) Esmer., a.g.e., s. 536.

189) Tekin., a.g.e., s. 22.

Anadolu'daki, Suriye'deki ve "Hatay" daki gelişmeler birbirine paralel olarak, birbirlerinden etkilenerek gelişmiştir ve ancak bu etkileşim göz önünde tutularak yapılacak bir inceleme, 1918-1921 döneminde "Hatay" da meydana gelen askerî gelişmeleri açıklayabilir. Bu sebeble, bu dönemde, Anadolu, Suriye, Hatay, Üçgeninde gelişen olaylar bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

II.1. Askeri Gelişmeler

Kurtuluş Savaşı'nda, ama özellikle Ankara İtilafnamesi imzalanmadan önce, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Türkler-Fransızlar ve Araplar üçlü bir ilginç mücadelenin içindedirler. Bu üç taraftan ikili gruplar halinde görüşmeler ve bazı anlaşmalar yapılmıştır, ancak bunlar ciddi bir sonuç vermemişlerdir. Bu üç tarafın görüşme, anlaşma veya silahlı çatışmaları "Hatay" Bölgesindeki silahlı mücadeleyi de yakından etkilemiştir.

II.1.1. 1918-1921 Döneminde Anadolu Direnişçileri ile Suriye'deki Arap Direnişçileri Arasındaki İlişkiler.

1918-1921 Döneminde Türk-Arap⁽¹⁹⁰⁾ ilişkilerinde hemen göze çarpan bazı dönüm noktaları vardır. 1918 yılından sadece son iki ay için söz edilebilir. Bu dönemde ne belli bir Türk otoritesinden nede Arap hükümet ve teşkilatından söz edilebilir. Arapların Faysal liderliğindeki hükümetleşme çabaları daha sonuç vermemiştir. Bu belirsiz dönemin Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip yavaş yavaş Milli Teşkilatlanmayı gerçekleştirmeye başladığı döneme kadar sürdüğü söylenebilir.

190) Buradaki "Türk" kavramı ile Anadolu'da düşman işgaline karşı direnmeye başlayan ve zamanla Ankara'da kurulan teşkilatın çevresinde toparlanan ve en nihayet TBMM. Hükümeti'nin temsil ettiği taraf kastedilmektedir. Aynı dönemde varlığını sürdüren İstanbul Hükümeti sözkonusu değildir. "Arap" kavramı da başta Faysal olmak üzere özellikle Suriye'deki Arap teşkilatlarını ekla getirmektedir.

1919 yılının ikinci yarısında ise yeni bir dönem başlamıştır; en azından iki tarafta da ilişki kuracak makamlar oluşmaya başlamıştır. Faysal, dış destek arama çabaları yanında Arap kamu oyunu çevresinde toparlamaya çalışmaktadır. Faysal, en sonunda Suriye Genel Kongresini toplayacaktır. (2 Temmuz 1919)⁽¹⁹¹⁾ Bu sırada Mustafa Kemâl'de Anadolu'da dolaşarak teşkilatını oluşturmaya çalışmaktadır. Haziran 1919'da Faysal ile Mustafa Kemal arasında 9 maddelik, gerçekte olmayan, bir anlaşma yapıldığı söylentisi çıkar⁽¹⁹²⁾. Gerçek olan durum ise savaş sırasında Türk milliyetçilerinin Suriye ile bir federasyon kurmaya hazırlanmalarıydı ki, bu konuda da bir sonuç elde edilemeyecektir⁽¹⁹³⁾. Ancak, Türk milliyetçileri bir Türk-Arap yaklaşmasının bölgede Fransa ve diğer Devletlere karşı güvenlik için çok önemli olduğunu bilmektedirler. İsmet (İnönü) Paşa'ya göre, "Türk Milleti, Araplar üzerinde herhangi bir amaç iddiasından kesin surette" vazgeçmektedir. "Arap milleti, kendi evinde, kendi kaderinin sahibi olarak yaşamak" selahiyetindedir⁽¹⁹⁴⁾. Mustafa Kemal de "Her fırsattan yararlanarak, Halep, Şam ve diğer şehirlerde" bildiriler dağıtmakta, müslümanları, ortak düşmana karşı birleşmeye çağırmaktadır⁽¹⁹⁵⁾. Bu dönemde Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak dış politikayı yönlendiren Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, Fransızları iki cephede savaştırmaya zorlamak ve bu sayede de elverişli şartlarda bir Türk-Fransız anlaşması yapmaktır⁽¹⁹⁶⁾. Bu elverişli şartlar elbette "Kilikya" bölgesini,

191) Evans., a.g.e., s. 424.

192) Söylentiye göre Anlaşma İslam ülkelerinin isyanını düzenlemektedir. Ancak, bu, daha çok İtilâf Devletleri'ne karşı bir koz olarak kullanılmak üzere Ermeni lider Bogos Nubar'ın uydurmasıdır. İtilâf Devletleri söylentiye itibar etmemekle beraber tehlikeyi de göz ardı etmezler. Sonyel., a.g.e., C.I, s. 190-192.

193) M.Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihinde TBMM. Devre I, İçtima I, 4. celse'de "Ahvalî Dahiliye hakkında" beyanatından, TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, (24 Nisan 1336 (1920)- 21 Şubat 1336 (1921), 2. bs. Ankara 1985, T.İş Bank. Kültür Yay., s. 1-3; Ayrıca 10/5170/E 10708, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu 5.8.1920'den nkl. a.g.e., C.II., ss. 66.

194) a.g.e., C.I, s. 189-191,

195) a.g.e., C.I, s. 191.

196) a.g.e., C.I, s. 194.

deleyisiyle "Hatay" bölgesinde içine almaktadır. Sonuçta, Mustafa Kemâl'in hesapları doğru çıkmış "Fransız Kuvvetlerinden bir kısmı Suriye'de angaje edilmişti" (197),

Bu başarılı sonuca ulaşmada Suriye'de kurulan teşkilatlar önemli rol oynamıştır. Suriye'de kurulan teşkilatlardan en önemlisi ve genel faaliyetlerin düzenleyicisi "Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvayi Osmaniye Cemiyeti"dir (198). Teşkilat Başkanı olarak Özdemir Bey görev yapmaktadır. Bunun dışında bölgede "Halep Teşkilatı Milliye Riyaseti", "Kahire Fırkası", "Amman Çerkez Fırkası" gibi teşkilatların faaliyetleri de görülmektedir (198).

Suriye'deki Araplarla ilişkiler konusunda Türk milliyetçileri arasında tartışmalar da çıkmaktadır. 15/16 Şubat 1920 tarihli telgrafı ile Mustafa Kemal Paşa Halep Teşkilatı Milliye Riyaseti'ne ve Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvayi Osmaniye Hey'eti Umumiye Riyaseti'ne 20. Kolordu Kumandanı Vekili Mahmut adıyla bir telgraf çeker (200). Bu telgrafla verdiği talimata göre, Mustafa Kemal Paşa, Kuzey Suriye'deki direniş kuvvetlerinin, aralarında İskenderun'un da bulunduğu istikametlere doğru hareket ederek, Fransız ve Ermenilere karşı yürümlerini istemektedir. Bu telgrafı okuyan Kazım Karabekir Paşa; icraatı doğru bulmediğini, bunun zarar getireceğini, bu yazılı talimatların Fransızların eline geçme ihtimalinin yüksek olduğunu, Türkler Arap topraklarındaki hak iddialarından vazgeçtikleri için bu davranışın Heyet-i Temsiliye'yi zor duruma düşüreceğini

197) A.H.Saral., a.g.e., C.IV; s. 20-21; Sonyel, a.g.e., C.I, s.190.

198) A.H. Saral., a.g.e., C.IV, s. 20-21; Sonyel. a.g.e., C.I, s. 189-190.

199) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, 2. bs. İstanbul 1969. Türkiye Yay., s. 452. bu teşkilat isimleri M.Kemâl'in K.Karabekir'e 15/16 Şubat 1336 (1920)'da Ankara'dan çektiği telgraftan alınmıştır.

200) a.g.e., s. 452-453.

22 Şubat 1920 tarihli telgrafı⁽²⁰¹⁾ ile Mustafa Kemâl Paşa'ya bildirir. Mustafa Kemâl Paşa ise aynı düşüncede değildir. Mustafa Kemâl; Suriye bölgesindeki hareketlerin bölgedeki Fransız ve İngilizlerin mezâlimi sonunda harekete geçen güneydoğu Türk Kuvayı Milliyesine "muavenet gayesine matûf" olduğu, "bu sayede Fransızların Suriye'ye merbut" bırakıldığı, bu tür hareketlerin ve Araplarla ilişkilerin "gizlemekle değil, bilâkis izhar ve elden geldikçe fiilen isbat etmek suretile menafii siyasiyenin" büyük olacağı fikrindedir. Zaten, daha önce İstanbul Hükümeti'nin başlattığı, İsmet Paşa'nın yürüttüğü ilişkilerde, İsmet Paşa tarafından "Suriye'ye tahriren gönderilen talimat biraz da Fransızların eline düşmesi ihtimaline nazaran müessir olabilecek tarzda... kaleme alınmıştır" (202).

Mart 1920'de Suriye'de önemli bir gelişme görülür. İngilizler Suriye'den tamamen ayrılmadan ve Fransızlar bölgeyi devralmadan önce "8 Mart 1920'de toplanan Heyeti Müessesesese Suriye'nin bağımsızlığını ve Emir Faysal'ın krallığını" ilan eder⁽²⁰³⁾. Fransızların bu harekete tepkisi çok sert olur. Arap Meclisini gayrimeşru sayarak, Suriye Krallığı ile bağımsızlığını tanımadıklarını ilan ederler. Faysal ise siyasi çözümler peşine düşerek, çetecilerin Fransızlarla çarpışmak için harekete geçmesini engellemeye çalışır⁽²⁰⁴⁾. Bu sırada Mustafa Kemâl Paşa, Suriyelilerin, herhangi bir yabancı devlet ile ilişkinin kendileri için esaret olacağı kanısı, na vardıkları fikrindedir. Bu yüzden, nasıl Türkler kendi sınırları içinde bağımsız olmak istiyorlarsa Suriyelilerin de kendi topraklarında bağımsız olmalarını istemekte ve desteklemektedir. Ancak bu destek maddi alanda olamaz. Çünkü Faysal bu konuda "samimi telakki" edilmez. Böylece Arapların

201) a.g.e., s.453-454; Sonyel., a.g.e., C.I, s. 193-194.

202) M.Kemâl Paşa'nın 15. K.Kumandanı K.Karabekir Paşa'ya çektiği telgraf 23 Şubat 1920, Atatürk'ün..., C.IV, s. 216-217; Karabekir, a.g.e. s. 454-455.

203) Tekin., a.g.e., s.23.

204) a.g.e., s. 23.

siyasî müracaatı, siyasî bir şekilde cevaplandırılmış olur⁽²⁰⁵⁾.

Suriye'deki Faysal Hükümeti'nin ömrü de zaten uzun sürmez. 23 Temmuz 1920'de Fransız Kuvvetleri Halep'e girerek Faysal Hükümeti'ne son verirler⁽²⁰⁶⁾.

Faysal Hükümeti yıkıldıktan sonra da Mustafa Kemâl'in düşüncelerinde önemli bir değişiklik yoktur. 1 Ağustos 1921 tarihinde Beyrut (Lübnan) taki "Cemiyet-il İttihat El İslâmiye Heyeti" ne çektiği telgrafta "(...) Mühacemey salibiyyeye karşı asırlardan beri aynı tehlikelerin tahtı tehdidinde bulunan iki kardeş milletin son senelerdeki elîm tecrübelerden ibretbin olarak, zaten müşterek olan menfaatler namına yekdiğere muin ve muzahir olacaklarını" ümit ettiğini bildirmekte⁽²⁰⁷⁾, buna karşılık Suriyeli milliyetçilerin işbirliği çağrılarına, "Fransızlarla bir anlaşmaya varmayı umut ettiği özellikle Kilikya sorununda tutumlu"⁽²⁰⁸⁾ davranarak kesin cevap vermemektedir.

II.1.2. "Hatay" Bölgesinde Silahlı Mücadele Safhaları. (1918-1921)

"Hatay" bölgesindeki silahlı mücadele dönemi nitelik bakımından birbirinden farklı iki ayrı döneme ayrılmaktadır. Bu iki dönemden ilki 1920 yazına kadar sürmüştür ve bu dönemde mücadelede üç taraf vardır; Türkler, Araplar ve Fransızlar. Fransızlar, bölgede egemen olmak için mücadele etmektedirler ve bu açıdan Araplarla Arapçuların ve Türklerin karşısındadırlar. Fakat bu ilk dönemde, Osmanlı Devleti,

205) M.Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihinde TBMM., Devre I, İçtima I, 4. celse'de "Ahvâli Dahiliye hakkında" beyanatından, TBMM, Gizli... C.I. s. 1-3.

206) Cumhuriyet'in 50.0. ss. 27.

207) Kasım Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, C.I., Ankara 1970, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gaziler Cem. Yay., s. 301.

I. Dünya Savaşı'nda yenildiği için büyük ölçüde sessiz durumda olan Türklerden çok Arapların ve Arapçuların faaliyetleri önemlidir. Bölgede Türk mücadelesi de Arapların ve Arapçuların etki ve desteği ile başlamıştır, ancak sonradan Arap etkisinden kurtularak gerçek niteliğini bulmuş ve bu sefer de mücadele Türk-Fransız mücadelesine dönmüştür. 1920 yazını şu açılardan bir dönüm noktası olarak alıyoruz; Mayıs 1920'de Türk-Fransız Geçici Ateşkesi imzalanmıştır ve Temmuz 1920'de Fransızlar Halep'e girerek Faysal Arap Hükümeti'ni ortadan kaldırmışlardır. Bu iki önemli olay "Hatay"ı da etkilemiş ve "Hatay" da mücadele tamamen Türkçü bir nitelik kazanmıştır. Bundan sonra ortamın karışıklığı, düzensizliği de bir ölçüde giderilebilmiştir.

A. "Hatay" Bölgesindeki Silahlı Mücadelede Birinci Dönem (1918-1920).

Fransızların 27 Kasım 1918'de "İskenderun Sancı"yı kurduğu, bundan sonra, bölgede işgal hareketlerine devam ettiği yukarıda belirtilmişti. İşgal hareketleri devam ederken, 19 Aralık 1918'de, Dört Yol'un Karakese köyünde Fransız ordusunda görevli Ermeni askerlerine karşı bölgenin ilk ciddi silahlı direnişi gerçekleştirilmiştir⁽²⁰⁹⁾. Bu sıralarda bölgede Fransız ve Ermenilere karşı mücadeleyi çeteler yönlendirmektedir. Ancak, bunlar, genel olarak bilinçsizlikleri dolayısı ile halka zarar da vermektedirler⁽²¹⁰⁾. Bu sıralarda çetecilerin başarısı büyük ölçülerde değildir. Fakat, özellikle Ermeni işgaline karşı duyulan tepkiler ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nin de aracılığı Fransızların, 1919 yılının ilk aylarında Ermenileri bölgeden uzaklaştırdıklarını görüyoruz⁽²¹¹⁾.

209) A.H. Saral., a.g.e., C.IV, s. 55; ayrıca "Milli Mücadele'nin İlk Kurşunu ve Dört Yol'lu Kara Hasan Paşa", Kırıkhan Gazetesi, 24.12.1984'ten nkl., Mehmet Tekin, Hatay Basınında Atatürk, (1928-1939), Antakya 1985, Türk Kütüphaneciler Dern. Hatay Şb., s. 3.

210) Tekin, Tarihte..., s. 21.

211) A.H.Saral., a.g.e., C.IV, s. 56-57.

"Karahasan", 1919 yılının ilk aylarından itibaren ilk Millî Mukavemet'i meydana getirir. Karahasana, 300 mevcuttuk bir kuvvet toplayıp Nur Dağları'nda üslenmiştir⁽²¹²⁾.

Silahlı mücadelenin ilk döneminde Faysalci çetecilerin faaliyeti daha etkilidir. Araplar, dinî duyguları da kullanarak bölgedeki Türkleri de etkilemektedirler⁽²¹³⁾. Fransızların da Türk ileri gelenlerinden bazılarını, çeşitli makamlara getirerek, kendi lehlerinde kullanmaya başlamaları⁽²¹⁴⁾ ile bölgede bu ilk dönemde Türklerin direnişi nisbeten yavaş gelişmiştir. Faysal, bu dönemde, "Hatay" bölgesine çok önem vermektedir. Çünkü, bu bölge, "Suriye'nin kapısı" olarak Faysal'ın güvenliğini sağlayan bir bölgedir. Bölgede Fransızlara karşı girişilecek güçlü bir direniş Faysal'a yarar sağlayacağı için elinden geleni yapmaktadır.

Bu arada Türkçü eşraf da kendi içindeki problemleri çözerek mücadeleye katılma durumundadır. Sonradan "Sökmen" soyadını alacak olan, "Hatay" tarihinin önemli ismi, "Hatay Devleti Cumhurbaşkanı" seçilecek olan Tayfur⁽²¹⁵⁾'un da mensubu olduğu Mürselzâdelerin iç barış sağlayarak direnişe başlamaları buna bir örnektir⁽²¹⁶⁾.

Şubat 1919'da, birliğinden terhis olup gelen ve çete mücadelesine katılmayı kabul eden Yüzbaşı Asım'ın⁽²¹⁷⁾ idaresinde çetecilik faaliyetleri gelişir. Yüzbaşı Asım, özellikle Kuseyr Bölgesi'nde kuvvetleri birleştirerek kumandasını almış ve bölgede önemli faaliyetlerde bulunmuştur⁽²¹⁸⁾. Yüzbaşı Asım, bütün silahlı mücadele döneminde değişik nitelikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Genelde, onun, tam bir millî kimlik ka-

212) A.H.Saral., a.g.e., C.,IV. s. 56-57.

213) Türkmen., a.g.e., C.IV., s. 970-997.

214) Siliöz., a.g.e., s. 52-53.

215) Sonradan "Sökmen" soy adını alan Tayfur Sökmen adı Sancak Mücadelesi'nin hemen her safhasında anılacaktır. Biyografisi için bkz. Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C.X, İstanbul 1983, Anadolu Yay., s. 5081-5082; Sökmen., a.g.e., s. 17-20 Selçuk., a.g.e., s. 57.

216) Sökmen., a.g.e., s. 21-22.

217) Yüzbaşı Asım hk. bkz. Türkmen, a.g.e., C.IV., s.979-991; Tekin, a.g.e. s. 21; Göztepe., a.g.e., s. 11; Siliöz., a.g.e., s. 55.

218) Şubat 1919'da, Hamam, 13 Mart'ta da Kışla Baskını yapılır. Bu baskınlar sonra da devam eder. Türkmen., a.g.e., C.IV., s. 960-962; Tekin; a.g.e., s.21.

zanmamış olan mücadele İslâmîlik adına çarpıştığı söylenebilir. Zaten bu ilk dönemde, ondan daha değişik bir davranışta bulunması beklenemezdi.

29 Mart 1919'da Yüzbaşı Asım ve Dedebeyzâde Hak-
kî Bey komutasındaki çeteler, Antakya'yı basarlar. Şehrin bü-
yük bir bölümünü ele geçiren çeteler, cezaevini boşaltmış,
Fransız emrine giren polis ve jandarmaları öldürmüşlerdir.
Buna karşılık, Fransızlar da şehre hakim olan tepeye yerleş-
tirdikleri toplarla zaman zaman şehri bombalamaya başlamışlar
dır⁽²¹⁹⁾. Öyle anlaşılmaktadır ki, bu dönemde, Fransızlar böl-
gede tam hâkim değillerdir, şehirlerden, daha doğrusu karar-
gâhlarından dışarı çıkmamaktadırlar⁽²²⁰⁾.

21 Nisan 1919'da Harim Baskını ve Kızılkaya
Boğazı Savaşı yapılır. Baskın, başarı olmaz. Baskıncılar,
ilerde daha güçlü olarak birleşme üzere dağılırlar⁽²²¹⁾. 1919
yaz aylarında, Fransızların baskınına karşı Tayfur (Sökmen)
liderliğindeki çeteler Yeniköy başarısını kazanırlar⁽²²²⁾.

23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi toplanır.
Böylece, Türk dış politikasının lideri ve ilkeleri tesbit
edilir. Dış politika, artık büyük ölçüde Mustafa Kemâl Paşa
tarafından yürütülecektir. Aynı zamanda, Kongre, vatanın
bölünmez bütünlüğünü milletin gerekirse kendisini savunması
gerektiğini, manda ve himayenin kabul edilemeyeceğini, yaban-
cılara ve azınlıklara ayrıcalıklar verilemeyeceğini karara
bağlamıştır⁽²²³⁾. Mustafa Kemâl'in liderliğe gelmesi ve alın-
an kararlar "Hatay" mücadelesini de ileri de etkileyecek-
tir. Bu sıralarda Tayfur (Sökmen), Anadolu ile ilişki kurup
"Hatay" bölgesine yardım getirme isteği ile girişimler yap-
makta, bu istekle Antep'e kadar gelmektedir. Ancak, Tayfur
(Sökmen), bu girişimlerden işe yarar bir sonuç çıkaramaya-
caktır⁽²²⁴⁾.

219) Cumhuriyet'in 50..., s. 27.

220) Siliöz., a.g.e., s. 53.

221) Sökmen., a.g.e., s. 25; Türkmen., a.g.e., C IV., s. 952-963.

222) Sökmen., a.g.e., s. 52-53.

223) Olaylarla..., s. 10-14.

224) Sökmen., a.g.e., s. 24; Selçuk., Bütün..., s. 50.

Eylül 1919'da Fransızlar Türk çetelerini ortadan kaldırmak için harekete geçerler ve Nur Dağları'nı iki tabur kuvvetle aşarlar. Gürlivek Tepesi'nde, Karahasan, Fransızları karşılar ve Fransızlar geri çekilmek zorunda kalırlar. Karahasan'a, bu başarıdan sonra, halk tarafından "Paşa" ünvanı verilmiştir⁽²²⁵⁾.

4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi, Millî Mücadele açısından olduğu kadar, "Hatay" mücadelesi açısından da önemli olmuştur. Bu Kongre'de, Erzurum Kongresi kararları daha geniş kapsamlı hale getirilmiş, manda meselesi yeniden görüşülerek bertaraf edilmiştir⁽²²⁶⁾. Kongre sonrasında, tüm güney cephesinde millî teşkilât ve komutanlar, komutanların görev bölgeleri saptanmıştır⁽²²⁷⁾. Artık, "İslahiye, Kilis, Osmaniye ve İskenderun bölgesinde de düzenli Kuvayi Milliye Teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Buralarda Yüzbaşı Kamil (Polat Bey) ve Üsteğmen Kilisli Yusuf Rıza (Arslan Bey) çalışıyorlardı."⁽²²⁸⁾ Yüzbaşı Kamil Bey, Tayfur (Sökmen) ve arkadaşlarının yardım isteklerini karşılayamaz, ama bazı tavsiyelerde bulunur⁽²²⁹⁾.

1919 yılı sonlarında "Hatay" bölgesinde Türkler ile Faysalcılar arasında mahallî ve basit bir anlaşma yapılır⁽²³⁰⁾. Faysalcılar, Halep'te, güvenlik içinde yaşayabilmek için "Hatay" bölgesinde Fransızların hâkim olması, nı istememektedirler. Bunun için, "Hatay" Türkleri ile işbirliğine yönelmişlerdir. Para ve silah temin etme sözüyle, bölgede bir büyük çete teşkilatı kurmaya çalışacaklardır.

225) A.H.Saral., a.g.e., C.IV., s. 56-57; Tekin., a.g.e., s.23

226) Olaylarla..., s. 10-11.

227) A.H.Saral., a.g.e., c.IV, s. 67 vd.; A.Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, 2. bs. Ankara 1977, TTK Yay. s. 76.

228) A.H. Saral. a.g.e., C.IV, s. 69

229) Sökmen., a.g.e., s. 27-28.

230) Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 969-976.

Anlaşmaya göre, Fransızları memleketten çıkarmak için, "Hatay" halkı bilfiil çalışacak, halkın oluşturacağı çetelerle "Hatay" ileri gelenleri kumanda edecek, silah, cephane ve masraf ise Faysalcılar tarafından verilecektir.

Anlaşma yapıldıktan sonra, bir miktar peşin para ve silah alan "Hatay" çetecileri "Hatay" bölgesine dönmeğe başlarlar. Bunlar, Ahmet Mürsel, Yüzbaşı Asım ve Dedebeyzâde Hakkı gibi ileri gelenlerdir. Ancak Faysalcılar, vaad ettiklerini vermemişler, anlaşma da geçerliliğini kaybetmiştir.

1920 yılının ilk yarısı yine çeşitli çatışmalar ve Türklerin örgütlenme çabaları ile geçmiştir. 8 Şubat 1920 de İskenderun-Belen-Kırıkhan-Reyhanlı-Halep yolunu sürekli kullanarak asker ve malzeme nakleden Fransızların hareketlerine engel olmak için çeteler bir baskın düzenlerler. Kara Hasan Ömer Hocaoğlu, Mehmet Ağa, Bıyık Hacı Ağa, Kürt Yusuf Ağa müfrezeleri bu baskını hep birlikte gerçekleştirirler. Baskının birinci bölümü, Hamamköy kuzeyinde Muratpaşa Boğazı'nda, ikinci bölümü de Fransızların geri çekildikleri Hamamköy'ünde gerçekleştirilmiş ve çeteciler büyük bir başarı kazanarak birçok silah ve malzeme ele geçirmişlerdir⁽²³¹⁾.

6 Mart 1920'de yine Kara Hasan müfrezesi, Şehli ve Tiyek, müfrezeleri ile Meydanıekbez'i sararlar. Meydanıekbez, Hassa ilçesine bağlıdır. Fransızların takviye göndermesi de bir işe yaramaz ve Hassa ve Meydanıekbez'i boşaltırlar. Böylece, Kara Hasan'ın geçiş yolu üzerinde olan önemli bir nokta ele geçirilmiş olur⁽²³²⁾.

13 Mart'ta ise Dedebeyzâde Hakkı ve Yüzbaşı Asım başta olmak üzere Türk çeteler Antakya'yı basarlar. Bir müddet şehri elde tutan çeteler sonra çekilirler⁽²³²⁾.

231) A.H.Saral., a.g.e., C.IV, s 117

232) a.g.e., C.IV, s. 117.

233) Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 971-974.

Bu sıralarda şehirde, Ahmet Türkmen çevresinde aydın bir Türkçü grup oluşmuştur. Bu grubu; eski İttihatçılar, tahsilli gençler, memurlar, subaylar oluşturmaktadır. Bu grup gerek Fransız idaresi, gerekse Arap ve Arapçılar tarafından baskı altındadır. Ancak çetelerin Antakya'ya başarılı bir şekilde baskın yapmaları bunların faaliyetlerini rahatlatmıştır. Baskından sonra, "Antakya Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti" kurulmuştur. Cemiyet Reisi, Ahmet Türkmen, ikinci reis ve veznedar Gani Türkmen'dir⁽²³⁴⁾. Cemiyet, Antakya'da önemli faaliyetlerde bulunur, hatta Gani Türkmen'in girişimleri ile artık camilerde Şerif Hüseyin adına hutbe okunması kesilir. Gani Türkmen, bu girişimi, Şeyh Ali Camiî'nin hatibi, cemiyetin adamı Hafız Hakkı ile başlatmış, diğer camilerde buna uymak zorunda kalmışlardır⁽²³⁵⁾.

"Hatay" bölgesindeki teşkilatlanma Antakya şehri dışına da yayılarak devam etmiştir. Örneğin, Belen'de Mürselzâde Neşet Bey tarafından "Kuvayi Milliyet" teşkilatı kurulmuştur⁽²³⁶⁾.

Teşkilatlanma yanında, "Hatay" mücadelesini yürüten Türkçülerin, diğer bir faaliyeti Anadolu ile haberleşmek ve yardımlaşmak için girişimler yapmalarıdır. Antakya Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti, Anadolu ile temas için Reis Ahmet Türkmen'in girişim yapmasını kararlaştırmıştı⁽²³⁷⁾. Ancak bu ilişki, Antep ve Adana işgal altında olduğu için, sadece Maraş ile kurulabilmiştir. "Hatay" ileri gelenleri Maraş'ta bir Türk kolordusu kurulduğunu öğrenmişler ve adigeçen kolordu ile temas için bir heyet kurmuşlardır. İçinde Tayfur'un (Sökmen) de bulunduğu bu heyet Maraş'ta İkinci Kolordu Komutanı Selahattin Adil Paşa ile görüşüp yardım sözü almışlardır⁽²³⁸⁾.

234) a.g.e., C.IV, s. 980-982, Cemiyetin kurulmasında diğer çalışanlar ise şunlardır: Samih Azmi, Rasim Yurtman, Nihat Cemalie ve Tayfur Sökmen. Göztepe, a.g.e., s.24.

235) Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 981.

236) A.H. Saral., a.g.e., C.IV, s. 118.

237) Melek., a.g.e., s. 5.

238) Sökmen., a.g.e., s. 36-37., Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 995-997.

Antakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetleri sonunda, artık Türk çeteciler Arapçuların tesirinden yavaş yavaş çıkmaya başlamışlardır. Türkçü akım kendini daha iyi duyurmaya başlamıştır⁽²³⁹⁾. Bundan başka, kendi çıkarı için her tür kimliğe bürünebilen "Maho" gibi çeteciler de bir kenara bırakılarak, direnişin bölgenin ileri gelenleri tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır.⁽²⁴⁰⁾

Bu gelişmeler içinde ortaya çıkan bir başka mesele "Hatay" bölgesinin "Misak-ı Milli" sınırları içinde olup olmadığı meselesidir⁽²⁴¹⁾, "Hatay" ileri gelenleri Mayıs ayında bu konuda girişimlerde bulunup bilgi edinmek isterler. Ancak, temasta buldukları Güney Anadolu'daki mahallî Kuva-i Milliye komutanları doyurucu bir bilgi verememişlerdir. Bunun üzerine, Tayfur (Sökmen), Mustafa Kemâl'e telgraf çekerek (29 Mayıs 1920), bu konuda bilgi edinmek ister, ancak bir cevap alamaz. 31 Mayıs'ta çektiği bir başka telgrafta da, bölgenin Misak-ı Milli sınırları içinde olup olmadığını sorarak, "eğer bölge Kuvayi Milliye'nin gölgesi dışında görülüp ona sahip çıkılmayacaksa artık belâ ve felaketlere tahammül kalmadığından bu ana kadar beslenip bereketlenen, Osmanlı bayraklarının dalgalandığı bölgeye hicrete"⁽²⁴²⁾ hazır olduklarını bildirir. Mustafa Kemâl Paşa bu telgrafa verdiği cevapta "Hatay" bölgesinin Misak-ı Milli Sınırları içinde olduğunu ve Maraş'taki 2. Kolordu ile temas ederek faaliyetlere devam edilmesini ister⁽²⁴³⁾.

239) a.g.e., C. IV, s. 995-997.

240) a.g.e., C.IV, s. 956-958; Sökmen, a.g.e., s. 25-27.

241) Soysal, a.g.e., C.I, s. 15-16 da 28 Ocak 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli'nin tam metni vardır.

242) Telgrafta yazılanlar kısaltılmış ve sadeleştirilmiş olarak yazılmıştır. Tam metin için bkz. Sökmen., a.g.e., s. 34-35.

243) a.g.e., s. 35, Selçuk, a.g.e., s. 51.

Bu sıralarda "Hatay" bölgesinde Fransızlar tam bir denetim kuramamışlardır. Bölgedeki çeteler çok faaldirler⁽²⁴⁴⁾. Fransızlar "Hatay" şehirlerinin bir kısmına hakimdirler, ancak köylere hala çıkamamaktadırlar. Hatta, Antakya gibi bir merkezin bile zaman zaman baskına uğramasına engel olamamışlardır. İşte böyle bir dönemde Ankara Hükümeti'yle Fransızlar arasında Geçici Ateşkes imzalanır.

B. "Hatay" Bölgesindeki Silahlı Mücadelede İkinci Dönem (1920-1921)

Fransızlarla Geçici Ateşkes'in imzalanması "Hatay" bölgesindeki mücadeleyi de geçici olarak durdurmuştur. Fakat bu dönem kısa sürmüştür ve bölgede mücadele yeniden başlamıştır. Bu ikinci dönemde, birinci dönemden farklı özellikler vardır. Birinci dönemde, mücadele bir tarafı temsil eden Arap ve Arapçılar, ikinci dönemde ortadan yokolacaklar ve mücadele Türklerle Fransızlar arasında sürdürülecektir. Çünkü Temmuz 1920'de Fransız kuvvetleri Halep'e girerek Faysal Hükümeti'ni ortadan kaldırmışlardır.

İkinci dönem mücadelesinde bir başka özellik de mücadeleye Anadolu'dan sağlanan destektir. Anadolu'dan başta mücadeleyi düzenleyecek subaylar olmak üzere çeşitli alanlarda destek sağlanmıştır. Ancak bu desteğin boyutları çok fazla değildir. Çünkü bu dönemde, Yunan ilerleyişi nedeni ile Anadolu'daki kuvvetleri bölmek mümkün değildir. Anadolu'dan destek ve aradaki ilişkiler Maraş'taki 2. Kolordu vasıtası ile sağlanmıştır. Bu ilişkilerin temelinde de 1920 yılı başlarında Tayfur'un (Sökmen) yaptığı girişimler vardır.

244) Bölgedeki çeteler, çeteciler ve kuvvetleri hk. bkz. Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 977 ve 1011-1012; Sökmen., a.g.e., s. 20; M.Saral., a.g.e., s. 16;; Siliöz, a.g.e., s. 53-57; Selçuk, a.g.e., s. 48-52, Bu sırada bölgedeki Fransız Kuvvetleri hk. da bakınız. A.H. Saral. a.g.e., C.IV, s. 46-47.

Fransızların Halep'te kesin denetim kurmaları "Hatay" mücadelesinin önemini arttırmıştır. Önceleri, Fransız işgaline karşı Araplar "Hatay"ı bir güvenlik bölgesi olarak görüyorlardı. Bundan böyle bölge, Halep'teki kuvvetlerini desteklemek için İskenderun-Halep yolunu ellerinde tutmak isteyen Fransızlar için mücadele alanıdır. Bu arada bölgedeki mücadeleden, güneydoğu Anadolu Türk-Fransız mücadelesi açısından yararlanmak isteyen Maraş 2. Kolordu da bölgedeki mücadelenin önemini anlamıştır.

Fransızlar, "Hatay" bölgesinde mücadeleyi kazanabilmek için, bu ikinci dönemde bir "Kuva-i İnzibatiye" oluşturarak çeteleri elde etmeye çalışmışlardır. Bunun için Fransızlar bir emekli Osmanlı subayı bularak emrine paralı adamlar toplarlar⁽²⁴⁵⁾. Bu teşkilat, çetecilerle bereber dinî duygularını sömürerek halk üzerinde de etkili olacak ve böylece Fransız emellerine hizmet verecektir. Fakat Ku, va-î inzibatiye girişimi başarılı olmaz.

Eylül 1920 tarihinde Kırıkhan-Hassa arasındaki "Piskaya" denilen mevkiye Türk çetelerle Fransız kuvvetleri arasında çatışma olur. Burada Fransız alay komutanı ile çok sayıda asker öldürülür⁽²⁴⁶⁾. Ancak aynı ay içinde, Fransızlar Belen Geçidi'ni ele geçirirler ve Antakya-İskenderun yolunu emniyete alırlar⁽²⁴⁷⁾. 2 Aralık 1920'de de Fransızlar Cisrihadit'i (Demirköprü) işgal ederler⁽²⁴⁸⁾. 14 Aralık 1920'de de Kefert Harim'de, 24 Aralık'ta da Cisri Şuşur'da başlayan çatışmalarda milli kuvvetler Fransızları püskürtmüşlerdir⁽²⁴⁹⁾.

7 Ocak 1921'de Derküş Boğazı'nda Türk kuvvetleri bir Fransız birliğine baskın düzenlerler. Her ne kadar

245) Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 986-988; Tekin., a.g.e., s.26

246) a.g.e., s. 25; Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 1008.1009,

247) a.g.e., C.IV, s. 1006-1015.

248) a.g.e., C.IV, s.1016; Silibz a.g.e., s. 59-60.

249) Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 1016-1018, Sökmen, a.g.e., s. 41-43.

Türk kuvvetleri sabırsızlık gösterip erken ateş edince Fransız birliği tam imha edilemediyse de başarı büyüktür (250).

"Hatay" bölgesinde askerî çatışmalar bu hızla sürerken Anadolu'da da Yunanlara karşı askerî cephe kurulmaya başlanmıştır. 23 Mart-1 Nisan 1921'de II. İnönü Savaşı'nda İsmet Paşa Yunanlılara karşı ikinci kez başarı kazanır. Bu başarı, Anadolu direnişçilerine güç verdiği gibi, direnişçilerin "Hatay" bölgesinde daha fazla hak iddia etme cesareti bulmalarına sebep olmuştur (251). Artık, Anadolu'dan "Hatay"a daha sistemli yardım başlamıştır. Özdemir Bey lakabı ile bilinen Ali Şefik Bey, Yüzbaşı Bedri Bey ve "Sakallı" veya "Akıncı" Bedri adında bir başka yüzbaşı bölgeye gönderilir (252).

Ağustos 1920'de silahlarını Fransızlara teslim eden, sonradan Halep'ten kaçarak Antakya'ya geldiğinde tutuklanıp Anadolu'ya gönderilen Yüzbaşı Asım'da, Özdemir Bey'in isteği ile "Hatay" bölgesine döner ve faydalı çalışmalar yapar (253).

Anadolu'da Sakarya Savaşı öncesi günler yaşanırken Antakya'da "Selâmet-i Belde Cemiyeti" kurulur. Cemiyete, bütün cemaatlerden katılım vardır. Cemiyetin görünüşteki amacı, şehrin kalkınma faaliyetlerine hizmet etmek, bunun için ticaret yapmaktır. Türkler ise bu cemiyete aktif olarak katılarak Kuva-î Milliye'ye yardım sağlamayı amaçlamışlardır. Cemiyet, yardımı güvenilir üye veya kişilerle yapmıştır. Cemiyetin başkanı Samih Azmi (Ezer) Bey'dir (254).

250) Türkmen, a.g.e., C.IV, s. 1018-1020; Siliöz., a.g.e., s. 61-63; Selçuk., a.g.e., s. 57-58.

251) FO/6455/E 8309, İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanından Donanma Bakanlığı'na gizli yazı 7.6.1921'den nkl. Sonyel., a.g.e., C.II. s. 158.

252) Siliöz., a.g.e., s. 60-61; Melek., a.g.e., s. 5, Türkmen., a.g.e., C.IV, s.1010-1011. Bu dönemde, Ankara İtilafnamesi imzalanıncaya kadar bölgedeki Türk kuvvetleri ve bölgedeki dağılımları hk.da bkz. a.g.e., C.IV. s. 1031-1032; Siliöz., a.g.e., s. 60-64.

253) Türkmen., a.g.e., C IV, s. 1030-1033. Yüzbaşı Asım sonradan, çete reislerinden İbrahim Henano ve Necib Üveyd tarafından öldürülmüştür.

254) Tekin., a.g.e., s. 26.

Fransızlar bu sıralarda "Hatay"daki askerî güç ve baskılarını arttırmışlardır ki, bu durum, Fransa ile Ankara Hükümeti arasındaki siyasî gelişmelerle ilgilidir.

II.2. SİYASÎ GELİŞMELER

II.2.1. Millî Mücadele'nin Başlangıcında Fransa'nın Anadolu Direnişçilerine Yaklaşmasının Sebepleri.

Türk milliyetçileri ile Fransızlar arasındaki ilk ciddi görüşme, Aralık 1919'da, M.Picot'nun Sivas'a kadar gelerek Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmesi olmuştur⁽²⁵⁵⁾. Mustafa Kemâl Paşa, 24 Nisan 1920'de, bu görüşme konusunda Büyük Millet Meclisi'ne bilgi vermiştir. Buna göre, Picot'nun, Fransızlar'ın anlaşmayı istediklerini, "Kilikya" konusunda ekonomik menfaatler tanınacak olursa Fransa'nın anlaşma yapabileceğini söylediği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemâl ise ortada "Kilikya" ve "Türkiye" meseleleri gibi ayrı ayrı iki mesele olmadığını, Türk milliyetçileri için sadece bir "Türkiye Meselesi" olduğunu, Fransızlarla bu meselelerin halli esnasında görüşülebileceğini Picot'ya söylediğini Meclis'e açıklamıştır (256).

Millî Mücadele'nin hemen başında Fransa'nın, bir temsilci ile Türkiye ile anlaşma yapma girişiminde bulunması ilginç bir gelişmedir. XIX. yüzyıl boyunca bölgeye yatırım yapan, askerî, siyasî ve kültürel müdahalelerde bulunan, I. Dünya Savaşı'ndaki gizli anlaşmalarda bölge üzerinde ısrarla duran Fransa'nın bu davranış değişikliğinin bazı önemli sebepleri vardır. Bu sebepler, Millî Mücadele boyunca, hatta bazıları II. Dünya Savaşı'na kadar sürecek ve Türk-Fransız ilişkileri bu sebeplere göre şekillenecektir.

255) Picot, bu sırada "Suriye'de Fevkalade Mümessildir." TBMM.Gizli..., C.I, s. 5; Akgün, "a.g.m." s. 6.

256) TBMM Gizli..., C.I, s. 5-6.

Fransa, bölgede askerî harekâtla değil, siyasî girişimlerle söz sahibi olma isteğindedir. Çünkü, Fransa, her ne kadar galip devlet olsa da I. Dünya Savaşı'ndan zayıf çıkmıştır. "Suriye", "Kilikya" bölgelerinde askerî harekâta ayıracak askerî ve ekonomik güçlerini yeterli görmediği gibi, kuvvetlerini bu bölgede kullanmaktansa kendi millî sınırlarına yerleştirmeyi düşünmektedir. Silahlı mücadele döneminde Fransa, bölgeye yaklaşık 80.000 kadar asker yığmıştır⁽²⁵⁷⁾. Fransa bu kuvveti Ren'de kullanmak istemektedir. Çünkü, Fransa, kendisini Almanya'ya karşı güvencede hissetmemektedir. Versailles Barış Konferansı'ndan umduğunu bulamadığı gibi⁽²⁵⁸⁾ İngiltere ile de menfaat çekişmesi vardır. "Fransa'nın tarihi bir geleneğe dayanan ve fazla olan menfaatlerini, İngiltere'nin tehdit etmeye azlatmaya kalkması, Fransa ile İngiltere'nin çekişmesi, Fransa'nın İngiltere'den"⁽²⁵⁹⁾ uzaklaşmasına sebep olmuştur. İngiltere, verdiği sözlere rağmen, Musul'dan çıkmadığı gibi, Hindistan yolunda da Fransa'yı bir "bekçi" mevkiine koymuştur⁽²⁶⁰⁾. Boğazlar ve Musul gibi daha stratejik noktaları elinde tutan İngiltere, Yunanistan'ı kullanarak, kendisi ile ilgili fiilî savaşı bitirmiştir. Ancak Fransa "Suriye", "Kilikya" bölgelerinde hala savaşmaktadır. Ermenileri kullanma isteği bir sonuç vermediği gibi, İngilizlerin ihanetine uğrayan Araplar da artık Fransa'yı işgalci düşman olarak görmekte ve bu durumda da Fransa, Türklerin ve Arapların, ama özellikle Türklerin ciddî direnişiyle yara almaktadır. Fransa böyle iki cephede birden savaşmaktansa, askerî güçle elde edemeyeceğini gördüğü Güneydoğu Anadolu ve "Kilikya" bölgesinde siyasî ilişkilerle menfaat elde ederek, askerî birliklerini, daha kolay elde ederek daha çok menfaat sağlayacağını umduğu "Suriye" bölgesine toplamayı uygun gör-

257) Sonyel., a.g.e., c.II, s.200

258) Akşin., a.g.e., C.II. s. 184.

259) Tahsin Ünal., Türk Siyasi Tarihi, (1700-1958), 4.bs.
Ankara 1977, Emel Yay., s. 571.

260) Akgün., a.g.m., s. 7.

müştür. Bunun için de Türk milliyetçileri ile temasa geçmiştir. Bunu yaparken de Türk milliyetçilerinden mümkün olduğu kadar çok ödün almaya gayret etmiştir. Picot'un "Kilikya"da ekonomik menfaat istemesi bu sebepleri ve gayretin bir ürünüdür. Fransa'nın Türk milliyetçileri ile askerî ve siyasî ilişki kurma gayretlerini, kurulan ilişkileri ve yapılan anlaşmaları bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

Türk-Fransız yakınlaşmasını etkileyen bir diğer olgu da Fransız Meclis ve kamuoyundaki gelişmelerdir. Fransız Meclis'inin milliyetçileri, Türk direnişini "millî" bir savaş olarak beğeniyorlar, Fransız sosyalistleri de "Türk-Sovyet ilişkileri dolayısıyla dostça duygularını" belirtiyorlardı. Kamuoyu da ise, basının yönlendirmesinde, Türk direnişine sempati giderek artmaktadır⁽²⁶¹⁾.

II.2.2. Fransa ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti Arasında Geçici Ateşkes Anlaşması ve "Hatay" Mücadelesine Etkisi (30 Mayıs 18 Haziran 1920)

Bu Ateşkes Anlaşması, Askerî çatışmalara bir süre ara verilmesine, her iki tarafın da zaman kazanma isteğine ve Türk tarafının siyasî beklentilerine uygun olarak yapılmıştır. Türk-Fransız yakınlaşmasının sonucu olarak, 20 Mayıs 1920'de, Suriye Yüksek Komiseri Genel Sekreteri Robert de Caix başkanlığında bir Fransız heyeti Ankara'ya gelir. 23 Mayıs'a kadar süren Türk-Fransız görüşmeleri sonunda geçici bir ateşkes imzalanması karara bağlanır⁽²⁶²⁾. 28 Mayıs'ta Fransa Hükümeti Türk-Fransız Geçici Ateşkesi'ni onayladığını Ankara Hükümeti'ne bildirmiştir.

261) a.g.m., s. 1 vd. Akyüz, a.g.e., s. 14 vd.

262) Gazi Mustafa Kemâl (Atatürk) Nutuk-Söylev, C.II, (1920-1927), Ankara 1984, İTK Yay., s. 609-611; Sonyel, a.g.e., C.II, s. 70-74; Olaylarla..., s. 15.

Ateşkes görüşmelerinde Mustafa Kemâl Paşa güneyde Fransız işgali altında bulunan bölgelerin tümüyle boşaltılmasını ister. Fransız heyeti üyeleri de bu konuda yetki sahibi olmadıklarını ileri sürerler. Mustafa Kemâl, Fransızların Adana ve civarını boşaltacakları izlenimini edinmiştir, bu sebeple bu ateşkesi "daha temelli bir anlaşma yapmak için yetki alınmasına zaman bırakmak gibi" sayar ve kabul eder⁽²⁶³⁾.

Ateşkes, 20 gün sürelidir ve 29 Mayıs gece yarısından itibaren geçerlidir. Antep, Maraş, Urfa, Pozantı, Sİs bu sürede boşaltılacak, güvenlik Türk jandarmasına bırakılacaktır. Esirler mübadele edilecek, "Kilikya'da Fransızlar'a bazı ayrıcalıklar tanınacak, buna karşılık Fransızlar da Türk Hükümeti'ni siyasî açıdan, gayri resmî olarak destekleyeceklerdir⁽²⁶⁴⁾.

Fransızlarla yapılan Ateşkes, 28/29 Mayıs'ta güney bölgesindeki tüm ilgililere bildirilir⁽²⁶⁵⁾ ve 20 gün müddetle Fransızlarla silahlı çatışmanın durdurulması istenir.

Fakat, Ateşkes, daha süresi dolmadan, Fransızların Zonguldak'a asker çıkarması (18 Haziran 1920) ile bozulur⁽²⁶⁶⁾. Fransızlar, anlaşmanın sadece güney bölgesine yönelik mahallî bir ateşkes olduğunu, Türkler ise bütün ülkeye yönelik olarak iki ülke arasında imzalandığını iddia etmişlerdir. İsmet Paşa ise, Ateşkes'in bozulmasında İngilizlerin ve ordu müteahhitlerinin etkilerine dikkat çeker⁽²⁶⁷⁾.

Her ne kadar dolmadan bozulmuş olsa da bu Ateşkes, Türk, Fransız ilişkilerinde önemli bir tecrübe baysamağı olmuştur ve her iki tarafa da yararlar sağlamıştır.

263) M.Kemal., a.g.e., C.II, s. 73-74; M.Kemal, a.g.e., C.II s.611.

264) Sonyel., a.g.e., C.II, s. 74.

265) Atatürk'ün..., C.IV, s. 333-334.

266) Sonyel., a.g.e., C.II, s. 73-74; M.Kemal, a.g.e., C.II, s. 611.

267) Sonyel., ag.e. C.II, s. 74.

Fransa açısından Ateşkes'in yararı, kuvvetlerini toparlayıp Suriye'de etkili bir faaliyete geçmesi olmuştur. Bu sıralarda Halep, Hama, Humus gibi şehirler Faysal Hükümeti idaresindeydi. Ateşkes'in imzasından sonra, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki birliklerinin bazılarını geri alır. Bu kuvvetlerle kuzeyden ve Üçüncü Fransız Tümeni ile Beyrut'tan harekete geçen Fransızlar 20 Temmuz 1920'de Halep'i işgal ederek Faysal Krallığı'na son verirler. Böylece, Temmuz ayında diğer şehirler de istila edilerek, Suriye'nin işgali tamamlanmıştır. Artık Fransız işgaline karşı direnen Antep, Adana, "Hatay" bölgesi kalmıştı. Fransızlar, ellerindeki kuvvetleri bu bölgelerde topladılar ve daha önemli çatışmalara hazırlanmaya başladılar⁽²⁶⁸⁾.

Fransızlara bazı kazançlar sağlasa da Ateşkes'in asıl yararı, Türklere olmuştur⁽²⁶⁹⁾. Anlaşmanın Türkler açısından askerî, siyasi, hukukî önemi vardır. Fransızlar, o zamana kadar hiçbir devlet tarafından tanınmayan Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmek ve Ateşkes imzalamakla, bu hükümeti tanımış oluyordu. Siyasi ilişkilerde ağırlık artık İstanbul'dan Ankara'ya doğru taşmaktadır. Üstelik Ankara Hükümeti'nin mücadele ettiği batılı devletler arasında, daha I. Dünya Savaşı sonunda beliren çatlak daha büyümüştür.

Bunun dışında Mustafa Kemal Paşa, Ateşkes'in yararlarını Meclis'te etraflıca açıklamıştır. Buna göre; askerî açıdan bölgedeki kuvvetler "takviye, teşkil ve tensik" edilmesi için zaman kazanılmış, siyasi açıdan ise, Ateşkes ülke kaderini elinde tutan Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin tanınmasını sağlamıştır. "Suriye" ile "Kilikya" arasında bir ayırım yapılmış, Kilikya'nın boşaltılması sözü alınmıştır. "Binaenaleyh bu yirmi gün, daha esaslı bir itilaf yapmak için

268) A.H. Saral., a.g.e., C.IV, s. 155-156.

269) Ateşkestin önemi hakkında bkz. Akgün, a.g.e., s. 7; Olaylarla..., s. 15; M.Kemal, a.g.e., c.II, s. 611.

murahhasların salâhiyet almak üzere Paris'e gidip gelmesine yardım edecek bir zaman gibi telâkki" edilmektedir. "Fransızlar cidden itilaf etmek" istemektedirler. Çünkü, Türklerle uğraşmak yerine "Suriye'deki menfaatlerini azamî derecede temin etmek isterler." Eğer, Türk menfaatleri temin edilirse Fransızların Suriye'deki menfaatlerini iptal edilmesine maddeten muhalefet edilmeyecektir. Bu Ateşkes sırasında Milli kuvvetlerin dağılması da sözkonusu değildir. Çünkü, Mustafa Kemâl Paşa, Ateşkes bildirimini yaparken alınması gereken önlemleri de belirtmiştir (270).

Bu Geçici Ateşkes Anlaşması "Hatay" mücadelesi açısından değerlendirilmeye çalışılacak olursa, göze çarpan ilk nokta, "Hatay'da silahlı mücadelenin geçici olarak durması, bir müddet sonra deha bilinçli Arapçı etkisinden sıyrılmış, teşkilatlı ve düzenli, etkili bir şekilde yeniden başlamasıdır. Ateşkes hükümleri arasında doğrudan doğruya "Hatay" ile ilgili bir bölüm de yoktur. Ancak öyle anlaşıl- maktadır ki, Adana, Antep, Urfa, Maraş bölgelerini terkeden veya terkedeceğini gösteren Fransızlar aynı tutumu "Hatay" konusunda da göstermeyeceklerdir. "Hatay" ileri gelenlerine Misak-ı Millî sınırları içinde oldukları bu sıralarda bildirilmiştir, ancak Fransızların bölgeyi kolay kolay bırakmaya, cakları da belli olmuştur. Suriye'de daha etkili denetim kurmayı amaçlayan ve kuran Fransa için "Hatay" bölgesi kolayca elden çıkarılacak bir toprak parçası değildir. Fransa'nın, Ateşkes Anlaşması'ndan sonra, bölgede daha etkili askerî faaliyetlerde bulunmasını, Güney Anadolu'dan çekilen kuvvetlerin burada ve Suriye'de toparlanmaları bu yargıyı güçlendirecek olaylardır. Gerçekten de, Fransa, Ateşkes Anlaşması sırasında ve sonrasında kuvvetlerini Güneydoğu Anadolu'dan çekecek Suriye ve "Hatay" bölgesinde askerî açıdan daha güçlü bir duruma gelmeye çalışmıştır. Bir dereceye kadar bunu başardığı da söylenebilir.

270) Kâzım Öztürk., Atatürk'ün TBMM. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, C.I, Ankara 1981, Kültür Bak. Yay., s. 172-175; TBMM Gizli..., c.I, Devre I, İçtima I, Celse 3, s. 46-47.

II.2.3. Sevr Barış Antlaşması ve "Hatay" Bölgesi (10 Ağustos 1920)

Fransa, Geçici Ateşkes bozulduktan sonra da Ankara'ya yaklaştırmaya çalışmış, bunun için de resmî olmayan ve genellikle de Türk şahısları kullanmak istemiştir. Fakat, bu tür girişimlere karşı Türk tarafı, daima, "Misak-ı Millî sınırları dahilinde tam istiklâl" ön-şartını ileri sürmüşlerdir⁽²⁷¹⁾.

Bu arada Sevr Barış Antlaşması ile ilgili hazırlıklar tamamlanmıştır⁽²⁷²⁾. 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Barış Antlaşması imzalanır. Bu Antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin sadece Türklerle meskun olmayan toprakları değil, Anadolu toprakları da paylaşımaya dahil edilmiştir. XIX. yüzyılda ortaya çıkan, I. Dünya Savaşı'nda yapılan gizli görüşme ve anlaşmalarla belirlenen nüfuz bölgeleri bu Antlaşma'da daha genişletilmiş şekilde ve daha fazla ayrıcalıklarla karşımıza çıkmaktadırlar.

Sevr Barış Antlaşması, güney sınırını süzelenen maddeleri ile "Hatay" bölgesini Suriye sınırları içine koymuştur. Buna göre, güney bölgesinde Türk sınırı Mardin, Urfa, Antep, Amanos ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçmektedir⁽²⁷³⁾. Böylece, bu bölgelerle beraber "Hatay" bölgesi de Fransızların elinde kalıyordu. Çünkü Antlaşmanın 94-97. maddeleri ile bu bölgeler "kendi başlarına yaşayacak duruma gelinceye kadar, bir Mandaterin idarî örgütleri ve yardımı altında"⁽²⁷⁴⁾ bırakılmıştır. 10 Ağustos günü, aynı zamanda, "İngiliz Fransız ve İtalyan temsilcileri bir ölçü Antlaşma imzalayarak Fransa ve İtalya'ya Anadolu'da geniş nüfuz bölgeleri tanımışlardı"⁽²⁷⁵⁾.

271) Bayur, Türkiye Devleti'nin..., s.73.

272) Bu hazırlıklara ilişkin bkz. Cemil Bilsel, Lozan, C.I, İstanbul 1933, Ahmet İhsan Matb., s. 286-287. Esmer, a.g.e., s. 538.

273) Bayur., a.g.e., s. 51; Esmer, a.g.e., s. 538-539; M.Kemal, a.g.e., C.II, s.1003 ve 1007-1009; Suriye ile sınır çizgisi konusundaki hükümler için bkz. Rehc. Parla, Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri, Lozan Montrö. Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler, Lefkoşa 1985, Tezel Ofset ve Matb. Ltd. Şti., s. 298-299.

274) a.g.e., s. 315-316.

275) Olaylarla..., s. 17.

Ancak, ne Sevr Barış Antlaşması'nın, ne de nüfuz bölgelerini düzenleyen Üçlü Antlaşma'nın bir geçerliliği vardır. Çünkü, Anadolu'daki direnişçiler daha 18 Haziran 1920 de Büyük Millet Meclisi kürsüsünden, "Misak-ı Millî'ye sadık kalacakları ve Türk topraklarının parçalanmasını kabul etmeyecekleri üzerinde yemin etmişler ve bu hususu bütün devletlere duyurmuşlardır."⁽²⁷⁶⁾ Zaten, bundan sonraki gelişmeler de Sevr Barışı'nın geçersizliğini ortaya koyacaktır.

II.2.4. Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey'in Fransa ile Yaptığı Anlaşma ve "Hatay" Bölgesi (21 Şubat-12 Mart 1921)

Millî Mücadele Dönemi'nde, Londra Konferansı ve Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmalar, önemli dış politika olaylarıdır⁽²⁷⁷⁾. Her ne kadar Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşmalar kabul edilmemiş ve Bekir Sami Bey başarısız görülmüşse de gerçekte batılı devletlere Sevr'den geri adım attırmak, nüfuz bölgelerini ve ayrıcalıkları sınırlamak, batılı devletlerle ayrı ayrı barış imzalayarak onları birbirlerinden koparmak hususlarında başarılı olduğu kabul edilmelidir.

Londra Konferansı görüşmeleri sonuna doğru (11 Mart 1921), Bekir Sami Bey ile Fransa Başbakanı Briand arasında bir anlaşma imzalanır⁽²⁷⁸⁾. Buna göre; Güneydoğu Anadolu bölgesindeki silahlı çatışma duracak, Türkler silahtan tecrit edilecek, Fransızlar bölgeyi boşaltacaklar, fakat, buna karşılık bazı ekonomik ödünler elde edecekler, güvenlik kuvvetleri arasına Fransız subayları da alınacak, Eleziğ, Diyarbakır, ve Sivas'ta ekonomik açıdan Fransızlar'a üstünlük tanınacak, Ergani madenleri işletme hakkı da Fransızlar'a verilecektir⁽²⁷⁹⁾.

276) Olaylarla..., s. 16.

277) Londra Konferansı görüşmeleri ve imzalanan anlaşmalar için bkz. Sonyel, a.g.e., C.II, s. 132-140.

278) Kocatürk., a.g.e., s. 242.

279) Bayur., a.g.e., s. 87; Sonyel., a.g.e., C.II, s. 135-136; M.Kemal., a.g.e., C.II, s. 787; Ünal., a.g.e., s. 571-572.

Özet olarak verilmeye çalışılan bu hükümler dışında, bu Anlaşmanın asıl önemli olan yanı, Suriye ile sınırı düzenleyen ve "Hatay" bölgesi ile ilgili olan maddeleridir. Sınır, Sevr Barış Antlaşmasına nazaran büyük ölçüde değiştirilmiştir. "Hudut, Payas'tan Meydan-ı Ekber'e, buradan tren yolu durağı Suriye'de kalmakla beraber, duraktan Kilis'e, Kilis-Karnaba bizde kalmak şartıyla Nusaybin'e varacaktı." (280) Londra'da yapılan anlaşma ile kararlaştırılan bu sınırlar, Ankara İtilafnamesi'nde de aynen kalmış, Lozan'da da değiştirilmemiştir.

Anlaşma ile, "Hatay" bölgesi sınırlarımız dışında kalmıştır. Ancak, bölgede çok sayıda Türk yaşadığından burada özel bir rejim kurulacak, Türk kültürü korunacak ve geliştirilmesine engel olunmayacak, resmî dil ise Türkçe olacaktı. Suriye ile Türkiye arasında da gümrük rejimi kurulacaktı. Bu hükümler de Ankara İtilafnamesi'nde geçmiş, Lozan'da da değişmemiştir.

Londra'da yapılan görüşme ve anlaşmalar, artık batılı büyük devletlerin hepsinin Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni muhatap olarak kabul etmek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Fransızlarla yapılan anlaşma, Mustafa Kemâl Paşa tarafından "Meclis'e bile danışmadan" reddedilmiştir⁽²⁸¹⁾. Öyle anlaşılmaktadır ki, anlaşmanın reddedilmesi, taşıdığı ekonomik hükümler nedeniyledir. Ekonomik ayrıcalıklar dışında, Suriye ile sınır, "Hatay" bölgesinin idarî, kültürel ve ekonomik durumu gibi konular Ankara İtilafnamesi ile Lozan Barış Antlaşması'na temel oluşturacak şekilde kaleme alınmışlardır. Bu açıdan, "Hatay" ile ilgili siyasî, idarî, kültürel ve ekonomik yapılar 11 Mart 1921 Anlaşması ile ortaya konulmuştur. Ancak, bunlar Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmediği için resmen yürürlüğe girmemişlerdir.

280) Ünel., a.g.e., s.521-527.

281) Kinross, a.g.e., s. 436.

II.2.5. Ankara İtilafnamesi (20 Ekim 1921).

A. Ankara İtilafnamesi'nin İmzalanmasından Önce Türk-Fransız Yakınlaşmasının Sebepleri

Londra Konferans'ında Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşmaların reddedilmesi, Konferans başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Yunanlıların giriştikleri saldırının İsmet Paşa tarafından püskürtülmesi (30 Mart-1 Nisan 1921), Türk-Fransız ilişkilerinin gelişiminde önemli bir basamak olmuştur. Bu sırada güneyde de Fransızlar silahlı bir mukavemetten ciddi rahatsızlıklar duymaktadırlar. Suriye'de işgal altında olmasına rağmen kesin huzura kavuşmamıştır.

Bu sırada, Anadolu'da Ankara Hükümeti çeşitli siyasî ve askerî başarılar kazansa da gerçekte kritik anlar yaşamaktadır. Ankara Hükümeti gücünü her geçen gün arttırmasına rağmen Sovyet Rusya gibi, tam durulmamış bir ülke dışında başka bir ülkeyle resmî bir anlaşma yapmamıştır. Kısacası, Anadolu dışarıya penceresi olmayan bir oda gibidir. Anadolu'nun askerî, siyasî ve moral açıdan desteklenmesi için dışarıya açılacak bir pencereye ihtiyacı vardır. Bu sırada, beklentilere cevap verebilecek en uygun ülke Fransa'dır.

Aynı şekilde, Fransız beklentilerine cevap verebilecek en uygun ülke de, henüz teşkilatını yeni yeni oluşturmaya başlayan Türkiye'dir. Fransa, bu dönemde Anadolu'da karşılaştığı güçlükler yanında Avrupa'da da birtakım güçlüklerle karşı karşıyadır⁽²⁸²⁾. I. Dünya Savaşı'na ve savaş sonu anlaşmalarına rağmen, Avrupa'da karışıklıklar durulmamıştır, Fransa, kendisini Avrupa'da güvencede hissetmemektedir. Her ne kadar Almanya, savaş sonunda eli-kolu bağlı bir duruma getirilmişse de Fransa endişelidir. Çünkü, Almanya'nın kendisine karşı intikam duygularıyla dolu olarak yeniden güçlenmesinden korkmaktadır. Üstelik Amerika Birleşik Dev-

282) Armacıoğlu., a.g.e., s. 153-155; Olaylarla..., s. 35; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), 2.bs. Ankara 1973, M.E.Bsm.

letleri, kendi kabuğuna çekilmiş, Çarlık Rusyası yıkılmıştır ve İngiltere'de kıta Avrupası devleti değildir. Bu durumda Avrupa'da Almanya ile Fransa başbaşa kalmışlardır ve Almanyanın potansiyel güçlerine karşı Fransa'ya garanti verebilecek bir devlet yoktur. Fransa, güvenlik için almak istediği Ren bölgesi konusunda İngiltere ve Amerika'dan destek görmemiş, ortak İngiliz-Amerikan garantisi de Amerikan Senatosu tarafından tasdik edilmediği için Fransa yalnız kalmıştır. Fransa Almanya'yı tepki göstermekten alıkoymak için İngiltere garantisine yanaşmamış, bunun yerine küçük Avrupa Devletleri ile ikili ittifaklar kurmaya yönelmiştir.

Fransa, bu ortam içinde Ankara Hükümeti'yle anlaşarak hem Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki çatışmaya bir son vermek, hem de bölgedeki askerlerini Ren bölgesine getirerek kendi sınır güvenliği için kullanmak istemiştir. Ankara Hükümeti'nin içinde bulunduğu durum da Fransa'yayardımcı olmuştur.

Fransa, ekonomik durumu nedeniyle de Ankara Hükümeti'ne yaklaşmıştır. Ankara İtilafnamesi görüşmeleri sırasında, Fransa Başbakanı Aristidi Briand, 11 Temmuz 1921'de Fransız Meclisi'nde Türkiye ile dostluğun kurulması halinde "Fransa için Suriye ve Kilikya sınırlarında daimî surette büyük kuvvetler bulundurmak zarureti hasıl olacaktır ki, bu yüzden müthiş bir bütçe açığı ile" karşılaşılabileceğini söylemektedir.

B. Ankara İtilafnamesi Görüşmeleri- "Hatay"
Türklerinin Girişimleri ve İtilafname'nin
"Hatay" Bölgesi ile İlgili Kararları.

9 Haziran 1921'de Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı M.Henri Franklin-Bouillon, Ankara Hükümeti ile görüşmek üzere Ankara'ya gönderilir⁽²⁸⁴⁾. 13 Haziran'da

283) Bilgili., a.g.e., s. 8

284) Kocatürk., a.g.e., s. 260.

Franklin-Bouillon heyeti ile Mustafa Kemâl Paşa ve Türk Dış- işleri görevlileri arasında resmî görüşmeler başlar⁽²⁸⁵⁾.

İki hafta kadar süren bu görüşmelerin başlan- gıcında, Franklin-Bouillon, görüşmelere bir temel teşkil et - mesi bakımından Londra'da Bekir Sami Bey'in Fransızlarla yap- tığı anlaşmayı "hareket noktası" olarak kabul ettirmek iste- ğindedir. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa ise "hareket nok- tası" olarak "Misak-ı Millî"nin temel alınması gerektiğini ileri sürer⁽²⁸⁶⁾. Sonra, Misak-ı Millî'nin okunup anlaşıl- dıktan sonra görüşmelerin devamına karar verilir. Bu sırada, "Üzerinde en çok durulan madde, yabancılara verilmiş kapitü- lasyonların kaldırılması, tam bağımsızlığın tanınması ile ilgili madde oldu."⁽²⁸⁷⁾ Bu arada, Franklin-Bouillon, Fran- sa'nın müttefiklerden ayrılıp Ankara ile ayrı bir barış an-laşması yapamayacağını, ancak "muayyen bazı şeyler üzerinde anlaşma" istediğini belirtmiştir⁽²⁸⁸⁾.

Ankara'da görüşmeler devam ederken, bu görüş- melerden haberdar olan "Hatay" Türkleri birtakım girişimler yaparak "Hatay" bölgesinin de görüşme kapsamına alınmasını istemişlerdir. Tayfur Sökmen, Faruk Cengiz, Mehmet Cengiz, Mustafa ve Kürt Kerim Eylül 1921'de Ankara'ya hareket eder- ler⁽²⁸⁹⁾. Bu heyet ve İhsan ve Abdurrahman Mursaloğlu Beyler Ankara'da başta Mustafa Kemâl olmak üzere, Güneydoğu Anadolu milletvekilleri ile görüşerek "Hatay" bölgesi ile ilgilenil- mesini isterler. Mustafa Kemal Paşa, Tayfur Sökmen ile görüş- mesinde ona "Sancak'taki mücadelelerin gaye ve hedefini bi-

285) Kocatürk., a.g.e., s. 260.

286) Bu konudaki tartışmalar için bkz. M.Kemâl., a.g.e., c.II, s. 829-835; Akgün, a.g.m., s. 8-10; Sonyel. a.g.e., C.II, s. 198-207.

287) M.Kemal., a.g.e., C.II, s. 833.

288) Akgün., a.g.m., s.8; TBMM Gizli..., C.II, Devre I, İçtima 2, 16 Ekim 1921, M.Kemâl Paşa'nın görüşmeler hakkında Mec- lis'te bilgi vermek için yaptığı konuşmadan, s. 354.

289) Sökmen., a.g.e., s. 57-58.

liyorum. İlk günden beri de bu mücadeleleri taki ediyor, imkanlarımızın müsaadesi nisbetinde de buna destek oluyoruz. Sancak zaten Misak-ı Millî sınırlarımız içindedir. Ancak gerek Bekir Sami-Brian Anlaşması'nda -ki biz bunu tanımadık-, gerek şimdi Fransızlar Sancak meselesi üzerinde ısrarla duruyorlar. Siyasî münasebetlerimizi tamamen bir çıkmaza sokmamak için Sancak'ı şimdilik onlara terketsek bile Sancak için bazı esaslar kabul ettirmeden de terketmeyeceğiz. Bakalım sonra ne olur?" demiştir⁽²⁹¹⁾. Dışişleri Bakanı'na verilen talimatla Yusuf Kemal "müzakerelere İskenderun Sancağı ve havalisinin dahil edilmesini" ister. Franklin-Bouillon, hükümetinden bu konuda talimat almadığını öne sürer⁽²⁹²⁾. Yusuf Kemal Bey, Ankara Hükümeti'nin, "Suriye ile olan sınırın, İskenderun'un güneyinden geçmesini" istediğini bildirir⁽²⁹³⁾. Ayrıca Tayfur Sökmen'in teklifi ile Türk heyeti bölgede genel bir af konusunu da görüşmelerde gündeme getirir. Franklin-Bouillon ise af konusuna yanaşmamaktadır⁽²⁹⁴⁾.

Ankara İtilafnamesi görüşmelerinde "Hatay" meselesi birinci önceliği olan bir mesele olmamıştır. Her ne kadar "bu sıralarda kuzey Suriye'de yeniden ayaklanma hareketleri başlamış ve Fransızları bir hayli uğraştırmışsa da"⁽²⁹⁵⁾ Anadolu'dan Yunanlıların atılabilmesi için Ankara Hükümetinin ihtiyaç duyduğu askerî ve siyasî destek nedeniyle bundan yararlanılamayacaktır. Sakarya Savaşı'nı Türk ordusu kazanmıştır, ancak Yunan ordusunun Anadolu'dan çıkarılabilmesi daha birçok fedakarlıklar gerektirmektedir. Ankara Hükümeti, siyasî ve askerî açıdan yalnız gibi görünmektedir.⁽²⁹⁶⁾ Bu nedenle, Ankara Hükümeti, Fransa ile anlaşmak için gayret sarfetmiş ve bunun bir an önce yapılması için acele etmiştir⁽²⁹⁷⁾

291) Ünal., a.g.e., s. 575.

292) Sökmen., a.g.e., s. 60.

293) Sonyel., a.g.e., C.II, s. 200

294) Sökmen., a.g.e., s. 61-62.

295) A.H.Saral., a.g.e., C.IV, s. 249.

296) 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması dışında büyük bir devletle resmen imzalanan başka bir antlaşma yoktur.

297) Akyüz., a.g.e., s. 213-241.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Ankara İtilafnamesi taslağını şiddetle eleştiren⁽²⁹⁸⁾ milletvekilleri de sonunda "şimdilik hükümete bu muahedenin imza selahiyetini verirler. Ancak, genelde, "Hatay" bölgesinin sınırlar dışında kalmasına razı olmamışlardır⁽²⁹⁹⁾.

Sonuçta, Fransızlar, Sakarya Savaşı'nda Türk başarısını görüp, Türklerin kolaylıkla yenilmeyeceklerini kesinlikle anladıklarında Ankara İtilafnamesi imzalanır. 20 Ekim 1921⁽³⁰⁰⁾. Fransa bu İtilafname'yi 1920'de kendisine Suriye üzerinde tanınmış olan mandaterlik sıfatı ile Suriye adına imzalamıştır.

İtilafnamenin 7. maddesi İskenderun bölgesinin durumunu, 8. maddesi de sınırları düzenlemektedir. Bundan başka, İtilafname'nin imzalandığı gün tarafların İtilafname hakkındaki görüşlerini ihtiva eden belgelerde de "Sancak" ile ilgili görüşler vardır.

İtilafname'nin 7. maddesine göre "İskenderun bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacaktır." Bölgedeki Türk halkına kültürlerini rahatça geliştirebilmeleri için her türlü kolaylık gösterilecek ve Türk dili bölgede resmi dil olarak kabul edilecektir.

8. maddede sınırlar ana hatlarıyla belirtilmiştir ve bu sınır, Londra'da Bekir Sami-Brian Anlaşması'ndaki sınırdır. İskenderun bölgesi, Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Sınırın tamamen tesbiti için bir ay içinde bir komisyon kurulması öngörülmüştür, ancak bu komisyon 1925 yılına kadar kurulamayacaktır.

5. madde, tarafların, boşaltılacak toprakları işgal eder etmez genel af ilan etmeleri ile ilgilidir ki, İskenderun bölgesi boşaltılacak toprak olmadığı için af kapsamına girmemiştir.

298) 12-18 Ekim 1921 tarihleri arasında Meclis'te yapılan görüşmeler, tartışmalar için bkz. TBMM Gizli..., C.II, s. 290-372.

299) Damar Arıkoğlu., Hatıralarım, İst.1961, Ten Gaz. ve Matb., s. 262.

300) İtilâfname'nin ve ek belgelerinin tam metinleri için bkz. Soysal, e.g.e., C.I, s. 48-50.

Ek belgelerde ise Yusuf Kemal Bey, "İskenderun ve Antakya bölgeleri için, orada yerleşmiş halka Türk bayrağını içeren özel bir bayrak seçmek hakkını vermek gereğini" açıklamış, Franklin-Bouillon da bunun hakkında girişimlerde bulunmaya söz vermiştir. 5. madde kapsamına girmeyen İskenderun bölgesinde af konusunda ise Franklin-Bouillon, bölge halkının aften yararlanabilmeleri için gerekli önlemlerin alınması konusunu hükümetine önereceğini açıklar.

Ayrıca, İskenderun limanından yararlanması hususunda Türkiye'nin eksiksiz bir özgürlüğe sahip olması gerektiği vurgulanır. Limanda Türkiye'ye bir alan kiralanmalı ve bu alanın Türkiye'ye d emiryolu ile bağlantısı için gereken tesis ve işletme konularında Türkiye'ye her türlü kolaylık gösterilmelidir. Bu bölgedeki ticari ilişkilerde Türkiye'ye ekonomik kolaylıklar sağlanacaktır.

7. maddeyi bütünleyici olarak, İskenderun bölgesinde "Türk çoğunluğunun bulunduğu bölgelerde genellikle Türk soyundan olan memurlar" kullanılması yararlı görülmüş, "Türk kültürünün gelişmesi konusunda tüm kolaylıklardan yararlanacak okullar" kurulması kararlaştırılmıştır.

C. Ankara İtilafnamesi'nin Önemi ve "Hatay" Tarihindeki Yeri.

Ankara İtilafnamesi'nin imzalanması, Millî Mücadele'nin yanında, "Hatay" bölgesi açısından da önemli bir dönüm noktasıdır. İtilafname, Ankara Hükümeti'nin siyasi başarısı olarak kabul edilmektedir⁽³⁰¹⁾. İtilâfname siyasi açıdan olduğu kadar ekonomik, askerî, kültürel açılarından da önem taşımaktadır. İtilafname ile, Ankara Hükümeti, ilk defa bir batılı devlet tarafından tanınmış, batılı müttefikler bölünmüş, büyük bir toprak parçası işgal-

301) Sonyel, a.g.e., C.II, s. 201; Akyüz, a.g.e., s. 207-224; Gönlübol-Sar, a.g.e., s. 34; Akgün, a.g.m., s.12 M.Kemâl, a.g.e., C.II, s. 835.

den kurtarılmış, güney bölgesindeki kuvvetlerin Batı Cephesi'ne kaydırılması mümkün olmuş, bundan başka, siyasî, askerî ve ekonomik açılardan destek sağlayabilecek bir devletle işbirliği için zemin hazırlanmıştır. Bu itilafname'de, "sulhu katî ve hakikî yapılırken menafi ve istiklâl ve hakiyetimize muhalif olan noktalarında hakkı itirazımız olmakla beraber, daima reddetmek hakkı dahi mahfuzdur."⁽³⁰²⁾ Öyle anlaşılmaktadır ki, Mustafa Kemâl ve arkadaşları bu itilafnameyi, asıl barış yapılırken kullanılabilecek bir basamak olarak düşünmüşlerdir.

İskenderun Bölgesi ile ilgili olarak kabul edilen şartlarla, bölgedeki silahlı mücadele sona ermiştir. İskenderun ve havalisi, gerçi, Suriye sınırları içinde kalmıştır, ancak bölgede bazı millî kültür şartları kabul ettirilmiştir. Bölgenin Türkiye'den ayrı kalmasına, özel bir yönetimle ve özel şartlarla razı olunmuştur. Bu millî kültür şartları "tam anlamıyla uygulanmamakla birlikte... Türklerin benlikle, rini koruyup Anavatanla bağlarını güçlendirmelerinde ve Hatay'ın Anavatan'a tekrar kavuşmasında önemli bir etken olmuştur."⁽³⁰³⁾ "Türkler için 'özel rejim' uygulanmasıyla ilgili bir hükmün Ankara Anlaşması'na konulması, ileride Türkiye'nin elinde bir tutanak olmuştur."⁽³⁰⁴⁾

Ankara İtilafnamesi imzalanıp da silahlı mücadele sona erince, artık "İskenderun Sancağı" olarak Türkiye tarafından da kabul edilen bölgedeki silahlı güçler ya silahlarını bırakmışlar, ya da Anadolu'ya çekilmişlerdir. Anadolu'dan bölgeyi teşkilatlandırmak için gönderilen subaylar ve yanlarında bulunan kuvvetler, Anadolu'ya geçmişlerdir. Bölgeden, İhsan, Bedri ve Özdemir Beyler Kilis'e, Tayfur (Sökmen) ise

302) TBMM Gizli..., C.II, Devre I, İçtima 2,16 Ekim 1921, Ankara İtilafname'si hk. M.Kemâl'in konuşmasından.

303) Mehmet Tekin, Harf İnkılâbı Türk Ocaklarının Çalışmaları ve Hatay'da Yeni Yazı, Antakya 1988, Kültür Eğt. Tesisleri Bsm. Unitelerinde bs. s. 119.

304) Soysel, a.g.m., s. 105.

Maraş'a çekilmişlerdir⁽³⁰⁵⁾. Bölgenin silahlı mücadelesine katılanlardan bazıları da genellikle Adana ve Antep'e yerleşmişlerdir⁽³⁰⁶⁾.

Ankara İtilafnamesi'nin konu ile ilgili bir başka etkisi, bölgeden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmeleri için çağrılan milletvekillerinin siyasi sebeplerle Meclis'e girememeleri olmuştur. Bölgeden, milletvekili olarak Ahmet Türkmen, Emin Arifi, İhsan Mürsel, Abdurrahman Mürsel ve Sadık Abacı seçilmişlerdi⁽³⁰⁷⁾.

Fransızlar, bir süredir güneydoğu Anadolu'dan kuvvet çekerek Suriye ve "Hatay" bölgelerine yığmakta ve bu bölgelerde kesin denetim kurmak için gayret sarfetmektedir. İtilafname'nin imzalanması ile birlikte Fransa, Suriye'deki karışıklıkları gidermek için kuvvetlerini bölgeye toplamıştır. Fransa, İtilafname'nin imzası ile Ortadoğu'daki menfaatlerinin asıl önemli noktası olan Suriye bölgesinde avantajlı bir durum kazanmıştır.

Adana ve çevresini Fransızların terketmesi ile beraber bölgedeki Ermeniler ve Kuva-i Milliye aleyhdarları da "Hatay" a gelirler. Böylece "Hatay"da Ermeni nüfus artış göstermiştir⁽³⁰⁸⁾.

"Hatay" silahlı mücadelesinde önemli bir yeri olan Tayfur (Sökmen), Fransızların Ankara İtilafnamesi hü, kümlerini uygulayacağına kesinlikle inanmamaktadır. Bunun için, "Hatay" la ilgili çalışmalarına ara vermemiş, buna karşılık ta Fransızlar baskı yapmışlar ve Tayfur (Sökmen) da "Hatay" dan ayrılıp Adana'ya gitmiştir⁽³⁰⁹⁾.

Ankara İtilafnamesi, "İskenderun Sancağı"nın özel idari durumunun 1938 yılına kadarki düzenleyicisi olmuştur.

305) Siliöz., a.g.e., s. 65.

306) Hatay'da..., s. 158.

307) Türkmen., a.g.e., C.IV, s.1025; Selçuk, a.g.e., s. 67.

308) Melek, a.g.e., s. 7.

III. 1918-1921 DÖNEMİNDE "İSKENDERUN SANCAĞI" NDA İDARİ GELİŞMELER

Osmanlı Devleti zamanında "Hatay" bölgesi Halep Sancağı'na bağlıdır. I. Dünya Savaşı sırasında Halep valiliğinde son Türk valisi olan Mustafa Abdulhalik (Renda) görev yapmaktadır. Abdulhalik Renda, 11 Kasım 1918'de görevinden ayrılmış ancak ayrılmadan bir süre önce "Hatay" bölgesinin idari yapısı ile ilgili bir değişiklik yapmıştır. Abdulhalik Renda, Harim kaza merkezini, halkı Türk olan Reyhaniye'ye nakletmiş, memurları da oraya taşıtmıştır⁽³¹⁰⁾. Bu sırada "Suriye" ve "Hatay" bölgelerinde İngilizlerin askerî ege- menliği vardır.

27 Kasım 1918'de Beyrut'la yerleşen Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud'nun yayınladığı bir karar- name ile İskenderun merkez olmak üzere Antakya, İskenderun ve Harim kazalarını içine alan "İskenderun Sancağı" kuru- lur. Sancak yöneticisi olarak Beşit Tabbare adında bir Arap mutasarrıf tayin edilir⁽³¹¹⁾. Harim, işgal kuvvetleri tara- fından yine kaza merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır⁽³¹²⁾.

1918 yılının son iki ayında İskenderun Sanca- ğı'nda Fransızların askerî işgali tamamlanmıştır. Ancak bu işgal, bazı önemli şehir ve kasaba merkezlerinin işgali ola- rak düşünülmelidir. Çünkü, Fransızlar, özellikle kırsal ke- simde askerî denetim kuramamışlardır. Hatta Antakya gibi bir merkez bile zaman zaman çetelerin baskınına uğramıştır. Bu yüzden Fransız Yüksek Komiserliği'nin Beyrut'dan İskenderun Sancağı ile ilgili olarak yayınladığı kararnameler, genellik- le o zaman için kâğıt üzerinde kalmış, Ankara İtilafnamesi'n- den sonra uygulamaya geçirilebilmişlerdir.

310) Türkmen., a.g.e., C.IV, s. 950-951; Tekin, Tarihte..., s. 14.

311) a.g.e., s. 19; Göztepe., a.g.e., s. 10.

312) a.g.e., s. 20-21; Sökmen, a.g.e., s. 22-23.

Bu sırada Anadolu'da Milli Mücadele devam etmekte olduğundan Suriye'nin kuzey sınırları belirli değildir. Bölgede, daha önceden Fransızlara söz hakkı verildiği için mandater devlet zaten bellidir.

25 Nisan 1920 kararı ile İskenderun Sancağı'nda resmen Fransız mandası altına girmiştir. Fransız idaresinin bu bölgedeki stratejisi bölgede birlik fikrini bozarak bölge halkını birbirine karşı kullanmaktı. Bunun için de bölgeyi küçük parçalara ayırma yoluna gitmişlerdir. Mandater devlet olarak Fransa, bölgede önce dört hüküme kurmuştur; Lübnan, Şam, Alevi ve Halep Hükümetleri. İskenderun Sancağı ise Eylül 1920'de idari özerkliği korunarak Halep'e bağlanmıştır⁽³¹⁶⁾. Buna göre, İskenderun, Antakya, Belen, Harim kazaları ile, Ordu, Bucak, Bayır, Elekred nahiyeleri İskenderun Sancağı sınırları içine alınmışlardır⁽³¹⁷⁾.

Fransız mandası altında bulunan bölgede Lübnan'ın parası ve pulları ayrı diğer bölgelerin parası Suriye Lirası'dır. Hükümetlerin tümü Beyrut'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlıdır. Komiserin onay ve izin olmadan hiçbir yasa veya buyruk yürürlüğe giremez. Bölgelerin gümrük gelirleri, Beyrut'da "Masalihi Müştereke" adı altındaki Fransız örgütünce toplanır. Gümrük gelirleri bölgelerin nüfuzlarına göre paylaşılır⁽³¹⁸⁾.

8 Ağustos 1921 tarih ve 987 sayılı kararname ile İskenderun Bölgesinin idari yapısı daha belirginleşir. Buna göre, Sancak Mutasarrıfı, Halep Devlet Reisi'nin bütün yetkilerine sahiptir, ancak daire amirleri ile adli personelin göreve alınması veya çıkarılması yetkisi Halep'e

317) Göztepe, a.g.e., s. 11.

318) Cumhuriyet'in 50...., s. 28.

sittir. Bölgede Osmanlı Kanunları yürürlükte bırakılmış, adli teşkilat, Beyrut Temyiz Mahkemesi'ne bağlı olmak üzere, İskenderun'da bir istinaf mahkemesi kurulmuştur⁽³¹⁹⁾. Türkçe Sancak'ta Arapça ile birlikte resmi dil olarak belirlenmiştir.

Ankara İtilafnamesi görüşmeleri sürerken İskenderun Sancağı sınırlarını ve idari yapısını etkileyen yeni bir kararname yayınlanır. 12 Eylül 1921 tarih ve 102 nolu bu kararname ile Harim kazası Halep'e ve Bayır, Bucak, Elekdrad nahiyeleri Lazkiye'ye bağlanırlar. Böylece, yaklaşık olarak bugünkü "Hatay ili" sınırları ortaya çıkar.

Kararname, birtakım idari değişikliklerde getirmiştir: İskenderun Sancağı, Antakya ve Kırıkhan merkez olmak üzere iki kaymakamlığa ayrılmıştır. Antakya kaymakamlığınının 9, Kırıkhan'ın ise 3 nahiyesi vardır. Arzus nahiyesi de İskenderun'a bağlıdır. Bütün bu kaza merkezlerinde Fransız subaylarının idarelerinde birer istihbarat dairesi kurulmuş ve manda idaresini temsil eden bu subay ve memurlar Sancak'ın idari mekanizmasını ellerine almışlardır⁽³²⁰⁾.

Ankara İtirafnamesi Sancak bölgesinin coğrafi ve idari yapısını onaylamış ve böylece Fransızlar, 12 Eylül kararnamesi ile oluşturdukları yapıyı kolayca uygulayarak bölgede denetim kurmuşlardır. Ankara İtirafnamesi ile, Ankara Hükümeti, Sancak bölgesinde Fransız mandasını, özel şartlarla kabul etmiştir.

319) Tekin., a.g.e., s. 27; Melek., a.g.e., s. 11

320) Antakya'ya bağlı nahiyeler: Harbiye, Karamurt, Suveydiye, Musadağı, Aşağı Kuseyr, Orta Kuseyr, Yukarı Kuseyr, Ordu, Kesep. Kırıkhan'a bağlı nahiyeler: Belen, Reyhaniye, Hacılar (Hacılar sonradan Aktepe ismini almıştır). Göztepe, a.g.e., s. 11-12.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

İSKENDERUN SANCAĞI DÖNEMİ (1921-1938)

I. FRANSIZ İDARESİNDE BİRİNCİ DÖNEM (1921-1923)

I.1. ANKARA İTİLAFNAMESİ'NİN İMZALANMASINDAN LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NA KADAR İSKEN- DERUN SANCAĞI'NDA SİYASİ VE İDARİ GELİŞ- MELER.

Ankara İtilafnamesi görüşmelerinde Türk tara-
fının ısrarları, Sancak bölgesinden gelen Türklerin girişim-
leri bir fayda sağlayamamış, bunun yerine İskenderun bölge-
sine bir takım idarî ve kültürel haklar tanınmıştı. İskende-
run bölgesi ileri gelenlerinden Tayfur (Sökmen) bu İtilafname
hükümlerini Fransızların uygulamayacağını Ankara'dan ayrılır-
ken belirtmişti.

Tayfur (Sökmen) ve Faruk (Cengiz) 2 Kasım 1921
de Sancak Türkleri adına Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmüşler
(321) bu görüşmede Mustafa Kemâl Paşa, Anadolu'nun içinde bu-
lunduğu genel durum ve bu durum dolayısıyla Fransızlarla an-
laşma yapma zorunluluğundan bahsetmiş ve şu sırada Sancak
için birşey yapılamadığını, ancak özel bir idare sağlanabil-
diğini, Sancak meselesinin kesin çözümünün ileriye bırakıl-
dığını, bu çözüm için Sancak Türklerinin faaliyetlerine de-
vam etmelerini söylemiştir.

Ankara İtilafnamesi ile Lozan Barış Konferansı
arasında, Milletler Cemiyeti Sancak bölgesinin idari yapı-
sında, manda yönünde bazı adımlar atmıştır. 24 Temmuz 1922
de Milletler Cemiyeti'nde "Manda Kanunu" kabul edilir⁽³²²⁾.

321) Sökmen., a.g.e., s. 62-63.

322) Soysal., a.g.m., s. 81; Tekin., a.g.e. s.34.

Böylece Suriye ve Lübnan'da Fransızlar, bir adım daha atarak bölgede ve dolayısıyla Sancak'ta kurdukları idari yapıyı dönemin en önemli milletlerarası kurumuna onaylatmışlardır.

Bu kanunun 4. maddesi, idarî ve ekonomik alanlarda düzenlemeleri yapar. Buna göre, Mandater devlet, Suriye ve Lübnan arazisini, bütünü ve parçalarını koruyacak, yabancılarca ayrıcalık tanınmamasını sağlayacaktır. 16. maddeye göre ise, Fransızca ve Arapça Suriye ve Lübnan'ın resmi dili olacaktır.

İdarî alandaki bu girişimlere paralel olarak Sancak'ın sosyal yapısında da bir takım değişiklikler yapılmaktadır. 1921'den sonra, Fransa, Türklerin salt çoğunluğunu bozmak için önlemler almıştır. Fransız yönetimi, bölgeye bir yandan yabancı unsurları yerleştirirken diğer yandan da Anadolu'dan kaçan anti Kemalistleri kabul etmiştir⁽³²³⁾. Böylece Musa Dağı köyleri, Kırıkhan, Belen, Atik, Soğukoluk, Kesep gibi yerleşim yerlerinde Ermeni nüfusu hızla artmıştır⁽³²⁴⁾.

Nüfus yapısındaki bu değişiklik bölgede siyasî cereyanların çatışmasına sebep olmuş, bu durumdan da Fransızlar yararlanmışlardır. Araplar ve Arapçılar, dinî propoganda ile Sancak bölgesinin Şam'a bağlanmasını, Türkler ise özerkliği savunu, yorlardı. Araplara karşı antipati besleyen Ermenilerle, bazı Aleviler de Türklere meylediyorlardı. Fransız idaresi de bu akımları el altından kışkırtarak bölgede kendi konumunu güçlendirmektedir⁽³²⁵⁾.

323) René Massigli, La Turquie devant la Guerre, Paris 1964, s. 43 ve Documents Diplomatiques Français, Arşiv Yayınları, Paris, Seri 2, C. X, Belge 185'ten nkl. Soysel., a.g.m., s. 90.

324) Tekin., a.g.e., s. 35.

325) Melek., a.g.e. s. 11-12.

Ankara İtilafnemesi'ne göre zaten boşaltılması gereken Dürtyol 4 Ocak⁽³²⁶⁾ Hassa ise 15 Kasım 1922'de⁽³²⁷⁾ Fransızlar tarafından boşaltılır. Dürtyol Adana'ya, Hassa ise Antep'e ilçe olarak bağlanırlar.

8 Ağustos 1922 tarihinde, Fransız idaresi dü, zenlemeleri ile Sancak'ı merkezî idareye daha bağımlı bir hale getirmeye, özel hakların kullanılmasına engel olmaya çalışır⁽³²⁸⁾.

Sakarya Savaşı öncesi günlerde kurulan "Selâmet-i Belde Cemiyeti", 1922 yılında, Fransız yönetimi tarafından kapatılır. Türklerin ve Türkçülerin cemiyetteki faaliyetleri Fransızları rahatsız etmiştir⁽³²⁹⁾.

11 Ekim 1922'de Türk Milli Mücadelesi'nin silahlı devresi, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile sona erer⁽³³⁰⁾. Bundan sonra mücadele politik olacaktır. Bu politik mücadele içinde Sancak Türkleri kendi haklarının da savunulmasını isterler ve Türkiye nezdinde yeniden girişimlerde bulunurlar. Tayfur (Sökmen), İhsan ve Abdurrahman (Mürsel), Samih Azmi (Ezer), Resim (Yurtman), Ankara'da çeşitli temaslarda bulunarak devletlerini anlatırlar⁽³³¹⁾. Mustafa Kemâl Paşa, bunlara İsmet Paşa'yı görmelerini söyler. Sancak Türkleritemsilcileri İsmet Paşa ile görüşür, Lozan Barış Konferansı'na ikinci başkan olarak gidecek olan Dr. Rıza Nur Bey'le tanışırlar. İsmet Paşa, davaya sahip çıkacağını söyler.

326) Kocatürk., a.g.e., s. 306

327) M.Saral., a.g.e., s. 184

328) Tekin, Hatay Basınında..., s. 3; Hatay'da..., s. 37.

329) Siliöz, a.g.e., s. 70.

330) Ateşkes'in metni için bkz., Soysal., a.g.e., C.I, s. 61-66.

331) Siliöz., a.g.e., s. 71; Sökmen., a.g.e., s. 68; Melek., a.g.e., s. 8-9.

Lozan Barış Konferansı'na katılacak heyete, Lozan'a hareketlerinden önce Konferans'ta takip edecekleri esaslar hakkında, Bakanlar Kurulu kesin direktif vermiştir⁽³³²⁾. Bu direktifte, Suriye ile olan sınırın "tashihiye vesait-i mümkününe ile son derece" çalışılması ve sınırın daha güney ve güneydoğuya çekilmesi öngörülmüştür.

I.2. LOZAN BARIŞ KONFERANSI-ANTLAŞMASI VE İSKENDERUN SANCAĞI.

Millî Mücadele'nin silahlı mücadelesini bitiren Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, hem bu mücadelenin, hem de çok uzun yıllardır sürüp gelen meselelerin halli için 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 ve 23 Nisan-24 Temmuz 1923 tarihleri arasında, iki devrede, Lozan Barış Konferansı toplanır. Konferansta çözümlenmesi gereken meseleler uzun bir zaman dilimine, geniş bir coğrafi kesime çok boyutlu bir şekilde yayılmıştır. Bu çok yönlü Konferans'ta Fransa ile ilişkiler çerçevesi içinde "Sancak Meselesi" de ağırlığını hissettirmiştir.

Lozan Konferans'ında Türk tarafı, tıpkı silahlı mücadele döneminde yaptığı gibi rakiplerini birbirlerinden ayırarak sonuca gitmek istemiştir. Bu planı gerçekleştirmek içinde Türk Heyeti'nin ilk anda anlaşmayı umduğu devlet, silahlı mücadele döneminde olduğu gibi Fransa'dır. Ankara İtilafnamesi'ni meclisinde onaylamayan Fransa'dan İsmet Paşa'nın beklentisi, bu İtilafname'nin yürürlükte olduğuna dair teminat vermesidir⁽³³³⁾. Millî Mücadele'de Fransa'nın yakınlığını gören Türk tarafı Konferans'ta da Fransız heyetinden yakınlık görmeyi beklemiştir.

332) Bakanlar Kurulu'nun kararının tam metni için bkz. Atatürk'ün Millî Dış Politikası (1919-1923), C.I, Ankara 1981, Kültür Bak. Yay. s. 497-498.

333) Yılmaz Altuğ, "Lozan'da Sınırlar Sorunu", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 34, Temmuz 1970, s. 44.

Lozan Konferans'ında Türk tarafının en çok üzerinde durduğu konular; kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, Duyun-u Umumiye gibi konulardır ve bunlar hakkındaki Türk görüşleri bu konularla en yakından ilgili devlet olan Fransa'yı çok rahatsız etmiştir⁽³³⁴⁾. Bundan başka, İngiliz temsilci Lord Curzon Fransa'yı yeniden yanına çekerek konferansta bir cephe oluşturmayı başarmıştır⁽³³⁵⁾. Fransa, konferansa kadar Suriye bölgesinde de kesin askerî ve siyasî denetimini kurmuştur ve bölgede askerî açıdan epeyce rahatlamıştır. Bu ortam ve düşünceler içinde Fransa, İngiltere ile aynı cephede bulunmayı menfaatlerine daha uygun görür. Zaten, Osmanlı topraklarında birçok yatırımı bulunan, birçok ayrıcalıklara sahip ve Osmanlı borçlarından en çok alacaklı olan (% 60 oranında) bir devletin Türk heyetinin direniş noktaları dikkate alınırca bu şekilde davranacağı açıktır.

Sancak meselesi ile doğrudan doğruya ilgili olan konu Türkiye-Suriye sınırı meselesidir. Bu sınır, Ankara İtilafnamesi ile çizilmişti, ancak İtilafname henüz Fransız Meclisi'nden geçmemiştir. Batılı devletleri masada bölme hesabının yürümesi için bu İtilafname'nin Lozan Konferans'ında onaylatılması gerekmektedir. Fransa ile başbaşa tesbit edilen Ankara İtilafnamesi hükümlerinin Lozan Konferans'ında yeniden gündeme gelmesi karşı devletlerin yeni istekleri için kapı açmak anlamına gelecekti. Bunun için Ankara İtilafnamesi'nin bütünüyle teyidi Türk Heyeti'nin Konferans'taki temel hedeflerinden birisidir⁽³³⁶⁾.

334) Soya., a.g.e., C.II, s. 338; Dıylarla..., s. 84; Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C.III. (1922-1938), 8.bs. İstanbul 1983, Remzi Kitb., s. 333; Ali Naci Karacan, Lozan, 2. bs. İstanbul 1971, Milliyet Yay., s. 388-393 ve 396-400.

335) Kinross, a.g.e., s. 542.

336) Bilssel., a.g.e., C.II, s. 214; Akşin., a.g.e., C.II, s. 185-186.

Lozan'da Türk Heyeti bu temel hedefi gerçekleştirmek için uğraşırken, bölgeleri ile yeterince ilgilenilmediğini, yeterince ağırlık taşımadıklarını düşünen Sancak Türkleri'ni temsilen Tayfur (Sökmen) 22 Ocak 1923'te "İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" imzası ile Lozan Heyetine bir telgraf çekerek⁽³³⁷⁾ bölgenin kaderi ile ilgilenilmesi, Konferans'ta halkın "havali hakkındaki... arzu ve âmaline muvafık" kararlar alınması temennisini beslediğini bildirir.

Bu gelişmelere rağmen, Lozan Konferansı'nın birinci devresinde Suriye ile sınırlar konusunda çetin bir tartışma olmamıştır. Yanlız birinci devre sonlarına doğru (31 Ocak 1923) Müttefik Devletler bir anlaşma tasarısı sunmuşlardır. Bu tasarının 3. maddesinde Türkiye'nin güney sınırları yazılıdır. Buna göre Türkiye-Suriye sınırı şöyle tesbit edilmiştir :

"Madde 3- Akdeniz'den İran sınırlarına kadar Türkiye'nin sınırları aşağıdaki suretle tesbit edilmiştir:

1- Suriye ile: Ekim 1921 tarihinde bağitlanan Türkiye-Fransa Anlaşması'nın 8. maddesinde yazılı sınırlar.." (338)

Lozan Konferansı'nın birinci devresi anlaşmazlıkla sonuçlanmış, buna rağmen devre arasında İskenderun bölgesini de ilgilendiren konularda tartışmalar sürmüştür.

8 Mart 1923'te, İsmet Paşa Ankara'dan, Konferans'a davet eden Devletler Dışişleri Bakanlarına gönderdiği tadil tekliflerinde 31 Ocak'ta sunulan barış taslağının 3. maddesinin 1. fıkrasını şöyle yazmıştır:

"Bütün ekleri ile beraber mer'i kalan 20 Birinci Teşrin 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşmasının 8'nci maddesinde yazılı sınırlar." (339)

Bu yazışmalar sürerken, yurt gezisine çıkan Mustafa Kemâl Paşa, Adana'da (15 Mart 1923'te) Sancak Türk-

337) Sökmen., a.g.e., s. 69-70.

338) Akşin., a.g.e., C.II, s. 85.

339) Bilsel., a.g.e., C.II, s. 215; Akşin., a.g.e., C.II, s. 185-186.

leri tarafından karşılanır ve bölge ile ilgili ünlü sözünü söyler : "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz"⁽³⁴⁰⁾. Bu, Mustafa Kemâl Paşa'nın Sancak Türkleri'ne verdiği bir söz olur.

14 Nisan 1923'te Lozan Konferansı'nda Suriye'yi temsil eden heyetten Mustafa Kemâl Paşa'ya bir telgraf gelir. Telgrafta "ecnebi işgaline" karşı siyasî işbirliği önerilmektedir⁽³⁴¹⁾.

23 Nisan'da Lozan Konferansı'nın ikinci devresi açılır ve 24 Nisan 1923'te Suriye sınırı meselesi görüşülmeye başlanır. Suriye sınırı meselesi 26 Haziran'a kadar tartışılmış, nihayet bu tarihte bir anlaşmaya varılabilmisti⁽³⁴²⁾. Tartışmalarda Türk Heyeti Ankara İtilafnamesi'ni bir bütün olarak onaylatmak, Fransa ise sadece 8. maddeye atıf yapmak istemektedir. İsmet Paşa, böyle bir atıfla İtilafname'nin ancak 8. maddesinin güçleneceğini, diğer maddelerin zayıflayacağını, eğer İtilafname'nin bir maddesi diğer devletleri ilgilendiriyorsa, diğer maddelerinin de ilgilendirmesi gerektiğini savunmuş, Fransız Meclisi'nin İtilafname'yi henüz onaylamadığına dikkat çekmiştir. Buna karşılık Fransa adına General Pelle de Ankara İtilafnamesi'nin mahalli olduğunu, Suriye adına imzalandığını, meclis onayına Anayasa bakımından ihtiyaç olmadığını, İsmet Paşa'nın teklifinin İtilafname'nin mahiyetini değiştireceğini ileri sürmüştür. General Pelle, Ankara İtilafnamesi'nin yürürlükte kalacağını beyan etmiştir.

Nihayet Türk ve Fransız heyetleri bir formül üzerinde anlaşırlar. Buna göre, Türk heyeti isteğinden vaz geçecek, buna karşılık da Fransız Hükümeti "Ankara İtilafnamesi'nin ve eklerinin yürürlükte kalacağını ve andlaşma

340) Sökmen., a.g.e., s. 70; Melek., a.g.e., s.9. Adana'daki türendeki manzarayı anlatan yazılar için bkz. Selçuk, Hatay'ın..., s. 19-22; Arıkoğlu., a.g.e., s. 307-308.

341) Bilal N.Şimşir., Atatürk ile Yazışmalar, C.I (1920-1923) Ankara 1981, Kültür Bak. Yay. s. 475.

342) Bu konudaki tartışmalar için bkz. Bilsel. a.g.e., C.II s. 215-217; Altuğ, a.g.m. s. 44.

ile aynı hüküm ve kuvvette olacağını teyit için... Türk heyetine bir mektup ve beyanname" gönderecektir⁽³⁴³⁾.

Konferans'ta bu neticeye varılincaya kadar Türk-Fransız ilişkileri kritik anlar yaşamıştır. Milli Mücadele'deki tutumlarını değiştiren Fransızlar Türk kamuoyundan sert tepki görmüşlerdir. "İleri" gazetesi Fransızlara saldırmış, Fransa'nın, Suriye'de rahat kalabilmesi için barışın imzalanmasını kolaylaştırarak Türklerle dostluk kurması gerektiği yolu nda uyarılarda bulunmuştur. Bu sırada "Mustafa Kemal, Türkiye'nin İskenderun'a müdahalede bulunacağından söz ederek Fransızları tehdit ve Suriyelileri, kendi kaderlerini ellerine almaya teşvik" etmekte, Sancak'ta da Fransızların davranışlarının sertliği iddiaları yükselmektedir⁽³⁴⁴⁾.

Lozan'da birdenbire, Türk birliklerinin Suriye sınırına yığınak yaptığı haberi yayılır. General Pelle ile İsmet Paşa bu konuda görüşürler. General, hareketin fena tesirlerinden söz eder. İsmet Paşa'da bu hareketin kıtaların normal yer değiştirme işlemi olduğunu, ancak sınırdaki kolordunun başka yöne sevki için çalışacağını söyleyerek havayı dağıtır⁽³⁴⁵⁾.

Konferansın ikinci devresinde Tayfur (Sökmen) Sancak ile ilgili girişimlerini sürdürmüş, 16 Mayıs 1923'te Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa Bey ile Lozan Türk Heyeti ikinci başkanı Dr. Rıza Nur Bey'e gönderdiği mektuplarda Fransızların baskısından, Ankara İtilafnamesi'nin 7. maddesinin uygulanmadığından, Lozan'da bu konu çözümlenmezse Sancak Türklerinin elim bir vaziyete düşeceklerinden bahsetmiştir⁽³⁴⁶⁾. Mektuplar "Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti Murahhaslığı" imzasıyla gönderilmişlerdir.

Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti'nin Lozan Konferansı döneminde kurulduğunu görüyo-

343) Akşin., a.g.e., C.II, s.186.

344) Sonyel., a.g.e., C.II, s. 338.

345) Karacan., a.g.e., s. 383-388.

346) Sökmen., a.g.e., s. 70-72.

ruz. Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra Sancak bölgesini terk ederek Türkiye'ye gelen birçok Sancak Türkü vardır. Bunlar genellikle Adana'da toplanmışlardır. Milli Mücadele zaferle sonuçlanınca bunların ileri gelenleri Ankara'da siyasî temaslarda bulunup bölge ile ilgilenilmesini istemişlerdi⁽³⁴⁷⁾. Fransızlar bu heyet üyeleri hakkında mahkumiyet kararı almışlardır.

Sancak ileri gelenleri, Adana'da, hem siyasî temaslarda bulunarak İskenderun Sancağı ile ilgili kamuoyu yaratmak ve Türkiye'nin ilgisini çekmek, hem de Sancak'tan Türkiye'ye gelenlerin ihtiyaçları ile ilgilenmek üzere, gayriresmi olarak Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti'ni kurarlar. Cemiyet başkanı Samih Azmi (Ezer) Beydir. Kurucu ve üye olarak şu isimler de cemiyette yer almışlardır : Tayfur (Sökmen), Rasim (Yurtman), Nuri Aydın (Konuralp), İdris Antaki, Yüzbaşı Affan, Şükrü Oğuz (Alpkaya), Vaffi Bolat, Nusret Beyler⁽³⁴⁸⁾.

Cemiyet, faaliyetlerini bir müddet gayriresmi olarak yürüttükten sonra resmiyet kazanarak faaliyetlerini daha düzenli hale sokmak ister. Bunun için de 30 Mayıs 1923'te "Antakya-İskenderun Yurdu" adını alarak resmen kurulur. Başkanlığa Tayfur (Sökmen), ikinci başkanlığa Samih Azmi (Ezer), sekreterliğe Şükrü Oğuz (Alpkaya) seçilmişlerdir⁽³⁴⁹⁾.

Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanır⁽³⁵⁰⁾. Antlaşma'nın 3. maddesi Suriye ile olan sınırın Ankara İtilafnamesi'nin 8. maddesinde tanımlenen sınır olduğunu belirtir. General Pelle'nin aynı gün verdiği mektup ve beyanname ile de Ankara İtilafnamesi'nin hükümlerinin yürürlükte olduğu teyit edilmiştir.

347) Üçüncü Bölüm, Birinci Kısım. I'e (s.49) bakınız.

348) Melek., a.g.e., s. 8-9; Selçuk., a.g.e., s. 17; Sökmen., a.g.e., s. 66-67; Nuri Aydın Konuralp, Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadeleleri Tarihi, İskenderun 1973, Hatay Postası Gazete ve Matbaacılık, s. 139.

349) Sökmen., a.g.e., s. 73.

350) Antlaşma'nın ve eklerinin tam metni için bkz. Soysal., a.g.e., C.I., s. 67-244.

Lozan Barış Antlaşması, Ankara İtilafnamesi'ni aynen teyit ettiği için İskenderun Sancağı ile ilgili bir değişiklik de olmamıştır. Sancağın idarî, hukukî, kültürel ve ekonomik yapısı ana hatlarıyla, Ankara İtilafnamesi'nde düzenlendiği çerçevede sürmüştür.

II. FRANSIZ İDARESİNDE İKİNCİ DÖNEM

II.1. İSKENDERUN SANCAĞINDA 1923-1928 DÖNEMİ

II.1.1. Genel Hatları ile 1923-1928 Döneminde Türk-Fransız İlişkileri ve İskenderun Sancağı

Bu dönemde Türk-Fransız ilişkilerinde İskenderun Sancağı ile ilgili en önemli mesele Türkiye ile Suriye arasındaki sınırın tesbiti meselesidir. Gerçekte bu sınır ana hatları ile Ankara İtilafnamesi'nde gösterilmiş, ayrıntıların saptanması için de "bir ay içinde" sınır komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak, önce Milli Mücadele şartları, sonra Lozan Barış Konferansı'ndaki tartışmalar, Antlaşma imzalandıktan sonra da güney sınırının doğusu konusunda İngiltere ile tartışma ve konuyla ilgili belirsizlikler Suriye sınırının tesbitini etkilemiş ve bu sınır Ankara İtilafnamesinde gösterildiği şekilde ana hatları ile kalmıştır. Ankara İtilafnamesi'nin öngördüğü sınır komisyonu, ancak Eylül 1925'te kurulabilmiştir⁽³⁵¹⁾. Fakat mesele bu komisyonda çözümlenememiş ve Fransız Hükümeti, adına, Şubat 1926'da Suriye Yüksek Komiseri De Jouvenel, Ankara'ya gelmiş ve Türk Hükümeti ile görüşmelerde bulunmuştur. Görüşmeler sonunda, 18 Şubat 1926 da De Jouvenel ile Tefrik Rüştü (Aras) arasında bir Sözleşme, 5 protokol ve imza protokolü parafe edilmiştir⁽³⁵²⁾, Bu Antlaşma, sadece sınırları belirlemekle kalmamış genel olarak, Türk-Fransız ilişkilerinin düzenleyicisi de olmuştur. Buna

351) Olaylarla..., s. 85;

352) a.g.e., s. 85.

gürce, taraflar aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözecekler, bu olmazsa hakeme başvuracaklar ve taraflardan birine yöneltilen silahlı bir saldırı halinde diğeri tarafsız kalacaktır. Anlaşmaya ek protokollerden biri de sınır ihlallerini önlemek için düzenlenmiştir. Fransa, 1926 Anlaşması ile Payas ve Kilis bölgelerinde Türkiye lehine bazı sınır düzenlemelerini de kabul etmiştir.

1926 Anlaşması'na göre, Türkiye, Bağdat Demiryolu'nu (Suriye sınırlarının içindeki kısım da dahil olmak üzere) askerî amaçlarla kullanabilecektir. Fransa'nın Suriye'de alacağı tedbirler ve esas teşkilat ne olursa olsun İskenderun Bölgesi'nin özel rejimi daima gözönünde tutulacaktır. Sancağ, Suriye Devleti çerçevesinde idarî ve malî özerklikten yararlanacaktır⁽³⁵³⁾.

18 Şubat 1926 Anlaşması, Türkiye-İngiltere Musul anlaşmazlığı sebebiyle 30 Mayıs'a kadar Fransa tarafından imza edilmemiştir. Çünkü Anlaşma, içinde taşıdığı hükümlerle İngiltere'nin zararınadır. Bu sırada, Musul Meselesi dolayı, sııyla Türkiye ile İngiltere arasında savaş tehlikesi belirmiştir. Musul konusunda çıkacak bir savaşta, 18 Şubat Anlaşması, Fransa'nın İngiltere'ye yardımını engelleyeceği gibi, Bağdat Demiryolu'ndan Türkiye yararlanabileceği için Türkiye'ye askerî kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca, Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin Türkiye aleyhine girişeceği olası zorlama tedbirlerine de, bu Anlaşma'ya dayanarak Fransa'nın katılmasına engel olabilecektir. Bütün bunlardan başka Fransa, İngiltere-Türkiye anlaşmazlığı dolayısıyla kendisi için yeni şartlar ve avantajlar doğabileceğini düşünmüştür. Bu sebeplerle Fransa, Anlaşma'yı imzalamayı 30 Mayıs'a kadar geciktirmiştir⁽³⁵⁴⁾,

353) Erkin., a.g.e., C.I, s. 86.

354) Anlaşma'nın imzalanmasının gecikme sebepleri hk. bkz. Dayılarla..., s. 86-87, Gönlübol-Sar, a.g.e., s. 82; Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyet'in İlk 10 Yılı ve Balkan Paketi, (1923-1934), Ankara 1974, Dışişleri Bak. Arşt. ve Siyaset Planlama Gn. Müd. Yay. s. 124.

İngiltere ile Türkiye arasında Musul Meselesi anlaşma ile sonuçlanınca, Fransa'da 18 Şubat 1926 Anlaşması'nı imzalamıştır⁽³⁵⁵⁾. Böylece Türk-Fransız ilişkilerindeki ayrıntılar da saptanmıştır.

II.1.2. 1923-1928 Döneminde İskenderun Sancak- ğı'nda İdari Yapı ve Yeni Düzenlemeler

Suriye üzerinde Manda kurulması San Remo Konferans'ında kararlaştırılmış, daha sonra mandater devlet olarak Fransa belirlenmişti. Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan iki ay sonra, 29 Eylül 1923'te Milletler Cemiyeti Konseyi, Suriye ve Lübnan'da Fransa mandasını onaylamıştır⁽³⁵⁶⁾. Böylece İskenderun Sancakı da, Suriye içinde mütalaa edildiğinden Fransız mandası altına alınmış, ancak manda, Sancak'ta bazı özel şartlarla yürürlüğe girmiştir. Bu özel şartlar, Ankara İtilafnamesi'nde Türkiye ve Fransa arasında belirlenmiş olan şartlardır.

Fransa, Suriye'de "ademi merkezîyetçi" bir idare kurmuştur. 1923 yılından sonra Fransa, Ankara İtilafnamesi ile Sancak için kabul ettiği özel rejimi korumuştur. Bu yıllarda Sancak'ta idari otorite olarak Suriye Hükümeti, zabıtası, mahkemesi, karma bir mahkeme, Fransız emniyet ve polisi, Suriye askerleri, "Mesalih-î Hassa servisleri" ve Milis kuvvetleri bulunmaktadır⁽³⁵⁷⁾.

1924 yılında, Türkiye'nin Ankara İtilafnamesi, nin uygulanması konusundaki ısrarları ile Fransızlar Sancak idaresinde yeni düzenlemeler yaptılar. Bu düzenlemeler ile 12 üyeli bir Sancak Meclisi kurulur. Anayasa ve dışişleri bakımından Sancak, Suriye'ye bağlıdır. Sancak'ta yönetim Mutasarrıf'ın idaresindedir. Sancak Mutasarrıfı bu dönemde İbrahim Edhem'dir. Sancak Mutasarrıfı'nı, Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserini Sancak'ta temsil eden Delege denetler.

355) Anlaşma metni için bkz. Soysal., a.g.e., C.I, s.281-303.

356) Dıylarla..., s. 127.

357) a.g.e., s. 85; Melek, a.g.e., s. 28.

Bütün karar ve emirler bu Delege'nin ve Fransız Yüksek Komiseri'nin onayından geçerek yürürlüğe girer. Sancak görevlileri Şam Hükümeti tarafından atanır ve bunlar genellikle Arap veya Arapçı olmuşlardır. Türkiye'den ayrılan 150'liklerden bazıları da Sancak'a gelmişler ve Sancak idaresi bunları oldukça iyi karşılamıştır⁽³⁵⁸⁾.

1925 yılında Sancak'ta Fransız Yüksek Komiserliği'nin kararı ile Arapça ve Fransızca'nın yanında Türkçe'nin de resmi dil olması kabul edilir⁽³⁵⁹⁾. Ancak aynı yıl Sancak doğrudan doğruya Suriye Hükümeti'ne bağlanmıştır. Halbuki 1925'e kadar Sancak Halep Valiliğine bağlı idi. Zaman içinde Sancak'ta Suriye'nin nüfuz ve otoritesinin artmakta olduğu görülmektedir⁽³⁶⁰⁾.

1926 yılında Sancak Türkleri için olumlu gelişmeler görülür. 30 Mayıs 1926 Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'nın yapılması Türk ileri gelenlerini cesaretlendirmiştir. Bu sırada Abdurrahman Melek ve Abdülgani Türkmen, Türk toplumu adına muhatap alınabilecek kişiler olarak sivrilmişlerdir. Türk unsur aktif bir faaliyet içine girmiştir⁽³⁶¹⁾. 1926 Anlaşması ile af konusu da gündeme gelmiş ve 1921'de Sancak'a dönme imkanı bulamayan Türkler, bu arada Tayfur (Sökmen) da, Sancak'a dönme imkanı bulmuşlardır⁽³⁶²⁾.

Sancak merkezi İskenderun şehridir. İdarî açıdan merkez İskenderun görünse de gerçekte merkez İskenderun ile beraber Antakya tarafından paylaşılmıştır. Eğitim, ziraat ve bayındırlık daireleri Antakya'dadır. Diğer Sancak Daireleri ile Sancak mutasarrıfı ve delege İskenderun'da oturur. Gümrük dairesi sürekli İskenderun'dadır, bunun dışında diğer daireler yazın Antakya'ya, kışın İskenderun'a taşınırlar⁽³⁶³⁾.

358) Cumhuriyet'in ..., s. 28

359) Sakarya., a.g.e., s. 32.

360) Melek., a.g.e., s.11; Soysal., a.g.m., 81

361) Melek., a.g.e., s. 12-13.

362) Sökmen., a.g.e., s. 83-84; Tekin, Tarihte., s.36-37. Tayfur Sökmen., 1927'de Antep'e yerleşir. Bu arada faaliyetleri sürmektedir. Türkiye ile Fransa arasında varılan mutabakat çerçevesinde 150'liklerin sınırdan uzaklaştırılmasına karşılık. T.Sökmen. de zorunlu olarak Adana'ya taşınır. T.Sökmen, 1932'de de benzer sebeplerle İstanbul'a taşınacaktır. Sökmen., a.g.e., s. 85-88.

363) Siliöz., a.g.e., s. 15.

II.1.3. 1923-1928 Döneminde Sancak Türkleri İle Türkiye İlişkileri

Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra, önceden Adana'da toplanıp "Antakya-İskenderun Yurdu" Cemiyetini kuran Sancak Türkleri adına Tayfur (Sökmen), Lozan sonrası şartlara göre tutum belirlemek için faaliyetlerde bulunmuştur. Sancak bölgesinde Fransa'nın sözlerinin tutmadığını Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerine ve Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgraflarla (16 Ağustos 1923) bildirmiş⁽³⁶⁴⁾, ayrıca Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'ya yazdığı bir mektupla da (29 Ağustos 1923) bundan sonraki faaliyetleri konusunda talimat istemiş, Sancak'ta uygulanacak af konusunda ricada bulunmuş, Sancak'la ilgili bir yetkili merci tayini istemiştir⁽³⁶⁵⁾. İsmet Paşa bu mektuba aynı gün verdiği cevapta, Sancak konusunda şimdilik birşey yapılamayacağını, dilekçenin kapsamı ile meşgul olunacağını, Antakya-İskenderun Yurdu Cemiyeti'ni göreve eskisi gibi devam etmesini tavsiye etmiştir⁽³⁶⁶⁾.

İsmet Paşa'nın tavsiyesine rağmen, Adana'daki cemiyet, cemiyet üyelerinin anlaşmazlığı yüzünden 1924 yılında Tayfur (Sökmen) tedavi için Viyana'ya gittiğinde kapanmıştır⁽³⁶⁷⁾.

1926 yılında Lozan Antlaşması'nda belirlenen "hakkı hıyar" (ülke ve tabiiyet seçme hakkı) süresi dolacaktır. Bu yüzden Sancak Türkleri kitleler halinde Türkiye'ye göç etmek için hazırlanırlar. Sancak sosyal yapısında Türk nüfus aleyhine olacak bu durumu engellemek için Halep Türk Konsolosluğu faaliyete geçer. Konsolosluk, hem vize konusunda güçlükler çıkartır, hem de halk arasında buraların yakında Türkiye'ye verileceği propagandası yapar. Böylece, göç hareketi durdurulabilir⁽³⁶⁸⁾.

364) Sökmen., a.g.e., s. 77-78.

365) a.g.e., s. 80-81.

366) a.g.e., s. 81

367) a.g.e., s. 81-83.

368) Tekin., a.g.e., s. 37.

II.1.4. İskenderun Sancağı'nın Fransız Mandası
Altında Bağımsızlık İlanı Hareketi.
(Ocak-Haziran 1926)

Fransız Hükümeti, 1925 yılında Suriye'de yoğun güçlüklerle karşılaşmış ve bunun için M. de Jouvenel'i Suriye Yüksek Komiseri olarak bölgeye göndermiştir. Sancak Türkleri de Yüksek Komiser'in Liberal politikasından umut besleyerek bağımsızlık düşüncelerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Ocak 1926'da, Suriye Meclisi'ndeki Sancak temsilcileri Sancak'ın doğrudan Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlanmasını talep ederler⁽³⁶⁹⁾. Böylece, Suriye ile eşit statüye sahip olmak arzulanmaktadır. Fransız yönetimi bu talebe olumlu bakar ve Sancak'ta seçimler yapılır. Seçimler, Fransız delegesinin istediği biçimde olmuş ve onun istedikleri seçilmiştir⁽³⁷⁰⁾.

Sancak Meclisi, Mart 1926'da toplanmış ve bir Anayasa ile beraber doğrudan Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı, Fransız mandası altında "Müstakil İskenderun Hükümeti"ni ilan etmiştir⁽³⁷¹⁾. Manda idaresi tam bağımsızlık ihtimalini önlemek için Pierre Durieux'yu Hükümet Başkanı seçtirmiştir.

Sancak'taki bu gelişmelere Suriye'de büyük tepkiler gösterilir. Yoğun siyasî görüşmeler ve Suriye Cumhurbaşkanı Ahmet Nami'nin de ricaları ile Fransız Yüksek Komiseri nüfuz ve yetkisini kullanarak Sancak'ın bağımsızlıktan vazgeçmesini sağlar, Sancak, Suriye içinde muhtar bir bölge olarak kalacaktır. 12 Haziran 1926'da Sancak Meclisi milletvekilleri Şam'a iltihak kararı alırlar⁽³⁷²⁾.

369) Dıylarla..., s. 85.

370) Melek., a.g.e., s. 13-14.

371) Dıylarla..., s. 85.

372) a.g.e., s. 85; Türkiye Dış..., s. 124.

II.2. İSKENDERUN SANCAĞI'NDA 1928-1930 DÖNEMİ

II.2.1. 1928-1930 Döneminde Türkiye-Sancak-Fransa İlişkileri

Bu dönemde Sancak bölgesi ile Türkiye arasında, bir önceki dönemde olduğu gibi, resmi ilişkiler henüz kurulmamıştır. Türk resmi makamları Sancak Türkleri için bir şey yapılamayacağı fikrindedirler⁽³⁷³⁾. Sancak Türkleri'nin ileri gelenleri ile yaptıkları temaslarda sadece üzüntülerini dile getirmektedirler. Türk dış politikası ise Lozan Barış Antlaşması'nın etkisi altında gelişmektedir.

Sancak basını ise Türkiye ile yakından ilgilenmekte, Atatürk ve Türkiye'deki gelişmeler Sancak basınında geniş yer tutmaktadır. Sancak basınındaki bu haberlerin ağırlığı giderek artacaktır⁽³⁷⁴⁾.

1929 yılında İstanbul'da "Antakya-İskenderun ve Havalesi Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti" yeniden kurulur⁽³⁷⁵⁾. Cemiyet daha önce Adana'da kurulmuş, ancak 1924'te kapanmıştı.

Bu dönemde Türk-Fransız ilişkilerinde borçlar ve sınırlar meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Borçların ödenmesi, uzun görüşme ve tartışmalardan sonra 13 Haziran 1928'de verilen bir anlaşma ile formüle bağlanır⁽³⁷⁶⁾. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkisi ile Türkiye ödeme güçlükleri içine girmiş ve borçlar meselesi Türk-Fransız ilişkilerindeki ağırlığını korumuştur.

Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen ve Sancak ile ilgili olan diğer bir konu da Suriye ile olan sınırın kesin tesbitidir. 30 Mayıs 1926 Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması ile bu mesele büyük ölçüde çözümlense de bazı ihtilaflı noktalar vardır. Sınır meselesi konusu 22 ve 29 Haziran

373) Sökmen., a.g.e., s. 85; Melek., a.g.e., s.18.

374) Sancak basını, Türkiye'ye ilgisi hk. bkz. Tekin, Hatay Basınında..., 3+67 s. ve Mehmet Tekin, Hatay Basın Tarihi, Antakya 1985, Kültür Bsm., 191 s.

375) Sökmen., a.g.e., s. 87.

376) Anlaşma metni için bkz. Türkiye Dış..., s. 134-144.

1929'da Ankara'da imzalanan protokollerle⁽³⁷⁷⁾ çözümlenmek istenmiştir. Ancak, konunun kesin çözümü 3 Şubat 1930 "Türk-Fransız Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Andlaşması" ile gerçekleştirilmiştir⁽³⁷⁸⁾. Andlaşma'nın ikincimaddesine göre iki devlet arasında çıkacak meselelerde çözüm bulunamaması durumunda Milletlerarası Adalet Divanı'na başvurulacağı belirtilmiştir. "3 Mayıs 1930 Son Protokolü" ile de Türkiye-Suriye sınırında Cizre-Nusaybin sınır hattı düzenlenerek sınır işaretlenmesi işi sonuçlandırılmıştır⁽³⁷⁹⁾.

Türk Hükümeti'nin, 10 Ocak 1929'da çıkardığı 1575 sayılı kanunla Adana-Mersin demiryolunu, millileştirmek istemesi Türk-Fransız ilişkilerinde bir başka çıban başı olmuş, fakat bu mesele diğerleri kadar sürüncemede kalmayarak, Haziran 1929'da Türkiye'nin istediği biçimde sonuçlandırılmıştır⁽³⁸⁰⁾.

II.2.2. 1928-1930 Döneminde İskenderun Sancağı'nda İdari Yapı ve Gelişmeler.

1928 yılına kadar, Fransa'nın Suriye politikası, çeşitli iç karışıklıklardan faydalanarak ve bu arada Dürzileri destekleyerek Suriye'ye egemen olmaktır. Bunun için Suriyelilere karşı İskenderun Sancağı'ndaki "istiklâl" cereyanını da bir tehdit olarak kullanmaktadır⁽³⁸¹⁾. Fakat Dürzi politikası Fransa'ya zarar verir ve Dürzilerin ayaklanmasını güçlkle bastırabilir. Bu hatayı tamir etmek için 1928 yılında, Suriye Meclisi'nin bir "Kurucu Meclis" olarak Suriye Anayasası'nı hazırlamasını sağlar⁽³⁸²⁾. Fransa bölgede denetimini, sözde Cumhuriyet ilan ederek anayasal yoldan devam ettirmek istemektedir.

377) 22 Haziran Protokolü ve ek mektuplarının metni için bkz. Ayın Tarihi, C.20, Sayı 63-64, Haziran-Temmuz, 1929, s. 4651-4659; 29 Haziran Protokol metni s. 4659-4663'tedir.

378) Andlaşma metni için bkz. Cengiz Yavuzcan., Türkiye ile Yabancı Devletler Arasında Hukukî ve Cezai Sahalarda Yapılan Anlaşmalar, (1920-1967), Ankara 1967, İş Matb. ve Tic. s. 215-221.

379) Soysal., a.g.m., s. 81

380) Türkiye Dış..., s. 132; Armaoğlu, a.g.e., s. 513.

381) Melek., a.g.e., s. 15-16.

382) a.g.e., s. 16.

1928 Anayasası'na ek olarak bir İskenderun Sancağı Statüsü de hazırlanmıştır. Suriye Anayasası ve ekleri 1930 yılında Milletler Cemiyeti tarafından onaylanır⁽³⁸³⁾. Suriye Anayasası'nda Fransa'nın manda rejimi çerçevesindeki yetkileri geniş bir şekilde yer almıştır. Bu yüzden de Suriye,deki karışıklıklar sona ermemiştir.

İskenderun Sancağı Statüsü de 14 Mayıs 1930'da Fransız Yüksek Komiserliği'nin 3112 sayılı kararname ile yürürlüğe girmiştir⁽³⁸⁴⁾. Bu statü ile Sancak'ın malî ve idarî açıdan özerkliği milletlerarası bir belgeye bağlanmıştır, ancak uygulamada durum böyle gelişmemiştir. Üstelik, İskenderun Sancağı'na tanınan "idare-î mahsusa"nın işleyişinde, kurulan "Meclis-î İdareye" rağmen Suriye Devlet Reisi'ne geniş yetkiler tanınmıştır. Adli personelin, Sancak yüksek görevlilerinin tayini Devlet Reisi'nin elindedir⁽³⁸⁵⁾. Bu statü, Sancak'a yazılı bir idarî özerklik sağlamıştır, ancak idari özerkliğin kullanılmasında Suriye merkezine geniş yetkiler tanıdığı ve Suriye Hükümeti de bu yetkileri Sancaktaki Türkçüler aleyhine kullandığı için, statü olumlu bir gelişme sağlayamamıştır.

II.2.3. Türk Harf İnkılâbı'nın Sancak'taki Etkisi.

1928 yılında Türkiye'de önemli bir inkılâp hareketi olarak, Harf İnkılâbı gerçekleştirilir. Daha bu konu kenunlaşmadan önce, Türkiye'de maddi hazırlık ve kamuoyu hazırlama çalışmaları devam ederken, Ekim 1928'de Türkiye'den Sancak'a alfabeler, okuma kitapları, yazı rehberleri getirilir. Bu arada Sancak Türkleri'nin ileri gelenleri ve basın, konuyu tanıtmak için faaliyete geçmişlerdir. Türkiye'den de Sarı Ziya adında birisi gelerek bu faaliyetlere katılmıştır⁽³⁸⁶⁾. Bu faaliyetlere paralel olarak Suriye Eğitim Meclisi, Sancak İlkokullar Temsilcisi

383) Suriye Devleti Anayasası metni için bkz. Ayın Tarihi, C.22-23, Sayı 75-78, Haziran-Eylül 1930, s. 6388-6398.

384) Göztepe., a.g.e., s. 12.

385) Melek., a.g.e., s. 16-17.

386) Tekin, Harf İnkılâbı..., s. 119-161; Melek a.g.e., c.19.

Ömer Hilmi Bey'de "İskenderun Maarif Reisliği"ne sunduğu raporda (2 Kasım 1928) yeni harflerin kabulünde bilim, eğitim, dil, kültür, din ve siyaset açılarından hiçbir sakınca olma, dığının belirtir⁽³⁸⁷⁾.

Yeni harfleri öğretmek ve öğrenmek üzere Sancak Türkleri çeşitli girişimlerde bulunurlar. Ahmet Sırrı (Hocaoğlu), Selim Çelenk, Sarı Ziya, Şükrü Fehmi (Balçioğlu), Abdurrahman (Melek), Mahrinnisa Hanım (Çinçin-sonradan Atay) bu konuda öncü olmuşlardır. Bunlar Antakya'da düzenli gece ve gündüz kursları açarak yeni harfleri öğretmeye çalışmışlardır⁽³⁸⁸⁾.

Suriye Arap basını ise bu kurslara şiddetli tepki gösterir, giderek Türkçe konuşmaya bile tepki göstermeye başlar. Haziran 1929'da Antakya'yı ziyaret eden bir Fransız devlet görevlisi şerefine verilen ziyafette Belediye Başkanı Süreyya Halef ile Mutasarrıf İbrahim Edhem Beylerin Türkçe nutukları Suriye gazetelerinin saldırılarına hedef olur⁽³⁸⁹⁾. Suriye basınına karşı, Sancak'taki Türk basın da yayınları ile cevap vermektedir. Ancak gerek Suriye basınının etkisi, gerekse Antakya Kaymakamı Nesip Eyyubi Beyin yerine Zekeriya İdris Beyin tayin edilmesi sonucu kurslar sıkı denetim altına alınır. Kurs açma şartları zorlaştırılır ve 1931'de bu sebeplerle kurslar kapatılır. Aynı yıl kısa bir kurs denemesi daha olmuş, ancak o da kapanınca çalışmalar yavaşlamıştır⁽³⁹⁰⁾.

II.3. İSKENDERUN SANCAĞI'NDA 1930-1935 DÖNEMİ

II.3.1. 1930-1935 Döneminde Milletlerarası Durumun Türk-Fransız İlişkilerine Etkisi

Bu dönemin ilk yılları, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan anlaşmaların etkisi altında geçmiştir. Nitekim

387) Tekin., Harf İnkılabı..., s. 119-161; Melek. a.g.e. 19.

388) a.g.e., s. 120-122.

389) Tekin., Tarihte..., s. 39-40.

390) Tekin., Harf İnkılâbı., s. 121-122.

Türkiye'de Lozan Barış Antlaşması hükümleri çerçevesinde, dış politikasını belirlemektedir. 1933 yılında bu durum değişmeye başlayacak ve değişme giderek artan bir dozda hız kazanacaktır. Bunun Avrupa'daki göstergesi, Almanya'nın 1933'ten itibaren Versailles zincirlerini kırmaya başlaması, Türkiye açısından göstergesi de Fransa ile olan borçlar meselesinin kesin çözümünün sağlanmasıdır. Avrupa'daki gelişmeler nedeniyle aranan ve başvurulmuş bir ülke olması Türkiye'yi milletlerarası politika sahnesine çekecek, Türkiye'de güvenlik kaygılarıyla bu sahnede kendi isteğiyle rol alacaktır. 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması⁽³⁹¹⁾ da Türkiye'yi zaten milletlerarası politikaya yöneltmiştir.

13 Haziran 1928'de Osmanlı borçlarının ödenmesi için bir Anlaşma yapılmış ancak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sebebiyle bu Anlaşma hükümleri yürümemişti. Bunun üzerine, bu yeni durumun yarattığı şartlar, yeniden görüşme konusu olmuş ve 22 Nisan 1933'te Paris'te yeni bir borçlar Anlaşması imzalanmıştır⁽³⁹²⁾. Borçlar meselesi çözümlendikten sonra Türk-Fransız ilişkileri normal seyrini alarak 1936'ya kadar dostane denebilecek bir düzeyde seyretmiştir.

1933 yılında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve Avrupa'daki diğer gelişmeler Fransa-Türkiye ilişkilerinin gelişmesini olumlu yönde etkileyen hususlar olmuştur. Bu sırada Akdeniz'de İtalyan tehdidi ortaya çıkmıştır ve İngiltere ile Fransa bu gelişmelerden rahatsız olmuşlardır⁽³⁹³⁾. Türkiye Sevr gibi bir barış antlaşmasını yırtma tecrübesi dolayısıyla Almanya'nın davranışlarına daha hoşgörülü yaklaşmaktadır, fakat Akdeniz'deki İtalyan tehdidinden çok rahatsız

391) Kocatürk., a.g.e., s. 535.

392) Türkiye Dış..., s. 144-152.

393) Almanya ve İtalya'nın bu dönemdeki faaliyetleri için bkz. Olaylarla..., s. 92-94; Soysal., a.g.m., s. 81-82; İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi", (1934-1937) Belleten, C. XLV/1 Sayı 177, Ocak 1981, (Atatürk Özel Sayısı) s. 95-155; Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 237-243, 251-256.

olmuştur. Fransa, Alman tehlikesine karşı önlem almak için her ne kadar Türkiye'ye yaklaştıysa da bir Pakta yanaşmamıştır. Fransa'ya göre Türkiye ile kurulacak bir Pakt İtalyanları kuşkulandıracak ve Almanya ile anlaşmalarına yol açacaktır.³⁹⁴

Her ne kadar Fransa, Türkiye ile doğrudan bir Pakt kurmadıysa da iki devlet 9 Şubat 1934'te kurulan Balkan Antantı ile dolaylı yollardan bağlıydılar. Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile kurduğu Antand Türkiye'yi hem batı dünyasına, hem de "Küçük Antant" içinde yer alan Rumanya ve Yugoslavya aracılığı ile Fransa'ya yaklaştırmıştır⁽³⁹⁴⁾.

3 Ekim 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Türkiye ile batı dünyasını birbirine daha çok yaklaştırır. İngiltere Akdeniz ülkeleri ile, bu arada Türkiye ile de ittifak yapar. (11 Ekim 1935 Cenevre)⁽³⁹⁵⁾ Habeşistan olayında Milletler Cemiyeti çaresiz kalmış, İngiltere de 27 Temmuz 1936'da İtalya'nın verdiği güvence ile Akdeniz'de giriştiği ittifakları, ilgili devletleri son anda haberdar ederek, sona erdirmiştir. İngiltere'nin tutumu ve Fransa ve İngiltere'nin Milletler Cemiyeti üzerindeki etkinliği Türkiye'yi dış politikada daha dikkatli olmaya zorlamıştır.

II.3.2. 1930-1935 Döneminde Türkiye-Sancak Türkleri İlişkisi

Bundan önceki dönemlerde olduğu gibi, Türkiye Fransa ile ilişkilerde yeni meseleler yaratmamak için, Sancak'taki uygulamalar konusunda görüş bildirmekten dikkatle çekinmiş ve bunun için yetkililerine gerekli talimatlarını vermiştir⁽³⁹⁶⁾. 1932'de Sancak ileri gelenlerinden Tayfur (Sökmen), İstanbul'a taşınır ve 1933'te Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti başkanı seçilir⁽³⁹⁷⁾.

394) Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel bir Bakış", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.I, Sayı.2, s. 459.

395) İttifak metni için bkz. Soysal., a.g.e., C.I., s. 477-492.

396) Erkin., a.g.e., C.I, s.86.

397) Sökmen., a.g.e., s.88.

Tayfur (Sökmen), bu dönemde Millî Eğitim Bakanlığı'nın Türkiye sınırlarının dışındaki Türkler için hazırladığı imkanlardan yararlanarak Sancak Türk çocuklarının Türkiye'de eğitilmeleri için girişimlerde bulunmuş ve 1933'ten itibaren birkaç sene içinde 175 çocuk Türkiye'de eğitilmişlerdir⁽³⁹⁸⁾. Bu çocuklar ileride Sancak davasında Türkiye'nin kullanacağı kadroyu büyük ölçüde oluşturmuşlardır.

Tayfur Sökmen, 1934 yılında, Atatürk tarafından, Sancak davasında daha yakından çalışabilmesi için Antalya bağımsız milletvekili seçilir⁽³⁹⁹⁾. Tayfur Sökmen Dört Yol'da Sancak ile ilişki kurup çalışmalarına devam etmeye başlar. Fransızların bundan rahatsız olmalarına ve Türk Hükümeti nezdinde protestoya girişmeleri üzerine, Tayfur Sökmen'in bağımsız milletvekili olması öne sürülerek Fransız istekleri reddedilmiştir⁽⁴⁰⁰⁾. 14 Mart 1935 tarihinde de Tayfur Sökmen, Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti başkanlığından ayrılarak cemiyetin fahri genel başkanı seçilmiştir⁽⁴⁰¹⁾.

Sancak'taki Türkler ise geçitli vesilelerle Türkiye'ye olan sevgilerini ifade etmektedirler. Altı ayda bir toplanan sınır komisyonu toplantısı 1934'te İskenderun'da yapılacak ve Türk Heyeti'ne Gaziantep Valisi Akif İyidoğan başkanlık edecektir. Heyet Sancak'ta büyük ilgi ile karşılanır⁽⁴⁰²⁾. Bu ilgi Fransız ve Suriyelilerin tepkisine yol açar. Buna cevap olarak 24 Mayıs 1934'te Suriye Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Abid başkanlığında Suriye ileri gelenleri Sancak'a seyahat düzenlemişlerdir⁽⁴⁰³⁾.

398) Sökmen., a.g.e., s. 90.

399) Ünal., a.g.e., s. 575.

400) Sökmen., a.g.e., s. 98.

401) a.g.e., s. 92

402) Melek., a.g.e., s. 19-20; Tekin, Tarihte..., s 47-48.

403) a.g.e., s. 48-49; Siliöz., a.g.e., s. 72,74.

1935 yılında Sancak Türklerini temsilen Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek, Samih Azmi Ezer, İnalet Mürsel Ankara'da İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak ile görüşmüşlerdir⁽⁴⁰⁴⁾. Bu görüşmelerde özellikle Başbakan İnönü Sancak'la ilgili birçok sorular sormuş, birçok bilgi almış, sonra da heyet üyelerinin Sancak'a dönüp çalışmalarını, yollarında yürümeye devam etmelerini söylemiş ve daha birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Bu günlerde, heyetin başvurusu ile Atatürk, İnönü ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Sancak'ta öncelikle Fransız mandası altında bağımsız bir devletin kurulması için çalışılmasına karar vermişlerdir.

Görüldüğü üzere, Türk resmi yetkilileri de artık Sancak meselesi ile ilgilenmeye başlamışlardır. Henüz ortada resmi bir plan yoktur. Ancak dava kâfalarıda yer almaya başlamıştır.

II.3.3. 1930-1935 Döneminde İskenderun Sancağı'nda Gelişmeler

1930-1935 döneminde Suriye sürekli olarak siyasi ve sosyal çalkantılar içindedir. Ekonomik yönden bir faaliyet ve gelişme sağlanamamaktadır. Arap milli hareketi yüzünden grevler, gösteriler yapılmaktadır. Bu çalkantılı dönemde Sancak ise genelde sakin, Suriye olaylarına ilgisiz görünmektedir. Sancak Türk basınında (özellikle Yenigün'de) Türkiye ve Atatürk üzerine haber ve yazıların miktarı çok artmıştır⁽⁴⁰⁵⁾. Sancak'ta partileşme çalışmaları da yapılmıştır. Bir sonuç alınmamış olsa da Türkler arasında belli bir birlik oluşturulabilmiştir⁽⁴⁰⁶⁾

1931 yılında Suriye Şam Meclisi'ne milletvekili, Sancak İdare Meclisi'ne de üye seçimi yapılır. Sancak İdare

404) Melek., a.g.e., s. 26-27.

405) Tekin., a.g.e., s. 45.

406) Melek., a.g.e., s. 22.

Meclisi'ne, nüfusa göre, Antakya'dan 2 Türk, 2 Sünni Arap, 1 Ortodoks ve 2 Alevi, Kırıkhan'dan 1 Türk ve 1 Ermeni, İskenderun'dan birer Türk, Alevi ve Ortodoks olmak üzere 12 üye seçilir⁽⁴⁰⁷⁾. Böylece oluşturulan Sancak İdare Meclisi, yetkili bir ağız olarak Suriye'nin Sancak'a müdahalelerini eleştirmeye başlar. Meclis'teki Türk üyeler, Şam'a bağlı kalmak istemediklerini, bölgenin özel hakları olduğunu, Türk kültür ve hukukuna riayet edilmesi gerektiğini söylediler ve savundular. Bu tartışmalar Sancak Türkleri üzerinde de olumlu etkiler yapmıştır. Fakat, Sancak'ta Şam Hükümeti'nin idarî ve kültürel tasarrufları artarak devam etmektedir. Mahkemelerde Arapça kullanılmaya başlanması, Arapça okutulan okullardaki iki saatlik mecburi Türkçe dersinin kaldırılması, yerli memurlar yerine Şam taraftarlarının atanması bu tasarruflara örnek olarak gösterilebilir⁽⁴⁰⁸⁾.

Bu arada Sancağın Türkiye'ye katılacağı söylentileri ortaya çıkmış, bu söylentileri yalanlamak için Fransız idarecileri zaman zaman bildiriler yayınlamak zorunda kalmışlardır⁽⁴⁰⁹⁾. Aslında bu sıralarda Sancak bölgesinin Türkiye'ye terk edilmesi konusunda herhangi bir girişim veya görüşme yoktur. Belki de Fransız idareciler Suriyelilerin dikkat ve enerjilerini Sancağa yöneltmeleri için bu tür söylentileri kullanmak istemişlerdir.

2 Aralık 1932 günü Sancak İdare Meclisi'nde tartışmalar çıkar. Artık daha hasas hale gelen Türk üyeler olaylara Meclis'tedaha fazla tepki göstermektedirler. Bütçe Komisyonu Başkanı Abdülğani Türkmen, bütçenin, hükümetin verdiği şekilde kabulünü isteyen bir layihanın kendi bilgisi dışında verildiği ve üstelik Arapça ile yazıldığı gerekçesi ile komisyon başkanlığından istifa eder. Dr. Abdurrahman Melek de yetkilerinin kısıtlanmak istediğini öne sürerek Meclis'i terkeder. Onunla birlikte Şekip, Nafi ve Abdülğani Beyler de Meclis'i terketmişlerdir⁽⁴¹⁰⁾.

407) Melek., a.g.e., s. 18-19.

408) Tekin., a.g.e., s. 42-43.

409) 1932 ve 1934'te yayınlanan bildiriler için bkz. a.g.e., s. 43-47.

410) a.g.e., s. 44.

15 Ekim 1933'te Türkiye'den gelen okul kitaplarındaki Atatürk resimlerinin yırtılması, 10 Aralık 1934'te de Yenicami'deki olayda şapkalı gençlerin dövülmesi dönemin özelliklerini yansıtan olaylardır⁽⁴¹¹⁾. Fakat, beklenenin aksine Sancak'ta şapka giyenlerin sayısı daha da artmış, Atatürk'ün resimlerinin yırtılması da çok büyük tepki görmüştür.

1935 yılında, Sancak Türklerinin ileri gelenleri arasında, kime karşı mücadele edileceği yolunda görüş ayrılıkları ve tartışmalar vardır⁽⁴¹²⁾. Dr. Abdurrahman Melek bu konuda Suriye'ye karşı mücadele edilmesini, Türkiye'ye bağlanmak imkanı olmazsa Fransız mandası altında yaşamının tercih edilmesini savunmaktadır. Buna karşılık Ahmet Sırrı Hocaoğlu, Dr. Abdurrahman Melek'i mandacılıkla suçlamakta, asıl mücadele edilmesi gereken devletin Fransa olduğunu ileri sürmektedir.

III. FRANSIZ İDARESİNDE ÜÇÜNCÜ DÖNEM (1936-1938)

III.1. 1936-1938 Döneminde İskenderun Sancağı ile İlgili Siyasi Gelişmeler

III.1.1. 1936-1937 Yıllarında Avrupa'daki Gelişmeler ve Türkiye

Fransızların Sancak üzerindeki denetimlerinin son dönemi artık başlamıştır. 1935, 1936 ve 1937 yılları İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Almanya'nın faaliyetleri ve Ren bölgesini silahlandırması (7 Mart 1936)⁽⁴¹³⁾, Temmuz 1936 da başlayan İspanya iç savaşı⁽⁴¹⁴⁾ gibi olaylar Avrupa'nın siyasî ve askerî gündemini oluşturan konular olmuşlardır. Özellikle İtalya'nın faaliyetleri vöe İspanya'nın durumu,

411) 1932 ve 1934'te yayınlanan bildiriler için bkz. a.g.e., s.45-46 ve 50-51; Melek, a.g.e., s. 20-22.

412) Tekin., a.g.e., s. 52.

413) Olaylarla... s. 92-94; Soysal, a.g.m., s. 95-155; Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 81-82; Armaoğlu, a.g.e., s.237-243 ve 251-256.

414) Soysal., "Türkiye'nin...", s. 141-151.

Ortadoğu ve Akdeniz güvenliğini etkilemiştir. Bunun için de Akdeniz ve Ortadoğu güvenliği ile yakından ilgilenen Fransa ve İngiltere konu ile yakından ilgilenirler. Türkiye, bu dönemde, her ne kadar Almanya'ya karşı anlayışlı bir tutum içindeyse de batı dünyasında İngiltere'nin öncülük ettiği faaliyetleri desteklemektedir. Türkiye, "Sancak meselesi" ortaya çıkınca Fransa ile ilişkilerinde çekincelerini korumuştur, bunun dışında siyasî açıdan İngiltere'nin faaliyetlerini desteklemiştir. Bu dönemde, Almanya'da Sancak Meselesinde Türkiye'ye destek olarak Fransa'yı sert dille kınamış, fakat Sancak meselesi çözümlenince Suriye tarafına geçmiştir⁽⁴¹⁵⁾.

Türkiye, Avrupa'daki gelişmeler karşısında, İtalya'ya karşı önlemlerde, İspanya iç savaşına karışmama politikasında, Akdeniz güvenliğini sağlama konusunda batı ile ortak çözümlere başvurmuştur⁽⁴¹⁶⁾. Fakat bu ortak çözümlere Fransa'yı desteklemek için başvurulduğu düşünülmemelidir. Diğer devletlerle karşılaştırıldığında Türk-Fransız ilişkileri sönüktür.

Bu dönemde, Türkiye'de önemli bir dış politika meselesi çözüme bağlamıştır. Boğazlar konusunda, Türkiye, Avrupa'daki gelişmeleri kullanarak istediğini elde etmiş, 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imza edilmiştir⁽⁴¹⁷⁾. Böylece Türkiye, Lozan'dan arta kalan meselelerden birini daha istediği yönde çözümlenmiş olmaktadır.

Atatürk, Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra, Lozan'dan kalan son mesele olan "Sancak Meselesi" nin çözümüne girişileceğini yakınlarına sezdirmiştir⁽⁴¹⁸⁾. Artık, Türkiye dış politikada rahat bir konuma erişmiş, üstelik Avrupa'daki olaylar, Sancak meselesinin çözümü konusunda Türkiye'ye uygun bir siyasî konjonktür sağlamıştır.

415) Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyet'in Dış Politikası" (1923-1973), Bellekten, C. XXXIX, Sayı 154, Nisan 1975, s.267.

416) Soysal., a.g.m. s. 96; Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 81-82.

417) Soysal, "Türkiye'nin...", s. 122-130.

418) İnan., a.g.e., s. 135.

III.1.2. 1936 Yılıının İlk Yarısında Suriye İdarî Yapısında Değişiklikler ve Suriye'de Olaylar.

10 Ocak 1936 tarihinde Suriye'de yeni mülkiye teşkilatına ait kararname ve ekler yürürlüğe girer⁽⁴¹⁹⁾. Bu kararnameye göre, Suriye 8 Mıntıka'ya ayrılmıştır. Bu Mıntıkalardan birisi de İskenderun'dur. Her bir Mıntıkanın başına da bir "Muhafız" getirilmiştir. Mıntıkada bir "Muhafızlık Meclisi" ve bir "Muhafızlık Encümeni" bulunacak, ayrıca "Kaza Meclisleri" kurulacaktır.

Kararnameye göre Muhafız'ın yetkileri üst düzeyde, Muhafızlık Meclisi'nin yetkileri ise alt düzeyde tutulmuştur. Muhafız, bayındırlık, eğitim, emniyet ve idare yetkileri ile donatılmıştır.

İskenderun Mıntıkası Muhafızının görevi, diğer Mıntıkalarinki ile aynıdır. İskenderun Muhafızlık Meclisi, 12 üyeden oluşacaktır. Bunlardan iki Müslüman Sünnî, bir Rum-Ortodoks, bir azınlıklara mensup Hıristiyan üye hükümet tarafından tayin edilecek diğer 8 aza ise seçileceklerdir. İskenderun, Antakya ve Kırıkhan'dan toplam 4 İslam, 3 Alevi ve 1 Ermeni seçileceklerdir.

Bu idarî değişikliklerle beraber Sancak Mutasarrıfı İbrahim Edhem yerine Muhafız olarak Hüsnü Barazi tayin edilmiştir⁽⁴²⁰⁾.

1936 yılında Suriye'de Fransa'ya karşı muhalefet tırmanır. Olaylar özellikle Şubat ayında yoğunlaşmıştır. Suriye'nin bağımsızlık isteklerini Irak ve Mısır'ın etkilediği anlaşılmaktadır⁽⁴²¹⁾. Suriye milliyetçileri, Anayasanın yeniden ilanı, Irak-İngiltere arasında olduğu gibi Suriye-Fransa ittifakı, Suriye'nin birleştirilmesi ve af gibi istekler ileri sürmüşlerdir. Olaylar sonunda, Akdeniz dengesini de gözönünde tutan Fransa yumuşamış ve Suriye-Fransa Anlaşması ipuçları görülmeye başlamıştır⁽⁴²²⁾.

419) Aydın Tarihi, 26 Şubat 1936, s. 307-311.

420) Tekin., a.g.e., s. 51.

421) Suriye'deki olaylar hk.bkz. Aydın Tarihi 27 Mart 1936. s. 293-298.

422) Aydın Tarihi, 28 Nisan 1936, s. 378-381.

III.1.3. 9 Eylül 1936 Fransa-Suriye Bağımsızlık Antlaşması, Türkiye'nin ve Sancak Türkleri'nin Bu Antlaşmaya Tepkisi

Avrupa'da Alman-İtalyan faaliyetleri, Suriye'deki yoğun direniş ve Nisan-Mayıs 1936 seçimlerinde sol koalisyonun kazançlı çıkması ve Léon Blum'un hükümet kurması⁽⁴²³⁾ Fransa ile Suriye arasındaki 9 Eylül 1936 Antlaşması'na⁽⁴²⁴⁾ giden yolda önemli faktörlerdir. Uzun görüşme ve tartışmalardan sonra imzalanabilen bu Antlaşma Suriye bağımsızlığında ilk adımdır. Fakat, Fransa Antlaşmayı uzun bir müddet onayla, mayacaktır.

Antlaşmanın 3. maddesi İskenderun Sancağı konusundaki 1921 Ankara İtilafnamesi'nin uygulanmasını Suriye'ye bırakmaktadır. Bu konuda Türkiye'ye danışılmamıştır. Türkiye'ye göre, bu maddenin anlamı, Sancak bölgesinin ileride Suriye'de kalması, Türklerin bir azınlık durumuna düşürülmesidir.

Fransa-Suriye görüşmeleri sırasında ve Antlaşma imzalandıktan sonra gerek Sancak Türkleri, gerekse Türk resmi çevreleri ve basın yoğun bir faaliyet içine girmişlerdir. Birdenbire "Sancak Meselesi" bütün yoğunluğu ile ortaya çıkmış, Türkiye, Fransa ve Suriye ilişkilerinde ağırlıklı bir yer almıştır.

Fransa-Suriye Antlaşması imzalandıktan sonra, Sancak ileri gelenleri Abdurrahman Melek, Tayfur Sökmen, Selim Çelenk, Ömer Türkmenelli Dışişleri Bakanı vekili Şükrü Saraçoğlu ile görüşürler ve konu ile ilgili görüşlerini anlatarak gerekirse kendi başlarına harekete geçeceklerini söylerler⁽⁴²⁵⁾. Ancak, zaten Türk resmi çevreleri ve basını konu ile ilgilenmeye başlamışlardır. Türk basını, Fransa ile Antlaşma yapan Suriye heyetinin İstanbul'da verdikleri demeçte Sancak Türklerini "azınlık" olarak tanımlamalarından da hız alarak yayınlarını arttırmıştır⁽⁴²⁶⁾.

423) Soysal., "Hatay Sorunu ve...", s. 82.

424) a.g.m., s. 82-83.

425) Melek., a.g.e., s. 29-30.

426) Bilâl N. Şimşir., "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", Belleten, C. XLV/1, Sayı 177, Ocak 1981, s. 199-207.

26 Eylül 1936'da Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti'nde, Sancak Meselesi hakkında Fransa'ya ikili görüşme teklif eder. Buna karşılık Fransız temsilcisi de "Mandater devlet olarak Fransa'nın Suriye üzerindeki bütün hak ve vecibelerini yeni Suriye Hükümeti'ne devrettiğini", bu konuyla ilgili görüşmelere Suriye'nin de katılması gerektiğini bildirmiştir⁽⁴²⁷⁾.

2 Ekim 1936 tarihinde de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, yine Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin güneyinde yapılmakta olan değişiklikleri, hayatî menfaatleri dolayısıyla öğrenmek istediğini bildirerek Türk Hükümeti'nin konuyla resmen ilgilendiğini göstermektedir⁽⁴²⁸⁾.

Türkiye'nin görüşüne göre, Sancak, Ankara İtilafnamesi ile geçici olarak Fransa'ya bırakılmıştır. Sancaktaki özel idare Fransa tarafından gereği gibi uygulanabilir. Fakat bu türlü bir güven Suriye için duyulmamaktadır. Mandater devlet olarak Fransa'nın görev ve yetkisi sona erdiğine göre Sancak Statüsünde de Türk unsurun lehine yeni duruma uygun tedbirlerin alınması gerekmektedir. Açıkçası, Fransa Suriye ile yaptığı Antlaşma'nın bir benzerini Sancak Türkleri ile de yapmalıdır⁽⁴²⁹⁾.

III.1.4. İskenderun Sancağı'nı Bağımsızlığa Götüren Sürecin Başlaması

A. Türkiye-Fransa Notalaşmasının Başlaması- Atatürk'ün Meclis Konuşması-Sancak Bölgesine "Hatay" Adının Verilmesi ve Teşkilatlanma.

9 Ekim 1936 tarihinde Türkiye, bir nota ile, Sancak bölgesi ile ilgili isteklerini resmen Fransa'ya bil-

427) Olaylarla..., s. 128.

428) Melek., a.g.e., s. 29.

429) Akşin., a.g.e., C.II, s. 187; Erkin., a.g.e., C.I, s. 86.

dirir⁽⁴³⁰⁾. Notada, Suriye ile aktedilmek üzere bulunulan andlaşmanın bir benzerinin İskenderun Sancağı ile de yapılması istenilmektedir.

Daha Fransa bu notaya cevap vermeden, Atatürk, 1 Kasım 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5. Dönem, 2. Toplanma Yılı'nı açarken şu net sözlerle konuya değinir : (431)

"Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden mesele, hakiki sahibi öz Türk olan 'İskenderun-Antakya' ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz.

Daima kendisi ile dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler."

Bu konuşma, Fransız elçisi tarafından bir "Ül-timatom", Tayfur Sökmen tarafından da "Anavatana ilhak ve il-tihak edilmenin başlangıcı" ⁽⁴³²⁾ olarak değerlendirilmiştir.,

Bu sıralarda Sancak'ta durum gerginleşmiş, 30 Ağustos'ta abideye çelenk koyan 10 Türk, 6 Ekim'de mahkemeye verilmiş, Antakya-Türk Kız Lisesi (3 Kasım 1936) ve Yenigün Gazetesi kapatılmıştır ⁽⁴³³⁾.

Meclis'i açış konuşmasının ertesi günü, Atatürk Tayfur Sökmen ile görüşür ve Sancak bölgesine "Hatay" adını verdiğini söyleyerek, teşkilatlanma konusunda talimatlar ve-

430) Olaylarla..., s. 128.

431) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. TBMM.'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), 2.bs., Ankara 1961, TTK Bsm. s. 392.

432) Hatay Meclisi'nin Son Toplantısında Söylenen Tarihi Nutuklar, (29 Haziran 1939), Antakya 1939, Yenigün Matb., s. 4.

433) Avni Altınar, Atatürk Yüzyılı Kronolojisi, (1881-1981), İst., 1981., Bakış Yay., s. 29; Tekin, Tarihte..., s.55.

rir. Hatay adı, Sancak davasının malevli olduğu günlerde, eski günlerde, eski devirlerden o günlere gelmiş bir ad olarak sunulmaya çalışılmıştır⁽⁴³⁴⁾. Gerçekte, bu ad, sadece bütün bölgeyi ifade edebilecek, birleştirici bir isim olarak düşünülmüştür. İskenderun-Antakya bölgesinin eski tarihi ile bir ilgisi yoktur⁽⁴³⁵⁾.

Atatürk, 2 Kasım'da Tayfur Sökmen'e verdiği talimatla İstanbul'daki "İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti"nin adını "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirerek, Mersin, Dört Yol, Hassa, Kilis'te şubeler açılması, Hatay bölgesi ile kolay ilişki kurabilmek için Dört Yol'un faaliyet merkezi olarak seçilmesi talimatını vermiştir. Bu talimatlar yerine getirilir. Yine Atatürk'ün emri ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Cemiyet Genel Başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmenşüer'de Genel Sekreter olurlar. Tayfur Sökmen, Dört Yol Şubesinde çalışacak, Türkiye-Hatay ilişkilerini düzenleyecektir⁽⁴³⁶⁾.

Bu sıralarda Abdülğani Türkmen, Abdurrahman Melek, Vedi Karabay, Selim Çelenk, Samih Azmi Ezer, Abdullah Mürseloğlu, Mehmet Tacirli gibi ileri gelen Türkler de faaliyetlere başlamışlardır⁽⁴³⁷⁾.

B. Suriye'de Kasım 1936 Seçimleri ve Türkiye ile Sancak Türkleri'nin Tutumu.

Fransa-Suriye Bağımsızlık Antlaşması, Suriye'de seçimlerin yapılması ile yürürlüğe girecektir. Bu yüzden Kasım ayında bu seçimlerle ilgili olaylar yaşanmıştır.

434) Bu fikri savunan görüşler için bkz. M.Saral., a.g.e., s.5; Vilayetlerimizin Tarihi, (bs.y.y.) 1968), Tifdruk Matb. San.AŞ.Yay., s.377, Selçuk, a.g.e., 7.

435) Hatay adına ilk defa Cumhuriyet gazetesinde 10 Ekim 1936 tarihinde Siirt milletvekili İsmail Müştak Mayakon'un başyazısında rastlandığı, bu yazının Atatürk'ün direktif ve diktesiyle kaleme alınmış olabileceği söylenmektedir. Tunçay, a.g.m., s. 252-253.

436) Sökmen., a.g.e., s. 95-96.

437) Melek., a.g.e., s. 10.

10 Kasım 1936'da, Fransa Hükümeti, Türkiye'nin 9 Ekim tarihli notasına cevap verir. Fransa bu notasında, Suriye ile yapılan Andlaşmanın benzerinin sancak ile de yapılması halinde Suriye'nin parçalanmış olacağını, Fransa'nın buna yetkili olmadığını bildirerek Türk tarafının tekliflerini reddetmiştir⁽⁴³⁸⁾.

Kasım 1936 seçimlerine katılıp katılmama konusunda, Türkiye ile Sancak Türkleri arasında bazı tereddütler vardır. Ancak Tayfur Sökmen ve Selim Çelenk'in telkinleri ile Suriye seçimlerine Sancak Türkleri'nin katılmaması kararlaştırılır⁽⁴³⁹⁾. Bu kararın Sancak'ta duyurulması için de gereken tedbirler alınır. Suriye'de, Sancak Türkleri'nin seçimlere katılması için bütün baskı mekanizmalarını kullanır. Bu baskıdan dolayı, Türkler ya Türkiye'ye geçmişler veya sınır dışı edilmişlerdir. Seçim sırasında da baskılar ve usulsüzlük devam etmiştir⁽⁴⁴⁰⁾. Bu baskılar nedeni ile olaylar çıkmış ve bu da Türkiye'nin sert tepkisine sebep olmuştur.

Sonuçta seçimler sona ermiş ve İskenderun'dan 1 Alevi, Kırıkhan'dan 1 Türk, Antakya'dan 2 Türk, 1 Alevi ve Ermeni Ortodoks mebus seçilerek Şam'a gönderilmişlerdir⁽⁴⁴¹⁾.

C. Sancak Meselesinin Milletler Cemiyeti'ne Gönderülmesi.

Kasım 1936 seçimlerindeki olaylar, Türkiye'nin tepkisi ve konunun çözümü yolundaki ısrarlı tutumu sonucunda Fransa'da Türkiye'nin isteklerini doğrudan doğruya reddetmeme

438) Gönlübol-Sar., a.g.e., s. 129.

439) Bu kararı Başbakan İsmet İnönü, Milli Eğitim Bakanı Saf-fet Arıkan, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu vermişlerdir. Sökmen., a.g.e., s. 92-94. Melek., a.g.e., s. 30-31.

440) Erkin., a.g.e., C.I., s. 93.

441) Göztepe, a.g.e., s. 12.

fikri oluşmaya başlar, Fransa, burada Suriye ile Türkiye arasında kalmış gibi görülmektedir. Ferçekte stratejik önemi olan bölgenin kendi denetimindeki Suriye'nin elinde kalması Fransa'nın çıkarları bakımından daha uygundur, ancak Türkiye'yi kendisinden uzaklaştırmayı da istememektedir. Türkiye, Ortadoğu ve Balkanlar güç dengesi açısından gözardı edilemeyecek bir güçtür.

Fransa, başlangıçta Türkiye'den böyle bir tepki beklememektedir. Türkiye ise kararlılığını her yerde, her yetkili ağızdan, hiç durmadan ifade etmekte, Türk-Fransız ilişkilerinin bundan sonra alacağı şeklin, Sancak Meselesinde Fransa'nın göstereceği tutuma bağlı olduğunu bildirmektedir. Türkiye'nin en yetkili kişisinden, Atatürk'ten, Fransa'ya, Türkiye'nin Sancak için herşeyi, savaşı bile, göze aldığı açıkça ifade edilmiştir⁽⁴⁴²⁾.

Bu arada meydana gelen olayları araştırmak üzere Beyrut Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, Sanceğa gönderilmiştir. Erkin, araştırmasından ve soruşturmasından sonra yazdığı raporda, Kasım 1936 seçimleri, seçimlerdeki yolsuzluklar, diğer cemaatlerin durumu ve Sancak konusu ile ilgili genel görüşlerini yazmıştır. Rapor Atatürk tarafından beğenilmiş ve Türkiye'nin Sancak stratejisini belirlemede etkili olmuştur⁽⁴⁴³⁾.

25 Kasım'da, Fransız Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Tefrik Rüştü Aras'a iki şıklı bir teklif getirir⁽⁴⁴⁴⁾. Buna göre, Türkiye, ya Sancak'ın Türkiye'ye bağlılığını kabul edip, Fransa ile 1921 İtilafı çerçevesinde istediği güvenceleri görüşecek veya Sancak Meselesi Milletler Cemiyeti'ne havale edilecektir.

442) Atatürk'ün Fransız Büyükelçisi Ponsot'ya sözleri (5 Aralık 1936). Şimşir., a.g.m., s. 199-202; Soysal, a.g.m. s. 84-85; Bekir Tünay, "Atatürk ve Hatay", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.II., Sayı 5., Mart 1986, s.460.

443) Erkin., a.g.e., C.I., s. 87-96.

444) Tunçay., a.g.m., s. 257..

Bu arada, Fransa ile notalaşma bir sonuç vermemiş, Tefvik Rüştü Aras'da Fransa'nın birinci teklifini hemen reddetmiştir. Gerçekte, Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne karşı pek olumlu bakmamaktadır. Ancak, Fransa'nın ikinci teklifini kabul eder ve Sancak Meselesi Milletler Cemiyeti'ne götürülür (445).

10 Aralık 1936'da Türkiye, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir muhtıra vererek Sancak Meselesinin görüşülmesini ister. 14 Aralık'ta konu, Milletler Cemiyeti'nde görüşülür. Türk Heyeti, Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, Hasan Rıza Soyak, Numan Menemencioğlu, Necmettin Sadak'tan oluşmaktadır. Heyette müşavir olarak da Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer ile Dr.Abdurrahman Melek de bulunmaktadır (446).

Fransız heyeti ise manda yasasına göre Suriye topraklarının bölünemeyeceğini, Suriye'nin bağımsızlığının Sancak idari yapısına zarar vermeyeceğini, manda statüsünde değişiklik için Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararının gerekli olduğunu, değişiklik muhatabının Fransa değil Milletler Cemiyeti sayılması gerektiğini, Konsey'in konf için bir rapor-tör atayabileceğini ve sonra da kararlar alabileceğini savunmuştur (448). Görüldüğü üzere Fransa, meselede muhatap olarak kalıp da Türkiye veya Suriye'yi küstürmek istememektedir.

Konsey, uyumsuzluğun çözümü için İsveç temsilcisi Sandler'in raportör olarak atanmasına karar verir (449).

D. Sandler Raporu ve Türk-Fransız Görüşmelerinin Devam Etmesi.

16 Aralık'ta Sandler, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir ön rapor sunar (450). Rapora göre; Sancak Meselesi

445) Armaoğlu., Siyasî..., s. 668.

446) Melek., a.g.e., s. 35-36.

447) Erkin., a.g.e., C.I., s. 106.

448) a.g.e., C.I. s. 106; Soysal, a.g.m. s.86.

449) Gönlübol-Sar., a.g.e., s. 129

450) Olaylarla..., s. 129.

Cemiyet Meclisi'nin Ocak 1937'deki toplantısında yeniden ele alınmalı, bu zaman zarfında taraflar reportörle temas halinde görüşmeye devam etmeli, Sancak bölgesine üç kişilik bir gözlemci heyeti gönderilmeli, bu rapor meselenin özü üzerinde verilmiş bir karar sayılmamalıdır.

Sandler ön raporuna uygun olarak Hollanda, Norveç ve İsviçre'li üç kişilik "Gözlemci Heyeti" kurulu (22 Aralık 1936) ve Sancağa gönderilir. Aynı günlerde (21-22 Aralık 1936) Tefrik Rüştü Aras da Paris'i ziyaret ederek görüşmeler yapar. Bu görüşmelerde Aras, Sancağın Suriye ile bir konfederasyon oluşturmasını, dışişleri, gümrük ve para birliği dışındaki konularda her bölgenin ayrı bir "Varlık" olmasını önerir. Aras'a göre bölge askerlikten erindirilmeli, İskenderun Limanında Türkiye'ye bir yer kiralanmalı, kurulacak düzeni de Türkiye ile Fransa güvence altına almalıdır. Fransa, bu teklifleri kabul etmez ve bu görüşmeler başarısızlıkla sona erer⁽⁴⁵¹⁾.

Türkiye ile Fransa arasındaki bu tartışmalar sürerken (Aralık 1936) Atatürk, Hatay Bayrağı'nın şeklini belirleyip Hataylılara armağan etmiştir. Bayrağın Türk Bayrağından tek farkı yıldız içindeki beyaz kısmın ortasının kırmızı bir kumaşla kapatılmasıdır⁽⁴⁵²⁾.

Aralık ayının sonunda Milletler Cemiyeti Gözlemciler Heyeti Sancağa varır ve incelemelerine başlar. Bu günlerde Sancakta tansiyon çok yüksektir⁽⁴⁵³⁾.

Sancak Meselesinde, asıl çözüm Türk-Fransız görüşmelerinde ortaya çıkacaktı. Görüşmeler ise belli bir çözümü ortaya çıkaramıyor, Sancak'ta olaylar devam ediyor, Türk basını da yayınları ile Fransa'ya saldırıyordu. Bütün bunlar Türk kamuoyunu etkilemektedir⁽⁴⁵⁴⁾. İşte bu ortamda

451) Soysal., a.g.m., s. 87; Sökmen., a.g.e., s. 8

452) Selçuk., a.g.e., s.71; Melek, a.g.e., s. 5.

453) Erkin., a.g.e., C.I, s. 107; Olaylarla... s.129.

454) Arıkoğlu., a.g.e., s. 353-354; Selçuk., a.g.e., s.29.

Atatürk'ün Ünlü güney seyahati gerçekleşir. Atatürk, hükümete göre daha radikal davranarak 5 Ocak 1937'de Ankara'dan yola çıkar. Eskişehir'dekendisine katılan Başbakan İsmet İnönü, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı vekili ile görüşmüş, onlarla durumu tartıştıktan sonra Konya-Ulu-kışla-Kayseri yolu ile Ankara'ya dönmüştür (8 Ocak 1937)⁽⁴⁵⁵⁾. Atatürk, daha Ankara'ya dönmeden İsmet İnönü gerekli temasları yapmış ve Fransa'ya Atatürk'ün kararlılığını, hükümetinin istifa edeceğini Paris Büyükelçisi Suat Devas aracılığı ile bildirmiştir. Fransa Başbakanı Leon Blum 18 Ocak'ta Sancak Meselesinde Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul edeceklerini bildiren bir mektup yazmıştır⁽⁴⁵⁶⁾. Blum, bu mektubunda, Sancak'ta bir özel statünün kurulabileceğini, ancak idareyi sağlayacak Yüksek Komiserin Fransız olması gerektiğini yazmıştır. Türkiye, bu öneriyi bağımsızlığa aykırı olduğu için reddedecektir.

Her şeye rağmen, Fransa artık Sancak konusunda yumuşamıştır. Türkiye'nin, Fransa ile Akdenizde bir "Yardımlaşma Andlaşması" yapılabileceğini ima etmesi de Fransa'ya yumuşatan sebeplerdendir. Fransa, Sancak konusunda bir formül ve "Bağımsızlık" yerine daha esnek bir deyim aramaya başlamıştır. Nitekim, Fransa, "entité distincté" (ayrı varlık) deyimini bu sıralarda ortaya atmıştır⁽⁴⁵⁷⁾.

Türkiye ile Fransa, 21 Ocak 1937 den itibaren Milletler Cemiyeti toplantıları sırasında İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in teşebbüsleri ile, ikili görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşmeler 26 Ocak 1937'ye kadar devam etmiş,

455) Kocatürk., a.g.e., s. 596-597; Armaoğlu, a.g.e., s.668-669. Bu dönemde konu ile ilgili Atatürk-Hükümet görüş ayrılığı için bkz. Tunçay, a.g.m., C.I, s. 107-108.

456) Soysal., a.g.m., s. 87; Sökmen., a.g.e. s. 9-10.

457) Soysal., a.g.m., s. 87.

26 Ocak 1937'de Türkiye ile Fransa bir prensip anlaşmasına varemışlerdi. Bu prensipler 27 Ocak'ta "Sandler Raporu" olarak Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından onaylanmıştır (458).

Sandler Raporu, Sancak'ın "ayrı varlığını" onaylamıştır. Buna göre, Dışişlerinde Suriye'ye bağımlı olan Sancak, içişlerinde tam bağımsızdır. Resmi dil Türkçe'dir. Sancağın ordusu yoktur. Sancak için bir anayasa ve statü hazırlanacak, bunlar Konsey'in kararı ile yürürlüğe girecektir. Sancağın toprak bütünlüğünü sağlayıcı bir anlaşma Türkiye-Fransa arasında imzalanacak ve Sancak statüsünde, Türkiye'nin İskenderun limanından faydalanmasını sağlayacak bir madde bulunacaktır. Statü ve Anayasanın uygulanmasını Konsey'in atayacağı bir Fransız delege denetleyecektir.

Sandler Raporu, Türkiye ile Fransa arasında bir uzlaşmadır. Türkiye'ye göre bu raporla belirlenen Türk-Fransız prensip anlaşması kalıcı değil, geçici bir formül olarak ortaya konulmuştur. Bu formül, Suriye bağımsızlığına kavuşurken, Sancak için de bağımsızlık istenmesine elverişli bir formüldür. Ancak, gerek Suriye'ye bağımsız vermek düşüncesinin ertelenmesi, gerekse Sancak seçimlerinde ortaya çıkan yeni durumlar, yenisorunlar ortaya çıkarecektir.

Sandler Raporu'nun öngördüğü Statü ve Anayasayı hazırlamak için Türkiye,Fransa, İngiltere, Belçika ve Hollanda'nın birer temsilcisinin oluşturduğu beş kişilik bir "Uzmanlar Komitesi" 25 Şubat 1937'de kurulur. Bu komite, Gözlemciler Heyeti ile çalışmak için Sancağa gider. Komitede Türkiye'yi Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Fransa'yı De Caix temsil etmektedir. Sandler'in temsilcisi olarak İsveçli Vestman da Komite ile birlikte çalışmak üzere Sancağa gitmiştir⁽⁴⁵⁹⁾.

458) Türk-Fransız Görüşmeleri, prensip anlaşması ve Sandler raporu için bkz. Gönlübol-Sar, a.g.e., s. 130; Soysal, a.g.mm. s. 87-88; Erkin, a.p.e., C.I, s. 107-108.

459) Soysal., a.g.m., s. 88; Olaylarla..., s. 130-131.

E. Sancak Statü ve Anayasası'nın Hazırlanması
ve Hükümleri 29 Mayıs 1937 Türk-Fransız
Antlaşması.

Sancağa gönderilen Uzmanlar Komitesi 15 Mayıs'a kadar çalışmalarına devam eder ve 15 Mayıs 1937'de Sancak Statüsü'nü, Anayasası'nı ve sınırlarını kapsayan bir raporu bitirir. Rapor, 26 Ocak 1937 Türk-Fransız prensiz anlaşmasının esaslarını ihtiva etmektedir. Bu rapor, 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kabul edilir. 29 Kasım 1937'den itibaren yürürlüğe girmesi kararlaştırılır⁽⁴⁶⁰⁾.

Rapor, Sancak sınırlarını o günkü idari çevresine göre belirlemiştir. Türkiye'nin Sancak sınırları içine alınmasını istediği Bayır, Bucak ve Hazne kasabaları Suriye'de kalmıştır.

26 Ocak 1937 Türk-Fransız prensiz anlaşması esasları Sancak Statü ve Anayasa'sında genişletilmiş bir şekilde geri almışlardır. Bunun yanında, Sancak Meclisi ile ilgili olarak, Meclis'in 40 milletvekilinden oluşacağı, bunların en az 8'inin Türk, 6 sinin Alevi, 2 sinin Arap, 2 sinin Ermeni ve 1 inin de Rum-Ortodoks olacağı belirlenmiştir. Yasama gücü Meclis tarafından kullanılacak, Cumhurbaşkanı'nı Meclis seçecektir. Cumhurbaşkanı Hükümet başkanını atayacak, Hükümet başbakanı ile birlikte 5 üyeden oluşacaktır. Yargı bağımsız olacak, laik esaslar benimsenerek temel insan hakları güvence altında bulundurulacaktır.

Statü ve Anayasa ile Sancağa verilen "ayrı varlık" adı devletler hukukunda benzerinere restlenmeyen bir kavram ve kurumdur. Bu şekliyle Sancak, Suriye Devleti sınırları içinde federe devletten de ileri haklara kavuşmuştur. Statü ve Anayasa'nın meseleye kesin bir çözüm getirmediği, bu meselenin Suriye bağımsızlığı tanınırken yeniden ele alınacağı bellidir.

460) Olaylarla..., s. 131; Statü ve Anayasa'nın metinleri için bkz. Soysel, a.g.e., C.I, s. 548-564.

Sancak, dış ilişkilerinde Suriye'ye bağımlıdır, ancak Suriye bu hakkını, Sancağın bağımsız ve egemenliğini ilgilendiren konularda kullanamayacaktır. Bu tür anlaşmalar yapılırken Sancak Hükümeti'ne danışacaktır⁽⁴⁶¹⁾

Uzmanlar Komitesi Raporu'nun Milletler Cemiyeti'nde kabul edildiği gün, 29 Mayıs 1937'de, Sancağın toprak bütünlüğünü teminat altına alan Türk-Fransız Antlaşmaları imzalanır⁽⁴⁶²⁾. Antlaşmalar, Sancağın toprak bütünlüğünü güvenceye aldığı gibi, Sancak Statü ve Anayasası'nın taraflarca onaylanmasını da sağlamıştır. Türkiye-Suriye sınırının dokunulmazlığı antlaşmalar ile güvence altına alınmıştır. Sancak tehdit edildiğinde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne hemen bilgi verilmesi, tarafların işbirliği ve görüşmelerine devam etmeleri, Milletler Cemiyeti Öğütlerine saygılı olmaları antlaşmaların hükümleri arasında yer almıştır.

Antlaşmalara ekli ortak demeçte ise Türkiye'nin, Fransa'nın Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini desteklemesi onların bütünlüğünü güvence altına alması öngörülmüştür. Ek protokolde ise Suriye ve Lübnan adına Fransa'nın imzaladığı anlaşmaların bu ülkeler bağımsız olduğunda bu ülkelere geçmiş sayılacağı, bu anlaşmalarla ilgili düzenlemeler konusunda Türkiye ve Fransa'nın gerektiğinde yararlı önlemler alacağı belirtilmektedir.

Türk-Fransız Antlaşmaları ile 1937'de Sancak meselesi önemli bir aşama kaydeder. Saadabad Paktı da Türkiye ile batıya yakınlaştırarak ilişkilerde olumlu etki yapar. Ancak meselenin kesin çözümü için daha alınması gereken uzun bir yol vardır.

461) Soysal., a.g.m., s. 90-91.

462) Antlaşma metni için bkz. Soysal., a.g.e., C.I, s. 565-572.

F. Sancak'ta Seçim ve Sancak Anayasası ile Statüsü'nün Yürürlüğe Girme Meseleleri (1937)

a) Sancak-Türkiye İlişkileri ve Sancak Türkleri'nin Faaliyetleri.

Bu dönemde Sancak Türkleri "Halk Partisi", "Hatay Egemenlik Cemiyeti", "Halkevi" açmışlar ve bunlar vasıtası ile mücadele etmeye başlamışlardır. Hatay Egemenlik Cemiyeti, 2 Kasım 1936'da Atatürk'ün direktifi ile kurulmuştu. Halk Partisi ise gayriresmi faaliyetlerine statüye göre resmîyet kazandırmıştır. Parti başkanı Abdülğani Türkmen, Genel Sekreteri Vedi Münir Karabay'dır.

Bu dönemde daha önceden Adana ve Mersin Valileri tarafından yürütülen Sancak ile ilişkileri Dört Yol'da faaliyet merkezi açan Egemenlik Cemiyeti Başkanı Tayfur Sökmen yürütmektedir.

30 Ağustos 1937'de Türkiye, Antakya'da ilk defa Konsolosluk kurar. Bu görevi, başlangıçta Beyrut Konsolosu Zihri Bey yürütecektir⁽⁴⁶³⁾.

Bu dönemde Türk Hükümeti ve Dışişleri Bakanlığı, Sancak meselesini savaş dışı yollarla, olayların tabii seyri- ni Fransızlara kabul ettirerek sonuç almak isteğindedir⁽⁴⁶⁴⁾. Buna karşılık ise Atatürk'ün daha radikal davrandığını görüyoruz. Atatürk'ün bu tutumu Tayfur Sökmen'in karakteri ile uyumaktadır.

b) Sancak'ta Seçimler ve Statü ile Anayasa'nın Yürürlüğe Girmesi Konusundaki Anlaşmazlıklar

Sancak Statü ve Anayasası, 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girecekti. Fakat, yeni rejimin tam anlamı ile yürüye- bilmesi için Sancak'ta seçimlerin yapılması gerekmektedir.

463) Tekin., a.g.e., s. 59-60; Tunçay., a.g.m., s. 263-264; Melek., a.g.e. s.39.

464) a.g.e., s. 39-41

Suriye ise seçimler konusunda güçlükler çıkartmakta ve Sancak Statü ve Anayasası ile Türk-Fransız anlaşmalarına tepki göstermektedir. Suriye'de de yer yer protestolar, gösteriler görülmektedir⁽⁴⁶⁵⁾.

Milletler Cemiyeti, Ekim 1937'de Sancak seçim işlerini düzenlemek ve denetlemek için bir komisyon kurarak Sancağa gönderir. Bu seçim komisyonu Fransız Manda Memurları ile işbirliği yaparak bir Seçim Yönetmeliği hazırlar. Bu Yönetmelik 1937 yılı sonuna doğru Milletler Cemiyeti Konseyi'ne gönderilmiş, Türkiye'ye de sadece bilgilenmesi açısından verilmiştir. Türkiye Sancak Türk Topluluğu aleyhine hükümler içeren bu Yönetmeliğe 1937 Antlaşmalarına dayanarak sert biçimde itiraz eder.

29 Kasım 1937'de Statü ve Anayasa'nın yürürlüğe girmesi gerekmektedir. 29 Kasım'da Sancak'ta Türkler bağımsızlık ilanı dolayısıyla tören ve gösteriler yapmak isteyenince Sancak'teki Fransız temsilcisi Roger Garreau bunu önlemiş, olaylar çıkmış ve yenirejim resmen ilan edilmemiştir⁽⁴⁶⁶⁾.

Fransız memurların tutumu sonucu polis-halk çatışması olmuş, ezinlikler Türklere karşı kışkırtılmış, bunun üzerine Türkiye'de Fransa aleyhine gösteriler başlamıştır⁽⁴⁶⁷⁾. Bu haberlerin Türkiye'de duyulması Atatürk'ün de protestosuna⁽⁴⁶⁸⁾ ve Türkiye'nin 3 Aralık 1937'de Fransa'yla konu ili ilgili bir nota vermesine sebep olmuştur⁽⁴⁶⁹⁾. 29 Aralıkta da Türkiye, 1930 Dostluk Anlaşmasını iptal ederek durumu Fransız Hükümeti'ne iletmiştir⁽⁴⁷⁰⁾.

465) Şimşir., a.g.m., s. 169; Soysal., a.g.m., s. 89; Armaoğlu, 20.Yüzyıl..., s. 350.

466) Kocatürk., a.g.e., s. 612.

467) Armaoğlu., a.g.e., s. 349-350.

468) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, (1918-1937), (Topl. Nimet Unan), Ankara 1954, TTK Bsm. s. 100; Atatürk'ün Ulus Başyazarına Demeci (1 Aralık 1937).

469) Kocatürk., a.g.e., s. 612.

470) Soysal., a.g.m., s. 92-93.

Fransız Hükümeti ile Milletler Cemiyetinezdinde yapılan girişimler sonucu Milletler Cemiyeti Konseyi Yönetmeliğın Türk Hükümeti ile danışılarak düzeltilmesini ister⁽⁴⁷¹⁾.

Türkiye, Fransa'yı ikna edebilmek için Sancak sınırına 30000 kişilik bir kuvvet yığınağı yapmak zorunda kalmış⁽⁴⁷²⁾ Atatürk Fransız Büyükelçisi Ponsot'ya sert sözlerle konuyu çözümleme gereğini belirtmiş⁽⁴⁷³⁾, Türkiye'de mitinkler düzenlenmiş⁽⁴⁷⁴⁾, 1926 Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'nı iptal etmiştir⁽⁴⁷⁵⁾. Ayrıca Atatürk "yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin" iyi yolda "İnkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi, esaslı bir ölçü ve amil olacaktır" diyerek, Türk-Fransız ilişkilerinin gelişmesini Sancak meselesinin çözümüne bağlamıştır⁽⁴⁷⁶⁾.

Sancak'ta seçim işlerinin düzene girmeye başlaması üzerine önceden Türkiye'ye gelmiş olan Sancak Türkleri 1937 yılı sonunda Sancağa dönmeğe başlarlar. Türkiye'de görevli olupta Sancağa seçim için giden Türklere, Hükümet her türlü kolaylığı sağlamıştır. Bunlar Türkiye'deki işlerinden izinli sayılmışlar, aynı zamanda maaşlarını da almışlardır⁽⁴⁷⁷⁾. Sancağa giden Türkler'in bir kısmı Sancak'ta beyin takımı olarak ideri faaliyetlerde çalışmışlar ve bunlar Hatay Devleti'nin kuruluşu ile Türkiye'ye katılmasında başarı ü oynamışlardır. Sancak'ta Türkler artık yoğun bir faa-

471) Soıysal., a.g.m., s. 92, Olaylarla..., s. 131.

472) Erkin., a.g.e., C.I. s. 105.

473) Sökmen., a.g.e., s. 11.

474) Hatay'da..., s. 53; Altıner.a.g.e., s. 30.

475) Kocatürk., a.g.e., s. 612-613.

476) Atatürk'ün Söylev..., C.I., s. 404., Atatürk'ün 1 Kasım 1937 de TBMM 5.Dönem 3. Toplanma Yılıını Açarken yaptığı konuşma.

477) Tekin., a.g.e., s. 62-63., Selçuk., a.g.e., s.33; Sökmen, a.g.e., s. 101., Melek., a.g.e., s. 38-39.

liyet içine girmişler, Alevi vatandaşları kazanmak için çalışmalarına başlamışlardır. Bunun dışında Sancak'ta bulunan Arapçılar ve 150'liklerin propagandalarına karşı da çalışmışlardır⁽⁴⁷⁸⁾.

III.1.5. 1938 Yılı Başlarında Avrupa'daki Gelişmeler ve Sancak Meselesine Etkisi

1937 yılı başından itibaren Avrupa'da siyasi ve askeri ortam iyice gerginleşmiştir. Fransız Hükümeti, Türkiye'yi kendisine yakın tutmanın önemini giderek daha çok kavramaktadır. 30 Ocak'ta Paris'te Aras-Delbos görüşmesi bu atmosfer içinde dostça geçmiştir⁽⁴⁷⁹⁾.

Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi, Avrupa'da doğan kriz, Boğazlar üzerinde de tam egemen olan Türkiye'nin önemini arttırmıştır. Fransa, Ortadoğu'daki menfaatleri ve Doğu Akdeniz ile Balkanlar'daki güvenlik nedenleri ile Türkiye'ye her geçen gün daha çok ihtiyaç duymaktadır⁽⁴⁸⁰⁾. Fransız Askeri makamları "küçük bir konu olan" Sancak'ın bırakılması durumunda bunu "Türkiye'nin coğrafya konumu ve askeri gücü ile "Fransa'ya ödeyebileceği yolunda değerlendirmeler yapmaktadırlar"⁽⁴⁸¹⁾.

Avrupa'daki siyasi ve askeri gelişmeler Türkiye'ye yaramış, Türkiye bu siyasi konjonktürden, kendi stratejik değerini kullanarak yararlanmış ve Sancak meselesini kendi istediği biçimde çözecek gelişmeler sağlayabilmiştir.

478) Melek., a.g.e., s. 38-40; Tunçay., a.g.m., s. 263; Selçuk, a.g.e., s. 33-39.

479) Soysal., a.g.m., s.94.

480) Armaoğlu., Siyasi.., s. 670.

481) Soysal., a.g.m., s. 94.

III.1.6. Sancak'ta Seçim İşlerinin Yeniden Başlaması (Ocak-Haziran 1938)

Sancak'ta seçim için hazırlanan ve 1937 yılı sonlarında Milletler Cemiyeti Konseyi'ne gönderilen Seçim Yönetmeliğinin Türkiye'nin itirazları üzerine, yeniden düzenlenmesine karar verilir (31 Ocak 1938). Değişiklik için oluşturulan Komutide gerekli düzeltmeleri yapar⁽⁴⁸²⁾. Cenevre'de yapılan görüşmelerde Komite Sancak için bir "Gözlemci Heyeti" kurulmasını da kararlaştırmıştır. Bu gözlemci heyet Sancak'a gidip incelemeler yapar ve seçim işlerinin yeniden başlamasına karar verilir⁽⁴⁸³⁾. Seçimlerde önce seçmenler cemaat olarak yazılacaklar, bu seçmenler birinci derece seçimini, seçilenler de ikinci derece seçimini gerçekleştireceklerdir. Seçimlerde yalnız erkekler oy kullanacaktır. 24 Mart 1938'de seçimleri yönetecek bir "Komisyon" kurulmuştur⁽⁴⁸⁴⁾.

Sancak seçim işleri Nisan 1938'de Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun gözetiminde başlar. Fransız makamlarının davranışları Türkler tarafından yine beğenilmemektedir. Komisyonun da yansızlıktan ayrıldığını iddia eden Türkler ile idari makamlar arasında karışıklıklar çıkmıştır. Türklerle diğer unsurlar, polisler, jandarmalar arasında kavga eksik olmamaktadır⁽⁴⁸⁵⁾.

1938 Mayıs'ında seçmen listelerinin hazırlanmasına başlanır. Olaylarda çok hızlı bir şekilde sürmektedir. Seçim komisyonu liste hazırlarken seçmenleri doğuşundan mensup olduğu cemaate yazmaya başlar. Türkler, herkesin istediği cemaate yazılmasını istemektedirler. Yapılan sınıflandırmaya göre Sancak'ta başlıca, Türk, Arap, Alevi, Ermeni ve Rum-Ortodoks cemaatleri vardır⁽⁴⁸⁶⁾.

482) Soysal., a.g.m. s. 94; Gönlübol-Sar., a.g.e., s.132.

483) Sökmen., a.g.e., s. 99

484) Altınar., a.g.e., s. 30

485) Soysal., a.g.m., s. 95; Melek., a.g.e., s. 44-46.

486) Sökmen., a.g.e., s. 12-13; Armaoğlu., 20.Yüzyıl., s. 350.

Komisyon, Mayıs sonlarında tamamladığı ilk derece seçiminde kayıtlı 43.735 kişiden % 49.98'inin Türk ve % 50.02'sinin öbür topluluklardan seçmen olduğunu sepmiştir⁽⁴⁸⁷⁾.

Sancak'ta birinci derece seçimlerde meydana gelen olaylar Türkiye'de tepki görür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde olaylar protesto edilir. Atatürk'de Mayıs sonunda (20 Mayıs) Mersin'e ve Adana'ya (24 Mayıs) gelir ve askeri törenler düzenlenir⁽⁴⁸⁸⁾. Türkiye sınıra asker yağmaya başlar⁽⁴⁸⁹⁾.

Bu gösterileri ve Avrupa olaylarını göz önünde tutan Fransa, 3 Haziran 1938 de seçim işlerini geçici olarak durdurur ve Fransız Yüksek Komiseri'nin Sancak delegesi Garreau'yu işten alıp yerine Binbaşı Collet'yi seçimler süresince temsilci olarak atar⁽⁴⁹⁰⁾.

6 Haziran'da da Abdurrahman Melek Sancak Valisi olur⁽⁴⁹¹⁾. Abdurrahman Melek'in valiliğinde Hayat Egemenlik Cemiyeti Başkanı Abdülğani Türkmen, Türkiye İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Başkonsolos Celal Karasapan karşı çıkmışlar, Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Numan Menemencioğlu ise destek olmuştur.

Abdurrahman Melek Antakya Kaymakamlığına Süreyya Halef'i, Belediye Başkanlığı'na da Vedi Müner Karabay'ı getirir. Binbaşı Collet ile çok iyi bir işbirliği kurar ve Türklerden bir kuvvet toplayıp emniyet ve esayiş amacı ile kullanır⁽⁴⁹²⁾.

9 Haziran'da seçimler yeniden başlayınca olaylar yine kendini gösterir. 17 ve 21 Haziran'da Türkiye, Fransa ve Milletler Cemiyeti nezdinde protestolara girişir. Türk ve Fransız Hükümetleri'nin ikisinden de çalışmaların durdu-

487) Soysal., a.g.m., s. 97, dipnot no. 24'ten

488) Kocatürk., a.g.e., s. 618-619.

489) Armaoğlu., a.g.e., s. 350, Soysal., a.g.m., s. 95.

490) Sökmen., a.g.e., s. 13.

491) Melek., a.ge., s. 49-52; ve 101-103.

492) a.g.e., s. 45-53.

rulması isteği gelince Milletler Cemiyeti Konseyi Sancak seçim işlerini durdurur ve Seçim Komisyonu 29 Haziran'da Sancak'tan ayrılır⁽⁴⁹³⁾.

Fransa, meseleyi artık ikili görüşmelerle çözmeye hazırdır.

III.1.7. 3 Temmuz 1938 Türk-Fransız Askeri Antlaşması.

Fransa ile Türkiye askeri heyetleri arasında görüşmeler daha 17 Aralık 1937'de Ankara'da başlamış ve görüşmeler sonunda bir tutanak imzalanmıştı⁽⁴⁹⁴⁾. 14 Haziran 1938'de Genel Kurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz başkanlığında bir heyet Sancak'ta Fransız askeri temsilcileri ile görüşmelere başlar. Fransız askeri temsilcileri başkanı Fransız Yakınoğlu Ordusu Komutanı Orgeneral Huntsinger'dir⁽⁴⁹⁵⁾. 3 Temmuz 1938'de Türk-Fransız Askeri Antlaşması 29 Mayıs 1937 Antlaşmasına dayanılar imzalanır⁽⁴⁹⁶⁾.

Antlaşmaya göre Sancak mülki bütünlüğü ile siyasi statüsü Türkiye ve Fransa tarafından ortaklaşa korunacaktır. Sancak'ta asayışı 6000 kişilik bir kuvvet sağlayacak, bunun 1.000 kişisi Sancak'tan, kalanı da yarı yarıya Türkiye ve Fransa'dan temin edilecektir. İç ve dış güvenliği sağlamak için Türk ve Fransız kuvvetleri işbirliği yapacaklardır. Antlaşma, Sancak'ta manda yönetimi süresince yürürlükte kalacak, mandanın kalkmasından sonra yeni bir anlaşma yapılacaktır⁽⁴⁹⁷⁾.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra Türk öncü birlikleri 4 Temmuz'da, asıl birlikler de 5 Temmuz'da Sancak topraklarına girerler. 9 Temmuz'dan itibaren Hatay'da Türk askeri resmen göreve başlamıştır⁽⁴⁹⁸⁾.

493) Kocatürk., a.g.e., s. 621; Soysal, a.g.m., s. 95.

494) a.g.m., s. 95.

495) Heyet Üyeleri Albay Fevzi Mengüç, Binbaşı Nuri, Büyükelçi Cevat Açıkalın. Kocatürk., a.g.e., s. 620.

496) a.g.e., s. 622.

497) Olaylarla., s. 132; Soysal., a.g.m., s. 95-96.

498) Kocatürk., a.g.e., s. 622.

III.1.8.4. 4 Temmuz 1938 Türk-Fransız Dostluk Antlaşması.

Antakya'da Türk-Fransız askerî heyetleri arasındaki görüşmeler devam ederken Türkiye ile Fransa siyasi açıdan da önce Paris, sonra Ankara'da görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşmeler sonunda da Tefvik Rüştü Aras ile Fransız Büyükelçisi Ponsot arasında Ankara'da "Türk-Fransız Dostluk Antlaşması"⁽⁴⁹⁹⁾ imzalanmıştır.

4 Temmuz Dostluk Antlaşması Türkiye'nin iptal ettiği 1930 Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın yerine geçmesi için hiçbir anlaşma ve kombinezona girmeyecekler, taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğer taraf saldırıya yardımcı bulunmayacaktır. Antlaşma, taraflar arasında uyuşmazlıkların çözümü için yeni hükümler ortaya koymuştur.

Antlaşma'nın 3. maddesi ile ekli Ortak Demeç, Sancak ile ilgili hükümler taşımaktadır. Taraflar, 3. madde ile "29 Mayıs 1937 günü Sancak'ın ortak bütünlüğünü güvence altına alan Antlaşmadan, kendilerine düşen güvence yükümlününün uygulanmasını gerektirebilecek nitelikteki her durum karşısında yükümlülüklerinin yerine getirilmesini sağlamak ve bu konuda, karşılıklı olarak, birbirlerine gerekli kolaylıkları göstermek için danışmalarda" bulunmayı öngörmüşlerdir.

Ortak Demeçte ise, taraflar Sancak Statü ve Anayasa'sının yürürlüğe konulmasını ve uygulanmasını, Sancakta Türk unsurunun üstünlüğünü kabul etmişler ve Sancak meselesinin Türkiye için bir toprak meselesi olmadığını beyan etmişlerdir. Fransa, bu hükümlerle, Türkiye'nin bölgeyi bir oldu bitti ile ilhak etmesini önlemek istemiştir. Fakat bu Antlaşma Sancak meselesinin yeni aşamaları ve 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifak görüşmeleri nedeniyle taraflarca onaylanmadığı için Türkiye'yi bağlayıcı bir niteliği olmayacaktır.

499) Armaoğlu., a.g.e., s. 350-351; Soysal., a.g.m., s. 96-97; Olaylarla..., s. 132.

Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk askerinin Sancak'a girmesi Sancak meselesinin çözümü yönünde çok önemli bir adımdır. Türkiye ve Sancak Türkleri artık daha rahatlamışlardır. Abdurrahman Melek, vali olarak, istediği tayin ve azilleri Binbaşı Collet'ye rahatça onaylabilmektedir. Artık Sancak seçimlerinin rahatça yapılabileceği bir ortam ortaya çıkmıştır.

III.1.9. Sancak-Türkiye İlişkileri ve Sancak Türkleri'nin Faaliyetleri

1938 yılında Sancak Türkleri, Türkiye'nin de yardımı ile teşkilatlarını güçlendirmişlerdir. "Halk Partisi" resmen tescil ettirilmiş ve bir "muhatap" olarak ortaya çıkmıştır. Böylece Fransızların Sancak'ta Türklerin resmi teşkilatları olmadığı yolundaki iddiaları bertaraf edildiği gibi protesto ve şikayetler parti tarafından yapılmaya başlanmıştır. Başlangıçta tam bir organize sağlanamamıştır. Türkiye'den seçim için gelenler partide göreve başlamışlardır, ancak bu da eskilerin tepkisine yol açmıştır.

Parti çalışmalarını düzene koymak ve seçimlerde daha etkili olabilmek için partide bir "Heyet-î Faale" kurulmuştur. Başkan Abdurrahman Melek, Üyeler ise Rasim Yurtman, Abdullah Mürsel, İnanet Mürsel, Vedit Münir Karabay, Dr. Vedit Bilgin'dir. Partinin genel başkanı olarak ise de Abdülğani Türkmen görevine devam etmektedir.

Türkiye Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer Heyet-î Faale'nin müstakbel "Hatay Kabinesi" olabileceğini parti teşkilatının Hatay Devleti iskeleti olarak kabul edildiğini, gerektiğinde bu teşkilatın Abdurrahman Melek'in hareket serbestisi altında hükümet dairelerini ele geçirmesi, ni düşündüklerini söylemekte ve destek vaad etmektedir.

Fakat, teşkilattaki iş bölümü böyle devam etmez. Abdurrahman Melek, Tayfur Sökmen ile aralarında çıkan anlaşmazlık sonucu istifa eder. Bu arada seçimler dolayısıyla ortalık yine karışır ve Abdurrahman Melek Sancak Valiliğine getirilir, Türk-Fransız Antlaşmaları yapılır (3-4 Temmuz askerî ve siyasî Antlaşmaları) ve seçim işleri yeniden başlar. Türkiye, Sancağa, Fransız temsilcisi ile eşit haklara sahip olmak üzere Elçi Cevat Açıkalın'ı "Türkiye Fev-kâlade Murahhası" olarak atar. Artık her resmi belgenin iki temsilcinin de imzasını taşıması zorunludur. Cevat Açıkalın'ın, yetkili olarak geldiğinden, Türkiye-Sancak ilişkileri düzene girer ve Sancak Türkleri de daha güvenli, sistemli çalışmaya başlarlar. Bu arada, seçimlerde oy kullanabilmesi için Gaziantep doğumlu Tayfuk Sökmen, Kırıkhan nüfusuna kaydedilmiştir (500).

III.1.10. Sancak'ta Seçim İşlerinin Yeniden Başlaması ve Seçimler-Sonuçları.
(Temmuz-Ağustos 1938)

Sancak'ta seçim işleri Türk-Fransız otoritelerinin ortak denetimine verildikten sonra bir "İntihab-ı Âli Komisyonu" kurulur. Komisyon, Türk ve Fransız murahhasları, Hatay Valisi, Türk topluluğu temsilcisinden oluşturulmuştur. Komisyon, seçim işlerinin 22 Temmuz'da yeniden başlatılmasına karar verir. Bu arada Komisyon'a her cemaatten birer üye daha katılması sağlanır (501).

22 Temmuz'da birinci derece seçimler başlatılır. Anayasa'ya göre 20 yaşını doldurmuş erkekler istedikleri topluluğa kendilerini yazdırarak birinci derece seçimlerine katılabilmişlerdir. 31 Temmuz'da birinci derece

500) Sancak'ta Türklerin teşkilatlanmaları faaliyetleri hk. bkz. Melek., a.g.e., s. 37-43 v e 58-62; Sökmen., a.g.e. s. 14.

501) Melek., a.g.e., s. 59-60.

seçimleri tamamlanır. Buna göre, Sancak'ta seçmenlerden 35.848'i Türk, 11.319'u Alevi, 5.504'ü Ermeni, 1.845'i Arap, 2.098'i Rum-Ortodoks topluluğuna kaydolmuştur. Bunlardan her 100 seçmen bir ikinci derece seçmeni sayılmış, buna göre de 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap, 20 Rum-Ortodoks ikinci derece seçmeni olarak seçilmişlerdir (502).

10 Ağustos'ta Dört Yol'da Şükrü Sökmensüer, Cevat Açıkalın, Başkonsolos Fethi Denli, Tayfur Sökmen ve Abdurrahman Melek bir toplantı yaparlar⁽⁵⁰³⁾. Toplantıda Abdurrahman Melek-Tayfur Sökmen uyumsuzluğu giderildiği gibi, Hatay milletvekilleri ile, kurulacak olan Hatay Devleti'nin idarî kadrosunun kimlerden oluşacağı kararlaştırılır. Atatürk'ün, Tayfur Sökmen'i Hatay Cumhurbaşkanı olarak tesbit ettiği bu toplantıda Şükrü Sökmensüer tarafından açıklanır.

21 Ağustos'ta milletvekilleri ilan edilir (504). 24 Ağustos'ta da ikinci derece seçimler yapılır. Buna göre 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Rum-Ortodoks milletvekili seçilmiş, Türk milletvekili adayları zaten 22 kişi olduğu için seçim yapılmasına gerek duyulmadan seçilmiş sayılmışlardır. Seçim sonuçlarına göre Antakya'da 14 Türk, 7 Alevi, 2 Ermeni, 1 Rum-Ortodoks, 2 Arap; İskenderun'da 3 Türk, 2 Alevi, 1 Ermeni, 1 Rum-Ortodoks; Kırıkhan'da 5 Türk, 2 Ermeni milletvekili çıkarılmıştır⁽⁵⁰⁵⁾.

502) Soysal, a.g.m., s. 97; Sökmen., a.g.e., s.14.

503) Tekin., a.g.e., s. 73; Melek., a.g.e., s. 61-62; Sökmen., a.g.e., s. 106-108.

504) Kocatürk., a.g.e., s. 623.

505) Soysal., a.g.m., s. 97; Melek., a.g.e., s. 61-65.

IV. MANDA DÖNEMİNDE İSKENDERUN SANCAĞI SOSYAL VE EKONOMİK, İDARİ YAPISI.

Fransız istatistiklerine göre Sancak yüzölçümü 4.805 kilometrekaredir⁽⁵⁰⁶⁾. Manda İdaresi, 1924 yılında Sancak idarî yapısında, kaza merkezlerinde bir değişiklik yapmış ve Belen kaza merkezi yerine Kırıkhan nahiyesini kaza merkezi yapmıştır⁽⁵⁰⁷⁾. Böylece, 3 kaza merkezi manda döneminde Sancak bölgesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir ki, bunlar Antakya, Kırıkhan ve İskenderun'dur. İskenderun aynı zamanda Sancak merkezidir. İskenderun kazasının 2, Kırıkhan'ın 4, Antakya'nın ise 9 nahiyesi vardır. Önceden Antakya'ya bağlı olan Bayır, Bucak ve Hazine nahiyeleri ise Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından önce Lazkiye'ye bağlanmışlardır⁽⁵⁰⁸⁾.

Sancak köylerinin sayısı ve ırklara göre dağılımı ise kesin olarak bilinmemektedir. Ahmet Faik Türkmen, bu konuda bir liste düzenlemiştir, ancak dayanak olarak aldığı Fransız haritalarının güvenilir olmadığını, birçok köyün haritalarda yer almadığını yazmakta ve kendi tesbit ettiği köylere de kitabında yer vermektedir. Ancak, kitaptaki baskı hataları nedeni ile tam bir liste yine de oluşturulamamıştır⁽⁵⁰⁹⁾.

Sancak nüfusu hakkında elimizde kesin rakamlar yoktur. Bazı Türk yazarlar, Türk nüfusunu çok abartmalı olarak göstermektedirler. Sancak'ta Türklerin nüfusunun bu kadar abartmalı olmadığını, ancak yine de çoğunluğun Türklerde olduğu bilinmektedir⁽⁵¹⁰⁾. Fransız istatistiklerine göre,

506) Soysal., a.g.m., s. 90.

507) Cumhuriyet'in 50..., s. 84.

508) Kaza ve Nahiyet merkezlerinin listesi için bkz. Siliöz., a.g.e., s. 17-18; Türkmen., a.g.e., C.I., s. 103.

509) a.g.e., C.I., s. 103 vd.

510) Bu tür rakamlar için bkz. Güztepe., a.g.e., s. 71; Siliöz., a.g.e., s. 15,16.

Türk nüfusun Sancak'taki oranı, 1937'de yaklaşık % 40'tır. (511). Fakat, Fransız Dışişleri Bakanı Bonnet ve Büyükelçi Massigli, manda idaresi başladığından beri Sancağın demografik yapısının Türkler aleyhine değiştiğini, Fransa'nın, bunun için 1921'den sonra tedbirler aldığını, Fransız idaresinin yabancılar ve Türkiye'den kaçan Antikemalistlerin Sancağa yerleşmelerini kolaylaştırdığını ifade etmektedirler (512).

Sancak sosyal yapısı, çok karmaşık bir yapıdır. Her cemaat, kendi içinde de birçok parçalara bölünmüştür ve bazen, bölünme nedeni ile bu parçalar diğer cemaatleri kendilerini dahayakın hissetmektedirler. Türkler de kendi içlerinde ekonomik ve fikrî durumlarına göre gruplara ayrılmışlardır. Yoksul topraksız köylüler ile toprak sahibi zenginler tutucu kesimi oluşturmaktadırlar. Türkiye'de İnkilâp Hareketleri geliştikçe etkileri Sancak'ta da duyulmuş ve özellikle şehirlerde "şapkalılar" diye bilinen bir grup oluşmuştur (513).

Manda dönemi Sancak ekonomisi, ziraat, ticaret ve küçük sanayiye dayanmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde tamamlanan İskenderun-Toprakkale demiryolu hattı daha çok dış ticarete önem taşımıştır. Ancak bu ticaret gerek İskenderun limanının fiziki yetersizlikleri, gerekse Fransızların Humus, Trablusşam arasında döşedikleri

511) Soysal., a.g.m., s. 90. Aynı yerde diğer toplulukların toplam nüfus içindeki oranları şöyle gösterilmiştir; Alevi % 28, Ermeni % 11, Sünni Arap % 10, Rum-Ortodoks % 9, diğerleri % 3. Toplam nüfus ise 219.000'dir.

512) René Massigli, La Turquie devant la Guerre, Paris 1964, s. 43 ve Documents Diplomatiques Français, Fransa Dışişleri Bakanlığı, Paris, Arşiv Yay., Seri 2, C.X., Belge 185'ten nkl. a.g.m., s.90.

513) Tunçay., a.g.m., s. 254.

demiryolu nedeniyle büyük boyutlarda değildir⁽⁵¹⁴⁾. Sancak iç ve özellik dış ticarete fazla gelişmemiş, ithalatı ihracatından fazla olmakla birlikte kapalı ekonomik yapısını manda idaresi boyunca sürdürmüştür. Sancak, ticaret, ziraat ve sanayiî odaları ancak 1935 Ocak'ında kurulabilmiştir⁽⁵¹⁵⁾. Manda dönemi Sancak sanayisi küçük el sanatlarından öteye geçememiştir ve ancak kendi ihtiyaçlarına cevap verir haldedir⁽⁵¹⁶⁾.

Sancak ziraati ise bu dönemde büyük ölçüde, Türklerin elindedir. Türkler, mülkiyet bakımından başta gelmektedirler ve Sancak ekonomik hayatının büyük bir oranına egemendirler⁽⁵¹⁷⁾.

V. SANCAK MESELESİ VE ATATÜRK

Atatürk, sağlığında Hatay'ın bağımsızlığına kavuştuğunu ve Hatay Devleti'nin kurulduğunu görmüş, ancak Hatay'ın Türkiye'ye katılımını görememiştir. Sancak meselesinin bütün safhalarında Atatürk birinci planda görüldüğünden onun bu meseledeki fikir ve davranışlarının ayrı bir başlık altında incelenmesi gerekli görülmüştür. Atatürk, "Sancak meselesi" nin belirdiği I. Dünya Savaşı sonunda (bu sırada mesele henüz İskenderun'un işgal edilmesi meselesidir) bölgede en yetkili askerî komutandır. Daha sonra başlayan Milli Mücadele'nin, Lozan Konferansı'nın ve İnkılâp Hareketleri'nin yöneticisi ve yönlendiricisi Atatürk'tür ve iç ve dış politika üzerinde en çok sözü geçen kişidir. Bu açılardan da, bu tarih dönemlerinde bir dış politika meselesi hüviyetinde olan Sancak meselesi ile ilgili ilk planda dikkate alınması gereken kişi Atatürk olmalıdır.

514) Türkmen., a.g.e., C.I., s. 102; Sakarya., a.g.e., s.31-34.

515) Tekin., a.g.e., s. 51.

516) Türkmen., a.g.e., C.I., s.81-82, Siliöz, a.g.e. s.,11

157) a.g.e., s. 18-25; Türkmen., a.g.e., C.I., s. 69-80; Tunçay, a.g.m. s. 258-259.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, batmakta olan devletin kurtuluşu için çareler arayan genç aydınlar içinde Mustafa Kemâl Paşa'da vardır. Mustafa Kemâl 1905'te, meşrutiyetin, Türk çoğunluğunun yaşadığı topraklar üzerinde kurulması gerektiğini, güneyde "Halep, Musul, Hatay..." dışında kalan yerlerin Araplara terkedilmesinde fayda olduğunu düşünmektedir⁽⁵¹⁸⁾. I. Dünya Savaşı sonunda Mustafa Kemâl Paşa'nın İskenderun'un işgaline karşı tutum ve davranışları yukarıda incelenmiştir. Yine, Milli Mücadele ve Lozan Barış Konferansı dönemlerinde Mustafa Kemâl Paşa'nın konuya yaklaşımı yukardan izlenebilir.

Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye yepyeni bir döneme girmiştir. Ülkede ardı ardına İnkılâp hareketleri gerçekleştirilmekte ve yeni rejimin ayakta kalabilmesi, bünyeye iyice yerleşebilmesi için önlemler alınmaktadır. İç politika açısından kritik ve yoğun yıllar ve olaylar yaşanmıştır ve Türkiye böyle bir ortamda dış politika ile ilgili bir dostluk çemberi oluşturmaya, bunun yanında Lozan'dan arta kalan meseleleri (borçlar, Musul, Boğazlar) çözümlenmeye uğraşmaktadır. Sancak bölgesi meselesi de Lozan'dan arta kalan bir mesele olmasına rağmen, diğer meseleler yanında hayati önemi ikinci planda olan bir mesele olarak mütalaa edilmiş ve Fransa ile olan ilişkilerde de öncelik borçlar meselesinde olmuştur. Türkiye, bu tutumunu 1930'ların ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Yine de bu dönemde Sancak meselesini düşündüğünü gösteren birtekim anılar vardır⁽⁵¹⁹⁾.

518) Ali Fuat Cebesoy., Sınıf Arkadaşım Atatürk., s. 114-117'den nkl. Tünay., a.g.m., s. 450-451.

519) Meselâ, Mustafa Kemâl Paşa, 26 Kasım 1930'da Samsun'da bir okulda bir öğrencinin çizdiği Türkiye haritasında "kırk asırlık Türk Yurdunun" sınırlarının dışında bırakılmasına karşılık, kendisi, çizdiği Türkiye haritasında bölgeyi Türkiye sınırları içinde göstermiştir. Tekin., a.g.e., s. 40-41.

1930'larda Atatürk Sancak meselesi ile giderek daha çok ilgilenmeye başlamıştır. Fakat, bu konuyla resmi ilgisi, 1936'da Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vereceği anlaşmanın imzalanması ilelerdir. 1 Kasım 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açarken konuya değinen Atatürk aynı yıl Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Ponsot'ya bu konuda fikirlerini söylemiş ve Türkiye'nin en yetkili kişisi sıfatıyla konuya ağırlığını koymuştur⁽⁵²⁰⁾. Atatürk, Büyükelçiye, bu işe kendi onurunu koyduğunu söyleyerek konuya ne kadar önem verdiğini, kararlılığını göstermiştir. Atatürk bu mesele için gerekirse Cumhurbaşkanlığı'ndan hatta Büyük Millet Meclisi üyeliğinden bile çekilip Sancak'a giderek bir fert olarak savaşacağını belirtmiştir. Atatürk bunu Fransa'nın Sancak meselesi nedeniyle Türkiye'ye karşı bir savaş açması ihtimaline karşı bir seçenek olarak ortaya koymaktadır.

Atatürk, Sancak meselesinin kendisi için bir toprak meselesi değil, bir onur meselesi olduğunu, Meclis kürsüsünden milletine verdiği sözü mutlaka yerine getirmesi gerektiğini 29 Ekim 1937'de Cumhuriyet Balosu'nda yabancı devlet adamlarına ifade etmiştir⁽⁵²¹⁾.

Atatürk, 21-22 Aralık 1937'de Türkiye'ye gelen Suriye Başbakanı Cemil Mardam'a konu ile ilgili bilinen görüşlerini açıkça ifade etmiştir. Atatürk bu görüşmede gerekirse Fransa'ya karşı Suriye'yi her yönden destekleyeceğini, ama Hatay'ı kesinlikle Fransa'ya bırakmayacağını ifade etmiştir⁽⁵²²⁾.

Sancak meselesinin çözümü konusunda Atatürk zaman zaman çevresindekilerle ve hükümetle görüş ayrılıklarına da düşmüştür. Atatürk'ün genelde temkinli, ancak radikal bir dış politika özlediği bilinmektedir. Bu konuda

520) Şimşir., a.g.m., s. 199-202.

521) Soysal., a.g.m., s. 91.

522) Şimşir., a.g.m., s. 202-207.

da aynı tutumunu gösteren Atatürk'e karşı hükümet ve askerî çevreler Fransa ile savaşa girişmekten çekilmişlerdir. Atatürk'ün güneşe yaptığı ünlü tren seyahati (Ocak 1937), İsmet İnönü'nün ve Fevzi Çakmak'ın Atatürk'ü ikna ederek geri döndürmeleri bunun bariz bir örneğidir. Atatürk, kendine özgü yöntemleri ile milletlerarası ortamı değerlendirdiğinden Türkiye'nin Hatay'ı alabileceğine inanmaktadır. Fransa'nın, iç ve dış politika nedenleriyle bölgeye gereken ilgiyi gösteremeyecek durumda olduğunu düşünmektedir. Oysa, Başbakan İnönü, meseleyi daha uzun bir sürede görüşmeler yoluyla çözümlenmekten yanadır⁽⁵²³⁾. Hükümet, şimdilik statükonun muhafazasını istemekte, hatta son dönemlerde sağlığı bozulan Atatürk'ün bu konuda yanlış bir karar vereceğinden bile çekinmektedir⁽⁵²⁴⁾. Fakat, Atatürk, Sancak için Fransızların savaş açma ihtimallerini gözönünde tutarak davrandığını belli edecek sözler de söylemiştir⁽⁵²⁵⁾.

Atatürk, Sancak meselesi ile sadece askerî ve siyasî açıdan değil, fikri açıdan da ilgilenmiş ve Sancak Alevî vatandaşlarının Hititlerin torunu olduğunu yani onların da Türk olduğunu ileri sürmüştür⁽⁵²⁶⁾. Tarihi gerçeklerle ilgisi bir yana bırakılırsa bunun Sancak meselesinin çözümünde yarar umulan pratik bir fikir olduğu söylenebilir.

Hatay meselesinin, Atatürk'ün sağlığı üzerinde olumsuz rol oynadığı belirtilmektedir. Bu konuda doktorların tavsiyelerini dinlemeyen Atatürk Sancak meselesi ile ilgilenmeye devam etmiştir⁽⁵²⁷⁾.

Sonuç olarak, böyle anlaşılmalıdır ki, "Atatürk'ün Hatay davasına kendini verışı, bilinenlerden çok daha derin, çok daha içlidir."⁽⁵²⁸⁾

523) Cemil Koçak., Türkiye'de Milli Şef Dönemi, (1938-1945), Ankara 1986, Yurt Yay., s. 19; Asım Gündüz., Hatıralarım, (Dinleyen

524) Atay., a.g.e., s. 488.

525) a.g.e., s. 329-330.

526) Sökmen., a.g.e., s. 96-98; Tunçay, "a.g.m.", s.253; Nurettin Ardic, Antakya-İskenderun Etrafındaki Türk Davasının Tarihi Esasları, İst. 1937, A.Halit Kitb., s. 3-30.

527) Atay., a.g.e., s. 490; Sökmen., a.g.e., s. 15.

528) Aydemir., a.g.e., C.III, s. 416.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

I. HATAY DEVLETİ DÖNEMİ (2 EYLÜL 1938- 23 HAZİRAN 1939)

I.1. Hatay Meclisi'nin Toplanması, Devlet Başkanı Seçimi ve Hükümetin Kurulması.

3 ve 4 Temmuz Türk-Fransız Antlaşmaları, Sancak bölgesinin kaderini büyük ölçüde tayin etmiş ve bir "Hatay Devleti" nin kuruluşuna doğru hızlı adımlar atılmaya başlanmıştır. Seçimlerin sonuçlanması ile geriye artık Hatay Devleti Meclisi'nin açılması kalmıştı.

Nihayet 2 Eylül 1938'de, Hatay Devleti Meclisi, Antakya'da Gündüz Sineması'nda en yaşlı üye Mehmet Adalı tarafından açılır⁽⁵²⁹⁾. Meclis açılışından sonra Halk Partisi Başkanı Abdulgani Türkmen Meclis Başkanlığı'na, Vedi Münir Karabay ve Zeynel Abidin Cilli başkan vekilliklerine, Bekir Sıtkı Kunt ve Dr. Vedi Bilgin Genel Sekreterliklerine seçilirler. Yemin töreninin ardından, Tayfur Sökmen Devlet Başkanı seçilir. Sancak Statüsü'ne göre resmi dil Türkçe ve Arapça olduğu halde bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdir. Devlet Başkanı'nın seçiminden sonra devletin adı Türkçe olarak "Hatay Cumhuriyeti" olarak kabul edilir. Hatay bayrağının şeklini tesbit için bir komisyon kurulmasından sonra celse kapanır (530).

Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen, 5 Eylül'de Abdurrahman Melek'i Başbakanlığa atar. Abdurrahman Melek, Bakanlar Kurulu üyelerini tesbit eder. 6 Mayıs'ta güven oyu olan Hatay Hükümeti Bakanları şunlardır :

529) Armaoğlu., Siyasi., s. 671.

530) Hatay Meclisi'nin ilk gün faaliyetleri için bkz. a.g.e., s. 671; Gönlübol-Sar, a.g.e., s. 133; Soysal., a.g.m., s. 97; Tekin., a.g.e., s. 75.

Dr. Abdurrahman Melek; Başbakan, İç ve Dışiş-
leri, Savunma Bakanı.

Avukat Cemil Yurman; Adalet Bakanı.

Cemal Baki; Maliye ve Gümrük Bakanı.

Kemal Alpar; Bayındırlık ve Tarım Bakanı.

Ahmet Faik Türkmen; Eğitim ve Sağlık Bakanı (531)

7 Eylül 1938'de Hatay Millet Meclisi, "Hatay Devleti Anayasası"nı ve Hükümet Programını kabul eder (532). Milletler Cemiyeti'nin hazırladığı Anayasa'nın aynısı olan Anayasa'nın kabulü ile Meclis, Hatay Devleti'nin "dahili işlerinde tam bir istiklâli hâiz, Türk ekseriyetine müstenit ve Cumhuriyet recimi ile idare olunan, ayrı ve müstakil bir varlık teşkil eden bir devlet" olduğunu ve devlet merkezinin Antakya olduğunu beyan etmiştir (533). Hükümet programı da daha önceden Hatay Halk Partisi'nin ilan ettiği parti programının hemen hemen aynısıdır. Programın "ruhu ve esası Kemalizm rejimi ve bütün icabatıdır" (534).

I.2. Hatay Devleti-Türkiye İlişkileri ve İdarî ve Adlî Düzenlemeler.

Hatay Devleti, idarî, adlî ve diğer her türlü düzenlemede Türkiye'yi örnek almaya, Türkiye'ye yakınlaşmaya çalışan bir görüntü içindedir. Mesela 6 Eylül'de Hatay Bayrağı şekli belirlenmiştir ki, bu, 1936'da Atatürk'ün çizdiği bayrağın aynısıdır. 7 Eylül'de belirlenen Hatay Milli Marşı'da Türk İstiklâl Marşı'dır (535).

531) Selçuk., a.g.e., s. 61; Soysal., a.g.m., s. 97.

532) Melek., a.g.e., s. 62-65 ve 85-87; Ünal., a.g.e., s.577.

533) Cevat Korkut., Siyasî Coğrafya Açısından Devlet Sınırları ve Türkiye'nin Sınırları, İzmir 1970, İzmir Eğt. Enst. Uyanış Derg. Yay., s. 43.

534) Kocatürk., a.g.e., s. 625.

535) Tekin., a.g.e., s. 76-77.

Hatay Devleti kurulduğunda ilginç bir durum da ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antalya bağımsız milletvekilidir. Bu devletler hukukunda hiç rastlanmaya durum Tevfik Rüştü Aras'ın tepkisini çekince, problem, Bakanlar Kurulu kararı ile bir formüle bağlanarak çözülmüştür (14 Eylül 1938) (536). Mart 1939 seçimlerinde de benzer bir durum oluşmuş, Tayfur Sökmen Antalya'dan Abdurrahman Melek'de Gaziantep'ten milletvekili seçilmişlerdir (537). Bu ilginç durum Türkiye-Hatay ilişkilerinin olağanüstülüğünü göstermek için iyi bir örnektir.

A. Hatay Devleti Dış İlişkileri ve Posta, Para İşleri.

Sancak statüsüne göre, Hatay Devleti dışişlerinde Suriye'ye bağlıdır. Buna göre; gümrükler, Suriye ile ortaklaşa idare edilecek, Suriye ile siyasî ve askerî sınır bulunmayacak, Hatay Devleti'nin dış temsili Suriye Cumhurbaşkanı'na ait olacaktır. Ancak Hatay Devleti kurulunca Suriye Başbakan'ına çekilen telgrafa cevap alınamaması, Suriye'nin bu temsilciliği kabul etmediği biçimde yorumlanmış, bunun için de dışişlerini Abdurrahman Melik, Dışişleri Bakanı sıfatıyla yürütmeye başlamıştır (538).

Hatay Devleti, bu durumda Milletler Cemiyeti-ne üye olmayan, yani Sancak Statüsü'ne uymak zorunda olmayan devletler (Almanya, Japonya gibi) ilişki kurabileceğini düşünmeye başlamıştır.

536) Sökmen., a.g.e., s. 110-111.

537) Melek., a.g.e., s. 80-81.

538) a.g.e., s. 65 ve 70.

Hatay Devleti'nin postası, Suriye postası ile birleşik olacaktır, ancak, Suriye Hatay'a posta pulu göndermemeye başları. Bu durumda önce Türkiye'nin yardımı ile mektuplar pullanır, bu arada, Fransa ile ilişki kurularak Hatay Postaları, İsviçre'deki Milletlerarası Posta Birliği Bürosu'na tescil ettirilir⁽⁵³⁹⁾.

Hatay'ın resmî parası, Suriye Lirası olarak kabul edilmiştir. Ancak, Şubat sonunda Hatay Mali Bakanlığı maaşları Türk parası ile ödemeye karar verir. 13 Mart 1939'da Türk parası Hatay'ın da resmî parası olarak kabul edilir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, İskenderun'da bir şube açar ve Türk parası tedavüle çıkar⁽⁵⁴⁰⁾.

B. Hatay Devleti Emniyet ve Eğitim Düzenlemeleri.

Hatay Devleti kurulduğunda devlet dairelerinde birçok yabancı, özellikle de Fransız memurlar vardır. Abdurrahman Melek, valiliği sırasında dairelerde Suriye'den gelme olanları görevlerinden uzaklaştırmıştır, ancak Fransız görevliler hala yerlerindedirler. Abdurrahman Melek bunları da görevlerinden uzaklaştırmak için, Hatay'daki Fransız temsilcisi Binbaşı Collet ile temasa geçerek bunlara devlet teşkilatında yer verilemeyeceğini söyler. Fransız görevliler görevlerinden ayrılırlar ve dairelerde yabancı etkisi silinmiş olur. Bunun yanında Türkiye'den uzman emniyet görevlileri getirilir ve bunlar jandarma ve emniyet teşkilatının düzenlenmesini sağlarlar⁽⁵⁴¹⁾.

Antakya Lisesi'nin programları da Türkiye liselerinin programlarına uydurulur. Fransızca, zorunlu ders olmaktan çıkarılır ve başka Arapça öğretim yapan okul açılma-

539) Melek., a.g.e., s. 68-69.

540) a.g.e., s. 78-79; Tekin., a.g.e., s. 84.

541) Melek., a.g.e., s. 65-67.

ması kararlaştırılır. Lise Müdürlüğü'ne de Zekeriye Gökaytaş tayin edilmiştir. Antakya Lisesi'nde çalışan Fransız görevliler bu gelişmeler karşısında sözleşme süreleri dolmadan görevlerini bırakırlar⁽⁵⁴²⁾.

C. Hatay Devleti Adli İşleri

Başlangıçta, Hatay Devleti'nin umumi kanunları yoktur. Hatay'da Suriye Kanunları uygulanmaktadır. Hatay Devleti kuruluşundan sonra, çok vakit kaybetmeden adli işleri eline alabilmek için bir "Hatay Devleti Yüksek Mahkemesi" karar (23 Eylül 1938)⁽⁵⁴³⁾. Bu mahkemenin kuruluşundan ve adliye teşkilatının oluşturulmasından sonra, önceden görev yapan "muhtelif mahkeme" nin anlamı kalmamıştır. Bu yüzden kararları geçersiz sayılır. Fransızların itirazları bir sonuç vermez.

Hatay Meclisi, 1939 Ocak ayında Türk Medeni Kanunu ile Türk Ceza Kanununu kabul eder⁽⁵⁴⁴⁾. Ancak en sonunda meseleye bütün olarak yaklaşılır ve "Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarının Hatay Devleti Kanunu olarak Kabulüne Dair Kanun" 16 Şubat 1939'da Hatay Meclisi'nde kabul edilir⁽⁵⁴⁵⁾. Suriye'nin Hatay ile sınırını kapatması böyle bir girişim için zemin hazırlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarının yürürlüğe girmesi tarihi ile, mahallî icaplara uygun olmayanların tamamen veya kısmen uygulanıp uygulanmamasına Hükümet'in yetkili olduğu kanunun 2. maddesinde belirtilmiştir.

I.3. Hatay Devleti ile Suriye Arasında Gümrük İhtilafı ve Hatay-Suriye Sınırının Kapatılması.

Suriye halkı ve hükümeti, Hatay'a bağımsızlık verilmesine son derece öfkelenmiştir. Halk, Hükümeti eleştiren gösteriler düzenlemekte, sınırda da taraflar birbirlerine zorluk çıkarmaktadırlar⁽⁵⁴⁶⁾.

542) Melek. a.g.e.s. 69; Tekin., a.g.e., s. 79.

543) Melek., a.g.e., s. 65-68; Mahkeme Üyeleri için bkz. Tekin, a.g.e., s. 78.

544) Armaoğlu, a.g.e., s. 671.

545) Kanunun tam metni için bkz. İhsan Özmen-Selâmi Asyalı, Hatay İli ve Suriye Uyruklularla İlgili Mevzuat, Adana 1972, Kemal Matb., s. 2.

546) Armaoğlu., a.g.e., s. 670; Sökmen., a.g.e., s. 113-114.

20 Ekim 1938 geceyarısı Hatay-Suriye sınırı Suriye tarafından kapatılır⁽⁵⁴⁷⁾. Bu sırada Suriye, Fransa'ya bağımlı olduğu için bu hareketin Fransa tarafından yapıldığı da söylenebilir.

Türkiye-Hatay sınırı bu sırada kapatılır. Suriye ya da Fransa, Suriye-Hatay sınırını kapatarak Hatay'ın ekonomik açıdan ablukaya alınmasını düşünmüş olmalıdır. Ancak, Türk tarafı buna hazırlıklıdır. Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen ile Başbakan Abdurrahman Melek arasındaki görüş farklılıkları giderilir ve Tayfur Sökmen'in emri ile Hatay Devleti de sınırları kapatıp ve Suriye'ye mukabele eder⁽⁵⁴⁸⁾.

21 Ekim'de Fransız Binbaşı Collet, Tayfur Sökmen'e sınırı açacaklarını söylemiş ancak, bu teklifi reddedilmiştir. Bu teklifin reddedildiği gün, İskenderun limanı gümrüğünü Türkler ele geçirirler ve gümrük gelirleri Hatay Devleti'ni rahatlatır⁽⁵⁴⁹⁾. İskenderun, Türkiye'nin henüz sınırları kaldırmadığı bu dönemde Hatay'ın dışarıya açılan kapısı olmuştur.

21 Ekim'de Cevat Açıkalın ve Abdurrahman Mürsel, Tayfur Sökmen'in bir mektubunu Ankara'ya götürürler. 23 Ekim'de Türkiye, Hatay Devleti'ni desteklediğini ilân eder, Türk sınırlarını açar. 1 Kasım'da Türkiye'den gelecek malların gümrük vergileri kaldırılır, 15 Aralık 1938'den geçerli olmak üzere de Suriye ve Lübnan'dan Hatay'a girecek mallara % 15 gümrük vergisi konulur. 16 Mart'tan itibaren ise Hatay-Türkiye ithalat ve ihracatı tamamen serbest bırakılır⁽⁵⁵⁰⁾. Türkiye'nin desteği, Fransa ve Suriye'ye karşı Hatay Devleti'nin varlığını güçlendirmiştir.

547) Sökmen., a.g.e., s. 113-114.

548) a.g.e., s. 113-115; Melek., a.g.e., s. 72,75.

549) a.g.e., s. 74-75; Tekin., a.g.e., s. 80-81.

550) a.g.e., s. 81-84.

Ekonomik açıdan başlangıçta bazı kaygılar ve sıkıntılar doğurmuş olsa da sınırdaki bu fiili durum siyasi açıdan Hatay Devleti'nin niyetlerine hizmet etmiştir. Suriye, bu hareketle Hatay Devleti'nin bağımsızlığını fiilen kabul eder bir duruma düşmüştür. Suriye, sınırları kapatarak Statü'ye uymamış ve Hatay Devleti'nin de Statü'ye uymayabileceğini göstererek ona bir yol açmıştır.

I.4. Hatay Devleti Döneminde Avrupa'daki Gelişmelerin ve Türk-Fransız İlişkilerinin Hatay Meselesine Etkisi.

Bağımsız Hatay Devleti'nin kurulması, Hatay meselesini büyük ölçüde bir çözüme bağlamıştır. Ancak, Türkiye ve Hatay Devleti için asıl mesele bütünleşebilmektir ve Fransa ve Suriye başta olmak üzere konu ile ilgili devletler, meselenin, ancak Hatay, Türkiye'ye katıldığında kesin çözüme bağlanmış olacağını bilmektedirler.

Suriye, bu hususta, gelişmelerin yönünü, Türkiye'nin istediğini alacağını farketmiş ve Ankara ile ilişki kurmak için girişimlere başlamıştır. Ancak Türkiye'nin, Hatay sınırları dışında kalan üç Türk nahiyesini almak isteği gibi teklifler yapması ve Suriye'nin tutumu Suriye-Türk anlaşması, nın yapılamayacağını göstermektedir⁽⁵⁵¹⁾

Avrupa'daki gelişmeler nedeniyle, Fransa'nın da Eylül 1938'den itibaren Türkiye ile anlaşma yapmak için girişimlere başladığını görüyoruz⁽⁵⁵²⁾.

Bu arada, 4 Kasım'dan itibaren, Hatay Devleti sınırlarını tesbit etmek için kurulan Türk-Fransız heyeti çalışmalarına başlamıştır⁽⁵⁵³⁾.

551) Soysal., a.g.m., s. 99.

552) İsmail Soysal., "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", Bellekten, C. XLVI, Sayı 182, Nisan 1982, s. 371.

553) Melek., a.g.e., s. 83; Tekin., a.g.e., s. 82.

1939 yılı ile beraber, Hatay meselesi ile ilgili olaylarda birdenbire bir hızlanma görülür. Bu sırada Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli'dir. René Massigli, Şükrü Saraçoğlu ile Hatay meselesi üzerinde epeyce durmuştur.

Ocak 1939'da Türkiye'nin Hatay dışındaki Arap topraklarında da gözü olduğu ve Halep ile Cezire'de propagandalar yaptığı yolunda söylentiler çıkar. 20 Ocak'ta Massigli, Saraçoğlu'na bunları iletir. Saraçoğlu, "Türkiye'nin Hatay'dan başka Suriye'nin hiçbir yerinde" gözünün olmadığını söylediği bu konuşmada ayrıca Massigli'ye, açıkça Türkiye'nin Hatay'ı istediğini, er geç burayı alecağını, ancak Fransa, eğer Hatay'ın tam bağımsızlığı ile Türkiye'nin güvencesi altına konulduğunu kabul ederse biraz sabredebileceğini belirtir (554).

Aslında Massigli, karşılığını almak şartıyla, Türkiye ile uzlaşmak ve Hatay'ı Türkiye'ye vermek yanlısıdır. Fransız askerî yetkilileri de Massigli gibi düşünmektedirler. Ancak Fransa'da Daladier Hükümete ve özellikle Dışişleri Bakanı Bonnet henüz kararsızdır. Bonnet, bu dönemde, Suriye tepkisi ile Akdeniz güç dengesinin bozulmasından çekinmektedir. Şubat 1939'da, Bonnet'ten Massigli'ye gelen telgraflar, Bonnet'nin yumuşadığını göstermektedir. Telgraflarda Bonnet, Hatay'ın bir kısmının Türkiye geçmesi halinde Türkiye'nin Suriye toprak bütünlüğünü tanımasını ve Akdeniz bölgesinde Fransa ile siyasî işbirliğini kabul etmesini istemektedir. Saraçoğlu, bu önerileri kabul etmez. Hatay'dan Suriye'ye toprak verilmesine karşı çıkarak meselenin bir an önce ve kesinlikle çözüme kavuşturulmasını ister ve Fransa ile yapılacak bir siyasî anlaşmaya İngiltere'nin de katılması gerektiğini söyler. Saraçoğlu, bunun karşılığında Türkiye'nin Suriye topraklarında başka istemi olmadığını ilan etmesini teklif eder ve Bağdat Demiryollarının Fransa tarafından işletilmesi için görüşüleceğini bildirir (555).

554) Soysal., "Hatay Sorunu ve....", s. 98-99.

555) a.g.m., s. 98-101.

Bonnet, 20 Mart'ta Massigli'ye gönderdiği telgrafta ise daha ileri adımlar atar. Türkiye'yle anlaşmaya daha arzulu görülmekte, Hatay meselesinin Türk-Fransız ilişkileri, ni "zehirlediğini" söylemektedir. Suriye'de manda sona erdiğinde Hatay'ın da Türkiye'ye katılmasını Fransa'nın kabul edebileceğini, buna karşılık da Türkiye'den daha önceki telgraflarda yazılan karşılıkların beklendiği Bonnet tarafından ifade olunmuştur⁽⁵⁵⁶⁾.

Bonnet'nin bu yumuşamasında Avrupa'daki gelişmelerin payı olduğu kuşkusuzdur. Çünkü, 15 Mart 1939'da Almanya, Çekoslovakya'yı işgal etmiş, Polonya ile saldırmazlık paktına son vermiş, II. Dünya Savaşı ufukta artık iyice belirginleşmiş, Türkiye ile İngiltere arasında ittifakın ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Batılılar bir Barış Cephesi oluşturmak için gayret sarfetmektedirler⁽⁵⁵⁷⁾. Türkiye ile batı birbirine hızla yaklaşırken, batı dünyasının önemli üyesi Fransa'nın Türkiye ile ilişkileri, Hatay meselesi nedeni ile soğuktur.

7 Nisan'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi İngiltere ile beraber Fransa'yı da çok kaygılandırmıştır. Balkanlara doğru gelişen olaylar Türkiye'nin önemini ön plana çıkarmıştır. Nisan ortalarında Ankara'da Türk-İngiliz görüşmelerinin hızla ilerlemesi ile 12 Mayıs'ta Türk-İngiliz Ortak Demeci yayınlanmıştır⁽⁵⁵⁸⁾. Türkiye, Fransa'nın Hatay meselesi nedeniyle bu görüşmelere katılmasını istememiştir. Çünkü, Fransa, Hatay meselesinde hala duraksamakta, tereddütlü davranmaktadır. Fakat, Türk-İngiliz görüşmeleri sırasında, Fransa'nın giderek Türkiye ile anlaşmaya meylettiği de dikkat çekmektedir.

556) Soysal., "Hatay Sorunu ve....", s. 100-101.

557) Soysal., "1939 Türk...", s. 373-376; Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 351.

558) Soysal., a.g.m., s. 376-394.,

Türkiye, Fransa'nın Ortak Demeç'e katılmasına da karşı çıkmıştır. Hatta Fransa'nın, Ortak Demeç'e, Hatay'ın Türkiye'ye katılacağına dair bir paragraf eklenmesi teklifini de kesin bir güvence olmadığı için geri çevirmiştir⁽⁵⁵⁹⁾.

Bu sırada Hatay'ın sınırlarının işaretlenmesi de bitmiş ve 19 Mayıs 1939'da Antakya'da yapılan bir protokol ile sınır kesin olarak belirlenmiştir⁽⁵⁶⁰⁾.

I.5. 23 Haziran 1939 Türk-Fransız Anlaşması'nın İmzalanması ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılması.

Türk-İngiliz görüşmelerinde Fransa'nın görüşmeleri ve anlaşmaya varılan noktaları onaylayıcı tavrı Türkiye ile Fransa'yı birbirine yaklaştırmıştır. Özellikle Türk-İngiliz Ortak Demeci'nin yayınlanması, İngiltere'nin girişimleri ve Avrupa'daki Mihver tehditinin artması Türk-Fransız ilişkilerini daha da geliştirir. Paris'te ve Ankara'da Türk-Fransız görüşmeleri başlar.

Türk-Fransız görüşmelerinde Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ın iki önemli noktası vardır: yapılacak anlaşmanın saldırıya değil savunmaya yönelik olması ve anlaşmanın imzalanmasından önce Hatay meselesinin kesin bir çözüme bağlanması⁽⁵⁶¹⁾.

Fransa'da artık Hatay konusunda hemen hemen tüm önerilerinden vazgeçmiştir. Hatay konusunda Ankara'daki görüşmeleri Büyükelçi Massigli ile Şükrü Saraçoğlu ve Genel Sekreter Numan Menemencioğlu sürdürmektedir.

Nihayet 23 Haziran 1939'da Paris'te Türk-Fransız Ortak Demeci (ki bu demec 12 Mayıs Türk-İngiliz Ortak

559) Soysal., a.g.m., s. 382.

560) Soysal., "Hatay Sorunu ve ...", s. 102

561) Soysal., "1939 Türk...", s. 372.

Demeci'nin aynısıdır), Ankara'da da "Türkiye ile Suriye arasında Toprak Sorunlarının Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma" imzalanıp açıklanır⁽⁵⁶³⁾.

Türk-Fransız Ortak Demeci, 19 Ekim 1939 Türk-Fransız-İngiliz Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması'na ve Türkiye'nin Batı İttifakı'na dahil olmasına zemin hazırlamıştır.

23 Haziran 1939 Türkiye ile Suriye arasında Toprak Sorunlarının Kesinlikle Çözümüne ilişkin Anlaşma, genel olarak "Hatay Anlaşması" olarak bilinmektedir. Bu Anlaşma, karşılıklı onay işlemleri tamamlandıca, 13 Temmuz'da yürürlüğe girmiştir. Fransız Dışişleri Bakanı George Bonnet Anlaşma'nın Fransızca metnini, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne yollamış ve anlaşma metni Milletler Cemiyeti Resmi Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Ancak savaş durumu nedeniyle anlaşma tescil edilmemiştir⁽⁵⁶⁴⁾.

Anlaşma'nın 1. maddesinin a ve b fıkraları Türkiye-Suriye sınırını saptamakta ve sınırda Türkiye lehi, ne düzeltmeler yapılmasını (Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını) kabul etmekte bir ay içinde Fransız kuvvetlerinin ülkeyi boşaltması öngörülmektedir.

3. maddeye göre, Hatay topraklarında yaşayan kimseler 6 ay içinde Suriye veya Lübnan vatandaşlığını seçmek hakkına sahip olacaklardır.

7. madde ile Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğünü garantiler ve Suriye'nin iç barışını bozacak her türlü hareketlerden kaçınacağını açıklar.

10. madde ile 30 Mayıs 1926 Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'nın 15 Mart 1940'a kadar (yani yeni bir anlaşma yapılincaya kadar) uzatılması kararlaştırılır. Türkiye bu anlaşmayı 3 Aralık 1938'de feshetmişti.

563) Anlaşma metni için bkz. Soysal., a.g.e., C.I., s. 573-581.

564) Soysal., "Hatay Sorunu ve...", s. 103 ve 106.

Anlaşmaya ek protokolün 4. maddesinde Payas-İskenderun demiryolunun Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren 30 gün içinde Türkiye'ye devredilmesi öngörülmektedir.

Ek I'de ise, Anlaşma yürürlüğe girer girmez, Fransa 3 milyon Fransız Frankı karşılığında Hatay'daki askerî mallarını ve benzerlerini Türkiye'ye devretmeyi kabul etmiştir.

"Hatay Anlaşması"nın imzalanması ile birlikte artık Hatay meselesi ve Hatay Devleti sona ermiştir. Anlaşma'nın imzalanmasından 6 gün sonra, 29 Haziran 1939'da Hatay Devleti Meclisi son toplantısını yapar. Divan Katibi, Bekir Sıtkı Kunt'un okuduğu Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kararlaştıran 39 imzalı tahrir kabul edildi, son nutuklar söylendi ve günderden Hatay Bayrağı indirilerek yıldızın içindeki kırmızı kısım çıkarılıp yeniden göndere çekildi⁽⁵⁶⁵⁾.

Hatay Devleti Hükümeti, görevini Fevkalade Murahhas Cevat Açıkalın'a devreder ve bakanlar daire müdürü olarak geçici çalışmalarına başlarlar⁽⁵⁶⁶⁾. Tayfur Sökmen'de Ankara'ya gider, Atatürk'ün hediyesi olan Hatay Bayrağı'nı İsmet İnönü'ye teslim ve Antalya bağımsız milletvekilliğine devam eder.

7 Temmuz 1939'da "Hatay Vilayetinin Kurulmasına Dair 3711 nolu", "Hatay Halkının askerlik işleri hakkında 3712 nolu" ve "Hatay Vilayetinde Adli Kanunlarının Tatbik Şekline ve İlamların İnfazı Tarzına Dair 3713 nolu" Kanunlar kabul edilmiştir⁽⁵⁶⁷⁾.

18 Temmuz'da Hatay'ın ilk valisi Şükrü Sökmensüer Hatay'a gelmiştir⁽⁵⁶⁸⁾. Şükrü Sökmensüer'in Hataya gelmesi ile Cevat Açıkalın'ın görevi de sona ermiş ve Açıkalın 19 Temmuz'da Hatay'dan ayrılıp Ankara'ya gitmiştir.

565) Melek., a.g.e., s. 84; Hatay Meclisi'nin..., s. 2-23.

566) Tekin., a.g.e., s. 88; Sökmen., a.g.e., s. 117.

567) Kanunların tam metni için bkz. Özmen-Asyalı, a.g.e., s. 15-18 .

568) Tekin., a.g.e., s. 87 ve 92; Göztepe., a.g.e., s. 13.

23 Temmuz 1939'da da Fransız Kuvvetleri Hatay'ı tamamen terkederler. Albay Şükrü Kanatlı ile Monet arasında devir-teslim işlemleri tamamlanır⁽⁵⁶⁹⁾. Artık Hatay Türk topraklarının bir parçası olmuştur.

I.6. "Hatay Anlaşması" na, Hatay'ın Türkiye'ye Katılmasına Dair Çeşitli İtiraz ve Tartışmalar.

Anlaşma'ya ilk tepki tabii olarak Suriye'den gelmiştir. Anlaşma'nın imzasından birkaç gün sonra Suriye Meclis Başkanı Nasuhi Buharı Fransız Hükümetine ve Milletler Cemiyeti Konseyi'ne birer telgraf çekerek bu anlaşmanın Türkiye ile Fransa arasında daha önce yapılan anlaşmaların ve sınır protokollerinin hükümlerine aykırı olduğunu ve Fransa'nın mandater devlet olarak buna yetkisi olmadığını ileri sürmüştü ve durumu protesto etmiştir⁽⁵⁷⁰⁾.

İtalyan Hükümeti de 10 Temmuz'da Fransa'ya verdiği notada 1920 San Remo Konferansı'na katılan devletlerden olan İtalya'nın görüş ve onayı alınmadan böyle bir Anlaşma yapılamayacağını, bu Anlaşma'nın mandanın amacını ve ilgili halkların isteğini yansıtmadığını bildirmiştir. Fransa ise buna verdiği cevap notada Anlaşma'nın Ankara Anlaşması'nın kaçınılmaz bir sonucu olduğunu belirtmiş ve meselenin çözümünü Türkiye-Suriye ilişkilerini geliştireceğini bildirmiştir⁽⁵⁷¹⁾.

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmediği için, 142'de bağımsızlığını ilan eden Suriye'yi tanımamıştır. Türkiye-Suriye ilişkileri bir müddet Şam Konsolosluğu ile yürütülmüş, ancak bunun Türkiye'nin çıkarlarına zarar verdiği anlaşıldığından 1946'da Suriye tanınarak, Şam'da bir elçilik kurulmuş ve İsmail Abdülhahat Akşin'de ilk elçi olarak atanmıştır⁽⁵⁷²⁾.

569) Tekin., a.g.e., s. 93; Sökmen., a.g.e., s. 15.

570) Soysal., a.g.m., s. 104.

571) a.g.m., s. 104.

572) Akşin., a.g.e., C.II, s. 91.

5 Temmuz 1944'te Suriye Dışişleri Bakanlığı Şam'daki yabancı devletlerin temsilcilerine gönderdiği bir genelge notada, Suriye Hükümeti'nin, "Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası Andlaşma ve Anlaşmalara saygılı olmak kararında bulunduğunu"⁽⁵⁷³⁾ bildirerek dolaylı olarak 1939 Hatay Andlaşması'nı tanımıştır.

1950'den sonra ise, iç politika sebepleri ile, Suriye, Hatay meselesine dokunmaya, Hatay'ı, Suriye sınırlarında gösteren haritalar bastırmaya başlamış, halkın duygularına yönelik propogandaya girişmiş ve Türkiye-Suriye sınırını tanıma anlamına gelebilecek tüm davranışlardan kaçınmıştır (574).

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra bölgedeki Türk yönetiminin uygulamaları konusunda görüş ayrılıkları vardır. Feridun Cemal Erkin, o dönemde teklif ettiği "Yüksek Komiserlik" makamının kurulmamasının, bunun yerine "otoriter bir valinin" bölgeye atanmasının Hatay geyri Türk vatandaşlarını tedirgin ettiğini, bunun bugün dahi Hatay'da etkili olduğunu yazmaktadır⁽⁵⁷⁵⁾.

Hatay'ın Türkiye'ye katılması, Hatay Anlaşması ve Hatay Meclisi'nin aldığı karara göre sağlanabilmiştir. Aslında bunlardan birincisi yeterlidir. Fakat, ikincisinin de gerçekleştirilmesi Hatay Meclisi'nin Türkiye'ye katılmaya kendi iradesiyle karar vermesi, mesele üzerinde pürüz kalması için ortaya konulmuş bir formüldür.

573) Soysal., a.g.m., s. 104.

574) a.g.m., s. 105.

575) Erkin., a.g.e., C.I., s. 109.

S O N U Ç

"Hatay" bölgesinin tarihi çok eski devirlere kadar dayanmaktadır. Bölge, bir geçiş noktası olarak birçok medeniyetin kaynaştığı, uzlaştığı, çatıştığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem bu hareketlilik, hem de komşu bölgelerin önemi "Hatay" ın değerini belirleyen olgulardır.

"Hatay" tarihi, bölgenin coğrafî konumu ve özellikleri, çevre ülke ve bölgelerin tarihlerinin etkisi ile belirlenmiştir. Bölgede Anadolu'nun ve Anadolu'da kurulan devletlerin, Suriye'nin ve Suriye'de egemen olan devletlerin ve sömürgecilik çağı ile birlikte batılı büyük devletlerin etkili olduğu görülmektedir.

Yakın dönemlere kadar, bölge, Osmanlı idaresi altında huzurlu ve sakin bir görüntü içindedir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, hakimiyeti altında tuttuğu milletlerin bağımsızlık isteklerini arttırmalarına sebep olmuştur.

XIX. yüzyılda sömürgeci devletler Osmanlı topraklarını paylaşarak nüfuz bölgeleri oluştururken "Hatay" ve çevresi, Fransa'nın payına düşmüştür. Fransa, zaten bu bölgeye daha XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarında Napolyon'un kumanda ettiği bir ordu ile fiili müdahalede bulunmuştu. Bu fiili müdahale, Fransa açısından başarısızlıkla sonuçlansa da Fransa bölgeye ilgisini devam ettirmiş ve XIX. yüzyılda çeşitli sağlık, eğitim ve din kurum ve kuruluşları ile bölgeye sızmaya çalışmıştır. Bu kurumlardan birçoğu "Hatay" da da faaliyet göstermişleridir.

Fransa, kendi nüfuz bölgesi içinde olduğunu kabul ettirdiği bölge üzerindeki hakimiyetini, I. Dünya Savaşı döneminde diğer devletlere, ama özellikle önem verdiği, dünya politikasında büyük söz sahibi İngiltere'ye Sykes-Picot Anlaşması ile onaylatmıştır. Bu anlaşma, "Hatay" bölgesi üzerinde de Fransa'nın egemen olacağını göstermektedir.

I. Dünya Savaşı sonunda Fransa, bölgeyi İngiltere'den devralarak manda yönetimi kurmuştur. Paris ve San Remo Konferansları, Sevr Barış Antlaşması, Milletler Cemiyeti'nin Manda Kanunu'nu kabul etmesi Fransa'nın bölgedeki konumunu güçlendiren basamaklar olmuştur.

Anadolu'da direniş gösteren Türklerle yaptığı Ankara İtilafnamesi "Hatay" üzerindeki manda rejimini bazı özel şartlarla onaylamış ve bölgede "İskenderun Sancağı" adı altında, Suriye sınırları içinde bir özel yönetim ortaya çıkmıştır. Lozan Barış Antlaşması da bu statüyü değiştirmemiştir.

Türkiye, önce Milli Mücadele şartları, sonra da İnkılâp Hareketleri nedeniyle "Hatay" meselesini 1936'ya kadar ön plana almamıştır. 1918-1936 döneminde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı dış ve iç meseleler "Hatay" ı ikinci plana dü, şürmüştür. Musul, Borçlar, Boğazlar, bütün inkılâp hareketleri, iç politik sahada gelişmeler bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Herşeye rağmen bu dönemde "Hatay" bölgesinde Türkiye'nin etkisi hissedilmiştir. Türk Harf İnkılâbı'nın İskenderun Sancağı'ndaki yankıları bunun kanıtıdır.

1936 yılına kadar düzenli ve sistemli olarak "Hatay" davası ile ilgilenen bir cemiyet veya bir başka merci yoktur. Mesele, 1936'dan önce, kişisel olarak düşünülen ve ortaya konulan bir mesele olarak görülmektedir. "Hatay" meselesinin her safhasında etkili olan şahıs, Tayfur Sökmen meseleyi kişisel olarak takip edenler arasında başta gelir.

1936 yılına kadar Türk-Fransız ilişkilerinde hep ikinci planda kalan "Sancak" yada "Hatay" meselesi bu yıl birden ön plana çıkar. Fransa, 1936 yılında, Suriye ile bağımsızlık konusunda görüşmelere başlamış ve bu, Sancak ve Türkiye'de tepkiler yaratmıştır. Bu sırada Avrupa karışıklık içindedir ve Fransa bu durumdan huzursuzdur. Türkiye ise kendisi için önemli olan temel meselelerini çözümlemiş bir taraf olarak, olaya ağırlığını koymuştur. Türkiye, milletlerarası durumun o günkü ortamında ağırlığını koyarak Sancak bölgesinin bağımsızlığını sağlayabileceğini, sonra da Türkiye sınırları içine alabileceğini farketmiştir.

Dünyanın içinde bulunduğu genel durumu göz önünde tutan Fransa, İngiltere'nin de etkilemesi ile Sancak bölgesinin bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalır.

Böylece, Atatürk tarafından "Hatay" adı verilen bölge, önce bağımsızlığına kavuşur, sonra da, yine milletlerarası ortamın bir sonucu olarak, Türkiye'ye katılma kararını verir. Türkiye, Ortadoğu ve Balkanlar'daki güç dengesinde taşıdığı ağırlığı çok iyi kullanarak "Hatay" ı hiç karşılıksız elde etmiştir. Hatay karşılığında Fransa'ya veya Suriye'ye verilen hiçbir ödün yoktur. Bu, Hatay meselesinde Türkiye'nin çok ince bir siyasî ustalık gösterdiğini kanıtlamaktadır.

Hatay konusu ile ilgili Türk siyaseti özellikle Atatürk tarafından belirlenmiş, Türk kamuoyu meseleye Atatürk tarafından adapte edilmiştir. Atatürk'ün, Hatay meselesine çok büyük önem verdiği, bu uğurda birçok fedakarlıklarda bulunduğu araştırmacıların üzerinde birleştikleri bir noktadır.

Hatay meselesi, Atatürk'ün ortaya koyduğu ve takip ettiği politika, milletlerarası ortamın şartları ve Türkiye'nin sahip olduğu ağırlık ile çözülmüş ve böylece XIX. yüzyıl başından beri bölgede söz sahibi olmaya çalışan ve olan Fransa buradan tamamen çekilmek zorunda kalmıştır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

I. SÜRELİ YAYINLAR

- AKGÜN, Seçil., "Ankara Anlaşması-Hazırlanış ve Önemi", (20 Ekim 1921), Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan, Ankara 1981, A.Ü. S.B.F. Yay., ss. 1-3.
- ALTUĞ, Yılmaz., "Lozan'da Sınırlar Sorunu" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 34, Temmuz 1970, ss. 36-47.
- Ayın Tarihi, C. 20, Sayı, 63-64, Haziran-Temmuz, 1929
C. 22-23, Sayı, 75-78, Haziran-Eylül 1930.
No. 26, Şubat 1936.
No. 27, Mart 1936.
No. 28, Nisan 1936.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, "Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız", II, Bellekten, C. XXX, Sayı 117, Ocak 1966, ss. 115-156.
- -----, "Son Yirmi Beş Yıllık Tarihimize Bakışlar", Bellekten, C. II, Sayı 7-8, 1938, ss.309-335.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-Ömer KÜRKÇÜOĞLU, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi", C.I, Sayı 2, Mart 1985, ss. 451-473.
- KURAT, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası", Bellekten, C. XXXIX, Sayı 154, Nisan 1975, ss. 265-308.
- SOYSAL, İsmail., "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı" Bellekten, C. XL , Sayı 1 , 198 , ss.

- -----, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri" (1936-1939), Bellekten, C. XLIX, Sayı 193, 1985, ss. 79-109.
- -----, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi" (1934-1937), Bellekten, C. XLV, Sayı 177, Ocak 1981, ss. 95-155.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", Bellekten, C. XLV/1, Sayı 177, Ocak 1981, (Atatürk Özel Sayısı), ss.157-207.
- TUNÇAY, Mete., "Hatay Sorunu ve TBMM.", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, (1876-1976), Ankara 1976, Ajans Türk Matb., ss. 249-282.
- TÜNAY, Bekir., "Atatürk ve Hatay", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.II, Sayı 5, Mart 1986, ss.449-461.
- Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, "Tayfur Sökmen (1892-1980)", C.X, İstanbul 1983, Anadolu Yayıncılık, ss. 5081-5082.

II. KİTAPLAR

- ADAMOF, E.E., (Haz.), Anadolu'nun Taksimi Plânı. Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde, 2.bs. Çeviri, İstanbul 1972, Gün Matb., XIV+551 s.
- AKŞİN, İsmail Abdülahat., Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, 2 c., İstanbul 1964-1966, İnkilâp ve Aka.Kitb., 130 s. + VII+219 s.
- AKYÜZ, Yahya., Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, (1919-1922), Genş.2.bs., Ankara 1988, TTK. Yay., XIII+406 s.
- ALTINER, Avni., Atatürk Yüzyılı Kronolojisi, (1881-1981), İstanbul 1981, Bakış Yayınevi, XVI+164 s.
- ARDIÇ, Nureddin., Antakya-İskenderun Etrafındaki Türk Davasının Tarihî Esasları, İstanbul 1937, A. Halit Kitb., 30 s.

- ARIKOĞLU, Damar., Hatıralarım, İstanbul 1961, Tan Gazete ve Matb., VIII+374 s.
- ARMADÖĞLU Fahir., Siyasi Tarih., (1789-1960), 3.bs. Ankara 1975, A.Ü. S.B.F. Yay., XIX+819 s.
- -----., 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, (1914-1980), 3.bs., Ankara 1986, T.İş Bankası Kültür Yay., XVIII+883 s.
- (ATATÜRK), Gazi Mustafa Kemâl, Nutuk-Söylev) C.II, (1920-1927), Ankara 1984, TTK. Yay., XVI+582-1197 s.
- Atatürk'ün Millî Dış Politikası, (1919-1923), C.I, Ankara 1981, Kültür Bak. Yay., 628 s.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. TBMM.'nde ve CHP Kurultaylarında, (1919-1938) (Topl. Nimet Arsan), 2.bs. Ankara 1961, TTK Bsm., 418 s.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, (1918-1937), (Topl. Nimet Unan), Ankara 1954, TTK BSM., 104 s.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, (1917-1938) (Topl. Nimet Arsan), Ankara 1964, TİTE. Yay., 649 s.
- ATAY, Falih Rıfkı., Çankaya Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, (1881-1938), İstanbul 1969, Doğan Kardeş Matb., Ano.Şti. Bsm., 586 s.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya., Tek Adam., C.III, (1922-1938), 8. bs., İstanbul 1983, Remzi Kitb. AŞ. 576 s.
- AYHAN, Yusuf., Mustafa Kemâl'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu, Adana 1963, İpek Matb., 170+XXV+4 s.
- BALCI, Şükrü., Suriye Eski Devlet ve Meclis Reisi Suphi Berekât'ın İsteddiği Şehadet, Adana 1949, Türk Sözü Bsm., 17 s.

- BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi,
C.II, Kısım 3, 2.bs., Ankara 1983, TTK. Yay.,
XVI+512 s.
C.III, Kısım 3, Ankara, 1957,. TTK Yay.,
XIX+655 s.
- -----, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Ankara
1973, TTK. Yay., X+181 s.
- BESBELLİ, Saim-İhsan GÖYMEN, Türk İstiklâl Harbi, C. V,
Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, Ankara 1964,
TC. MSB. Genelkurmay Bşk. Harp Tarihi Daire-
si Resmî Yay., XV+255.
- BIYIKOĞLU, Tefik., Türk İstiklâl Harbi, C.I, Mondros Mütâ-
rekesi ve Tatbikâtı, Ankara 1962, T.C. MSB.
Genelkurmay Bşk.Harp Tarihi Dairesi Resmî
Yay., XI+233 s.
- BİLGİLİ, Mesut Fani., Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı,
Antakya 1939, İktisat Bsm., 73 s.
- BİLSEL, Cemil., Lozan, 2 c., İstanbul 1933, Ahmet İhsan
Matb., 464+704 s.
- Cumhuriyet'in 50. Yılında Hatay İl Yıllığı, 1973, Adana
(dt.1975), Hatay Valiliği Yay., 387 s.
- ÇAVDAR, Tefik., Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, İstanbul
1970, Ant Yay., 174 s.
- EVANS, Laurence, Türkiye'nin Paylaşılması, (1914-1924),
(Çev. Tefik Alanay), İstanbul 1972, Milli-
yet Yay., 424 s.
- ENER, Kasım., Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi,
C.I., Ankara 1970, Türkiye Kuvayı Milliye
Mücahit ve Gazileri Cem. Yay., 300 s.
- ERKİN, Feridun Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar,
C.I., 2.bs. Ankara 1987, TTK. Yay.bVIII+
310 s.

- ESMER, Ahmed Şükrü, Siyasî Tarih, İstanbul 1944, Maarif Bsm. 663 s.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-Cem SAR., Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919-1938), 2.bs. Ankara 1973, MEB Yay., IV+145 s.
- (GÖZTEPE), Tarık Mümtaz, Hatay Albümü, İstanbul 1942, Ticarî Birlik Gazetesi Yay., Ülkü Matb., 106 s.
- GÜNDÜZ, Asım., Hatıralarım, (Dinleyen ve Yazan İnsan İlgar), İstanbul 1973, Kervan Yay., 240 s.
- Hatay Meclisi'nin Son Toplantısında Söylenen Tarihî Nutuklar, (29 Haziran 1939), Antakya 1939, Yenigün Matb., 24 s.
- Hatay'da Eğitim-Kültür, Ankara (t,y.), Hatay Millî Eğitim Müd. Yay., 171 s.
- İNAN, A. Afet., Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi., 2 bs., Ankara 1977, TTK. Yay., X+222 s.
- İNSEL, İnanet., Antakya'da Ekonomik, Sosyal ve Turizm Faaliyetleri, Ankara 1976, Tic.Odaları, San Odaları ve Tic Borsaları Birl. Matb., 140 s.
- KARABEKİR, Kâzım., İstiklâl Harbimiz., 2. bs., İstanbul 1969, Türkiye Yayınevi, 12+1104+32 s.
- KARACAN, Ali Naci., Lozan., 2 bs., İstanbul 1971, Milliyet Yay., 672 s.
- KARAL, E ver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.V, 4. bs., Ankara 1983, TTK Yay., XVI+288 s.
- KOCATÜRK, Utkan., Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938), Ankara 1983, TTK Yay. XXVII+674 s.
- KOÇAK, Cemil., Türkiye'de Millî Şef Dönemi, (1938-1945), Ankara 1986, Yurt Yayınevi, 573 s.

- KDNURALP, Nuri Aydın., Hatay Kurtuluş ve Kurtarılış Mücadeleleri Tarihi, İskenderun 1973, Hatay Postesi Gazetesi ve Matb., 224 s.
- KORKUT, Cevat., Siyasî Coğrafya Açısından Devlet Sınırları ve Türkiye'nin Sınırları, İzmir 1970, İzmir Eğt. Enst. Uyanış Derg. Yay., 198 s.
- KURAT, Yuluğ Tekin., Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, 2.bs. Ankara 1986, Tunalı Matb., 120 s.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E., Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ankara 1982, A.Ü. S.B.F. Yay. VIII+261 s.
- Lord Kinross., Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu. 9. bs. (Çev. Necdet Sander), İstanbul 1984, Sander Yay., 807 s.
- M. İlek, Abdurrahman., Hatay Nasıl Kurtuldu., 2.bs. Ankara 1986, TTK. Yay., VI+16+87 s.
- Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I-II, 6.bs. Ankara 1987, A.Ü. S.B.F. Yay., XVIII+ 608 s.
- ÖZMEN, İhsan-Selami ASYALI, Hatay İli ve Suriye Uyruklularla İlgili Mevzuat, Adana 1972, Kemâl Matb. 118 s.
- ÖZTÜRK, Kâzım., Atatürk'ün TBMM. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, C.I, Ankara 1981, Kültür Bak.Yay. XIV+648 s.
- PARLA, Reha (Derl.), Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Temelleri. Lozan Montrö Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler, Lefkoşa 1985, Tezel Ofset ve Matb. Şti.Ltd., VII+328 s.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet (Hz.), Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Ankara 1981, DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müd. 200 s.
- SAKARYA, Tacettin., Türkiye'nin Kış Cenneti İskenderun, Ankara 1962, Ajans Türk Matb., 51 s.

- SARAL, Ahmet Hulki., Türk İstiklâl Harbi, C.IV, Güney Cephesi, Ankara 1966, TC. MSB. Genelkurmay Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., VI+294 s.
- SARAL, Mahmut., Hatay İli (Yakın Çevre İncelemeleri), (Düz. Mustafa Taha Barutçu), İstanbul 1981, Garantî Matb. ve Neşriyat, 287 s.
- SELÇUK, Hamdi., Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri, 2. bs. İstanbul 1972, M.Sucuoğlu Matb., 151 s.
- -----., Hatay'ın O Günleri, İstanbul 1971, Özdemir Bsm., 80 s.
- SHAW, Stanford J. - Ezel Kural SHAW, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II, İstanbul 1983, e. Yay., 580 s.
- SİLİÖZ, Remzi., Hatay İli ve Millî Mücadele Yılları, Bursa 1937, Emek Bsm., Ankara Kitb., 78 s.
- SOYSAL, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.I, (1920-1945), Ankara 1983, TTK. Yay., VI I+696 s.
- SONYEL, Salâhi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.I. 2.bs. Ankara 1987, TTK Yay., XIX+255 s.
C.II, Ankara 1986, TTK. Yay., XVII+399 s.
- SÖKMEN, Tayfur., Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara 1978, TTK. Yay., VII+ 131 s.
- , ŞİMŞİR, Bilâl N., Atatürk İle Yazışmalar, C.I., (1920-1923) Ankara 1981, Kültür Bak. Yay., 552 s.
- TEKİN, Mehmet., Harf İnkılâbı Türk Ocaklarının Çalışmaları ve Hata'da Yeni Yazı, Antakya 1988, Kültür Eğitim Tesisleri Basım Üniteleri 167 s.
- -----., Hatay Basın Tarihi, Antakya 1985, Kültür Bsm., 191 s.
- -----., Hatay Basınında Atatürk, (1928-1939) Antakya 1985, Türk Kütüphaneciler Derneği Hatay Şb. 3+67 s.

- -----., Tarihte Hatay ve Hatay Devleti, Antakya 1986, 97 s. (Hatay Müzesi Seri Konferansları 1986-22 Temmuz 1986'da verilen konferansın genişletilmiş metnidir. Metin, Antakya Tic ve San Od. tarafından çoğaltılmıştır.)
- Türk İstiklâl Harbi., c. VII, İdarî Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Ankara 1975, TC, MSB. Genelkurmay Bşk. Harp Tarihi Resmî Yay., XII+663 s.
- TBMM. Gizli Celse Zabıtları, C.I-II, 2.bs. Ankara 1985, T. İş Bankası Kültür Yay., 16+457-37+894 s.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı, (1923-1934), Ankara 1974, Dışişleri Bak. Araşt. ve Siyaset Planlama Gen. Müd. Ya., VII+368 s.
- TÜRKMEN, Ahmet Faik., Mufassal Hatay, C.I, Mufassal Hatay Coğrafyası ve Edebiyatı, İstanbul 1937, Cumhuriyet Matb., 264 s.
C.IV, Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi, İstanbul 1939, Tan Matb., ss. 897-1119.
- ÜÇÖK, Coşkun., Siyasal Tarih., (1789-1960), 2.bs., Ankara 1978, A.Ü. Hukuk Fak. Yay., XX+320 s.
- ÜNAL, Tahsin., Türk Siyasî Tarihi., (1700-1958), 4.bs., Ankara 1977, Emel Yay., 604 s.
- Vilayetlerimizin Tarihi, (bs.y.y.), 1968, Tifdruk Matb., San. AŞ. Bsm., 448 s.
- Yalçın, Osman., Hatay, 4.bs. İstanbul 1982, Özyürek Yay., 54+2 s.

- YAVUZCAN, Cengiz., Türkiye ile Yabancı Devletler Arasında Hukukî ve Cezaî Sahalarda Yapılan Anlaşmalar, (1920-1967), Ankara 1967, İş Matb. ve Tic., 624 s.
- YERASIMOS, Stefanos., Az gelişmişlik sürecinde Türkiye, (Bizans'tan 1971'e) (Çev. Babür Kuzucu), 3.bs., İstanbul 1980, Gözlem Yay., 982 s.

